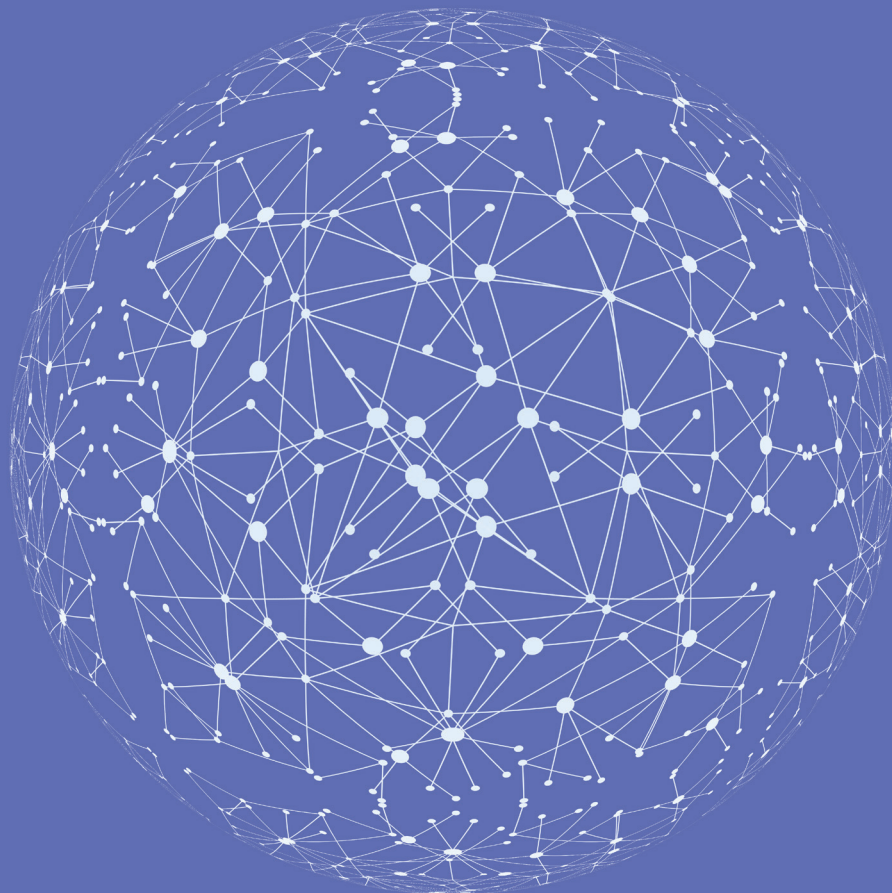

PANDEMIE COVID-19: Konec neoliberální globalizace?

**Veronika Sušová-Salminen
Ilona Švihlíková
(eds.)**

Veronika Sušová-Salminen

Ilona Švihlíková

(eds.)

Pandemie covid-19: konec neoliberální globalizace?

Praha

! argument

Veronika Sušová-Salminen, Ilona Švihlíková (eds.)
Pandemie covid-19: konec neoliberální globalizace?

© Veronika Sušová-Salminen, Ilona Švihlíková, Václav Cílek, Jan Keller,
Petr Drulák, Tomáš Daněk, Petr Schnur, Michael Hauser, 2020
Edition © OVIA Argument z.s.

1. vydání

ISBN 978-80-907365-6-6

Vydáno s podporou

transform! europe EUPF je částečně financován z dotace Evropského parlamentu

Obsah této publikace je odpovědností vydavatele OVIA Argument, z.s. a nutně nemusí vyjadřovat názor transform! europe.

Obsah

Veronika Sušová-Salminen-Ilona Švihlíková: Předmluva	7
Václav Cílek: Kompozitní krize minulosti a úděl dneška	15
Jan Keller: Virus ve společnosti služeb	26
Petr Drulák: Bolestivý nedostatek bolesti	38
Tomáš Daněk: COVID-19 v epoche neoliberalizmu	49
Petr Schnur: (Nejen) koronový lockdown demokracie. Politické implikace jedné pandemie	65
Ilona Švihlíková: Koronavirus a změny ve světové ekonomice	84
Michael Hauser: Pandemie Covid-19 jako bod obratu neboli proč neoliberální kapitalismus není fraška, nýbrž tragédie	97
Veronika Sušová-Salminen: Nemoci chodí po lidech aneb Epidemie a pandemie v dějinách	107
Autoři	123

Předmluva

Veronika Sušová-Salminen – Ilona Švihlíková

Pandemie nového koronaviru se stala hlavní a zcela nečekanou událostí roku 2020. Už nyní, po skoro jedenácti měsících pandemie této infekční nemoci, se ukazuje, že její krátkodobé i dlouhodobé dopady a důsledky nebudou nicotné. Nejde jenom o konkrétní dopady a důsledky, tedy pohled na pandemii jako na katalyzátor změn a proměn. Pandemii můžeme vidět také jako diagnózu, tj. jako perspektivu pohledu na současnou společnost, na její stav a její problémy. Cílem tohoto sborníku esejí je podívat se na probíhající pandemii z různých úhlů pohledu a dosáhnout tak první, předběžné reflexe současného těžko uchopitelného vývoje, tj. vidět pandemii jako okno do zatím nejisté budoucnosti a jako diagnostický nástroj pro kritiku současného stavu světa. Náš sborník, který se o tuto dvojí reflexi pokouší, obsahuje texty esejí, které se na pandemii dívají z pohledu ekonomie, ekologie, filozofie, sociologie, kulturologie, politologie i historické vědy.

Virus ve světě neoliberální globalizace

Posledních čtyřicet let do značné míry charakterizovala neoliberální globalizace. Hlavním jejím motorem se staly tržní vztahy, technologie a technologická změna, asymetrická vzájemná závislost a další propojování. Doprovodnými procesy byly mezi jinými integrace, dramatická kulturní změna, oslabování národních států v mezinárodních vztazích, financializace hospodářství, deindustrializace jako přesun průmyslových kapacit z centra na periférie, nárůst sociálních nerovností v globálním i národním kontextu a zhoršující se ekologická krize,

kerou ale nelze dobře pochopit bez jejích sociálních vazeb. Nutno dodat, že přísliby neoliberální globalizace zněly poněkud jinak než její realita. Ostatně v našem českém kontextu si stačí vzpomenout na přísliby či přímo sliby postkomunistické transformace 90. let, která byla v realitě jen lokálním projevem „triumfu“ neoliberální globalizace, tj. její nedílnou součástí. Místo na vysněnou cestu do Evropy se česká ekonomika a s ní i společnost vydaly na cestu závislé ekonomiky na okraji Evropské unie, která se stále viditelněji potýká s problémem udržitelného rozvoje (měřitelného jinak než jen výší růstu HDP).

Prvním všeobecně viditelným narušením neoliberální globalizace byla finanční krize v roce 2008, která ukázala jednak na strukturální problémy tohoto modelu (financionalizace a její rizika) a jednak na neudržitelné způsoby jejího politického řešení, které v podstatě vedlo k socializaci soukromých ztrát, po nichž ale následovala vlna politiky škrťů. Zatímco peníze daňových poplatníků se využily k záchraně bank a finančních institucí, těm stejným daňovým poplatníkům se později v různé míře sdělilo, že škrty ve veřejných rozpočtech (a tedy ve službách státu pro jeho občany) jsou nutné a bez alternativy. Od roku 2008 tak neoliberální model globalizace začal zahnívat, což se začalo projevovat velmi silně v politické sféře. Instituce, které neoliberální globalizace vytvořila, včetně Evropské unie, začaly postupně ztrácet nejenom směr, jakým se dál vydat, ale i důvěru a legitimitu. Za vrchol tohoto procesu je možné považovat zvolení Donalda Trumpa prezidentem USA v roce 2016, který nelze vidět jinak než jako projev krizového stavu americké demokracie po více než čtyřech dekadách tvrdého neoliberalismu.

Pro současné společnosti je typická krize *veřejného*. Je to naprosto logický důsledek (a ostatně i cíl) neoliberalismu, který stojí na adoraci jednotlivce a který se pokouší o to organizovat společenské vztahy prostřednictvím vztahů tržních, prostřednictvím nabídky a poptávky, deregulace a celkové eko-

nomizace, privatizace a komercializace. Heslem neoliberálů je soukromé vlastnictví a malý stát – ve skutečnosti je to stát, který vládne ve prospěch malé skupinky bohatých a korporací a který si nepřekvapivě udržuje silnou policejní kapacitu. Neoliberalizace se dnes dotýká všech aspektů společenského života, včetně našeho soukromí. Tržní vztahy pronikly i do oblastí, jako je kultura, vzdělávací proces a samozřejmě i zdravotnictví. Kultura se komercializuje a zpoplatňuje a hlavně *konsumuje*, vzdělání se nejen postupně zpoplatňuje, ale podřizuje se tvrdě logice a potřebám trhu (mantra vzdělání jako přípravy pro „trh práce“). Zdravotnictví prochází částečnou privatizací, v mnoha částech Evropy (hlavně na východním křídle) dochází ke stále rostoucímu tlaku na finanční spolupodíl na léčbě, a začalo popírat i základní demokratické hodnoty, jako je rovnost. V těch nejextrémnějších případech se pak už může jednat i o otázku práva na život a péči ve vztahu k sociálnímu postavení/příjmu. Oslabují se tak sociální a hospodářské funkce demokratického státu jako společenské instituce, zatímco odpovědnost se vědomě přenáší na rodinu podle thatcherovského hesla „jednotlivci a jejich rodiny“. Odtud už je potom krok k dalšímu významnému spojení neoliberalismu, sociálnímu konzervatismu. Evropský poválečný sociální stát, ať ten keynesiánský, nebo ten „sovětského“ typu, byl postupně kus po kuse rozebrán. Nešlo jenom o likvidaci jeho institucí, jejich vyprazdňování nebo zprivatizování. Jde o to, že neoliberální subjektivita dnes nejen v západních společnostech hluboce zakořenila, což se velmi silně projevilo na jejich reakcích na světovou zdravotnickou krizi, kterou infekční nemoc covid-19 vyvolala.

Charakter zdravotní krize vyvolané rychle se šířící infekční nemocí volá po kolektivních řešeních a po společenské solidaritě. Je nabíledni, že proti pandemii nemohou bojovat jenom jednotlivci a jenom jednotlivé státy v osamocení. Navíc se ukázalo, že trh a na něm založené vztahy nejsou vůbec vhod-

ným receptem pro řešení této krize. Zdravotní systémy kalibrované podle potřeb trhu se ukázaly jako neschopné rychlé a potřebné mobilizace. Navíc se ukázalo, že přesunutí výrobních kapacit do Asie, především do Číny (což byl jeden z hlavních projevů neoliberální globalizace), znesnadnilo západní boj s nemocí v jejím počátečním stádiu. V Asii se totiž vyrábí a do Evropy a dalších zemích tím pádem dováží velký díl zdravotnického materiálu i základních farmaceutik. Západní vlády tak stály v okamžiku vznikající krize před tvrdou realitou – neměly kontrolu nad řadou nástrojů k boji proti nemoci. Globalizace ukázala svoji odvrácenou stranu v jednom z nejslabších míst.

Nemoc ve střetu s individualismem

V západním kontextu se ale také ukázalo, že boj proti pandemii a neoliberální individualismus jsou dva naprosto odlišné světy, které se střetly. Na jedné straně infekční nemoc, která má vysokou míru nakažlivosti a vede k zahlcení zdravotních systémů (tj. zahlcuje jejich kapacity technické i lidské), vyžaduje kolektivní kroky podle hesla „jeden za všechny a všichni za jednoho“. Platí to na úrovni státu (podpora, koordinace, organizace) i na úrovni jednotlivců (omezení se v oblasti spotřeby, volného času apod.). Na druhé straně je to neoliberální požadavek, který volá po „návratu k normálu“ i za cenu obětí a po primátu ekonomiky nad vším ostatním. V tomto případě se jednalo v podstatě o dvojí reakci: na jednu stranu v proslovech a apelech neoliberálních ekonomů a na druhé straně obyčejných, neoliberalismem odcizených občanů, kteří se (nikoliv neoprávněně) bojí o svoje živobytí. Neoliberální ekonomové bojují spíše o přežití doktríny, kterou koronavirus zásadně zpochybnil, a to hned několikanásobně. V obou případech se jednalo o projevy tržního darwinismu, který se nebál například tvrzení, že smrt už tak nemocných seniorů je adekvátní daní za fungující ekonomiku. Ovšem v českém prostředí se není čemu divit, protože generační konflikt byl

nedílnou součástí postkomunistické transformace od jejího počátku.

Po téměř roce pandemie můžeme konstatovat, že Západ, který má tendenci mustrovat ostatní země ohledně nadřazenosti svých hodnot, projevil plně své současné neoliberálně asociální kořeny. Na druhou stranu společnosti, které se nevydaly cestou zvrhlého „tradeoffu“ mezi úmrtností a stavem ekonomiky a místo toho na první místo postavily potlačení viru, mají nejen frapantně nižší úmrtnost, ale i lepší stav ekonomiky. Hledat tyto společnosti ale musíme ve východní Asii, ne na Západě. Mnozí na Západě už ostatně přiznávají, že tento úspěch přímo nesouvisí s typem politického režimu, ale s kapacitou státu, s kvalitou vedení a vysokou mírou důvěry ve společnosti.¹

Tento stav věcí odhalil v kontextu západních společností znovu skutečnost, že solidarita se sice dnes často skloňuje v nejvyšších místech Evropské unie, ale po čtyřech desítkách let neoliberalismu je ve skutečnosti zásadním způsobem narušena. Nejde jenom o solidaritu jako vztah mezi jednotlivcem a širším celkem, ale i o solidaritu jako základ sociální a hospodářské politiky státu ve prospěch jeho občanů. Občané v Česku a jinde ve střední a východní Evropě nemají dnes velkou důvěru v pomoc státu a ve fungování veřejných institucí v jejich prospěch. Paralýza solidarity jako nosníku společnosti i nedůvěra ve stát, jeho instituce a samozřejmě i v demokratické reprezentativní instituce (strany, parlament, volby) zvládání pandemie komplikují. Komplikuje je i evidentní hodnotová krize vyvolaná neoliberalismem, která dnes dostává ve veřejném prostoru také stále patrnější rysy desublimace, psychologického procesu, při kterém se dává volný průchod negativním emocím či jinak společensky neakceptovatelným impulzům. Neoliberalismus se stal svým důrazem na individualismus a privatismus jedním ze způsobů odstraňování sublimačních mechanismů z veřejného pro-

¹ Například Fukuyama, Francis: *The Pandemic and Political Order. It Takes the State*, in *Foreign Affairs* July/August, 2020, s. 26.

storu.² Proto také od některých lidí bez ostychu ve veřejném prostoru slyšíme, že smrt pár tisíců důchodců pro ně není takový problém.

Negativní krize, nebo příležitost?

Na první pohled se tedy zdá, že pandemie se stala dalším katalyzátorem probíhající krize západních společností a západního systému nadvlády, jak ho známe od počátku 16. století. V takovém scénáři se bude jednat o pokračování negativní krize, tj. krize, která nebude využita pro tak potřebnou reformu (či chcete-li revoluci). Je tu ale stále druhá možnost – totiž ta, že pandemie přispěje k obnově, jejíž nedílnou součástí musí být odmítnutí neoliberálního dogmatu, který bez přehánění (a nejen v časech korony) zabíjí. Dějiny jsou totiž k civilizacím nemilosrdné: neschopnost učit se z chyb a krizí neodpouštějí.

V našem sborníku se snažíme dívat se na pandemii z různých perspektiv a v kontextu především současného světa a jeho rozporů.

Geolog Václav Cílek chápe pandemii nového koronaviru jako kompozitní krizi, která se vyznačuje souběhem řady krizí najednou. Cílek tak prezentuje současnou pandemii jako jedno z dějství v mnohem širším procesu změn a krizí, včetně těch klimatických.

Sociolog Jan Keller se zaměřuje na otázku dopadů současné pandemie na oblast služeb, které mnozí v minulosti vnímali jako východisko z deindustrializace. Keller ukazuje, že v daný moment má pandemie na sektor služeb rozdílné dopady, které ale různou budoucnost služeb nevěští.

Politolog Petr Drulák ukazuje na to, že krize, jako je současná pandemie, mají dvě podoby dopadů: ty z donucení a ty z poučení. Drulák upozorňuje na probíhající krizi liberálního státu v novém, pandemickém kontextu a s ohledem na budoucnost Evropy v rámci měnících se mezinárodních vztahů.

² Vice Brown, Wendy: *In the Ruins of Neoliberalism. The Rise of Antidemocratic Politics in the West*. Columbia University Press: New York, 2019, s.164-165 (Kindle edice).

Kulturolog Tomáš Daněk sleduje sociokulturní dopady pandemie na společnost z hlediska současného stavu, ale i jako šanci na zásadní pozitivní obrat pro současnou globální civilizaci. Daněk míní, že hlavním zdrojem změny musí být „revoluce srdcí a hlav“ jako ozdravení mezilidských vztahů, které bude vycházet zdola.

Historik Petr Schnur se zaměřil na některé politické implikace pandemie v kontextu současného Německa a odlišuje přitom „koronovou politiku“ od čistě epidemiologického boje s nemocí. Schnur ukazuje na to, jak se pandemie střetla s pravidly dnešní *antidiskuze*, což vede k velmi konkrétním důsledkům pro demokracii i pro boj s nemocí.

Ekonomka Ilona Švihlíková stanovuje první diagnózu především ekonomických změn, které pandemie nemoci covid-19 přináší či přinese. Upozorňuje na to, jak pandemie znovu akcentovala probíhající krizi západních společností stojících na neoliberalním paradigmatu.

Filozof Michael Hauser vidí koronavirovou pandemii jako bod obratu, protože se v něm zauzlily dlouhodobé krizové procesy, které se projevily ve finanční krizi v roce 2008 a v krizích předchozích. Hausera zajímá, zda se tento bod obratu stane také cestou rozpoznání pravého stavu věcí, které změní dosavadní neoliberalně kapitalistické chápání ekonomiky, společnosti a globálního světa.

Historička Veronika Sušová-Salminen sleduje dějiny pandemií a epidemií v minulosti lidských společností. Sušová-Salminen na třech vybraných příkladech černé smrti, masových epidemií po objevení Ameriky a „španělské“ chřipky ukazuje na některé rozmanité typy změn nebo proměn, ke kterým vedly v oblasti sociální, ekologické, ale i čistě politické.

Naším cílem nebyl systematický výklad dopadů pandemie nového koronaviru, což ani není možné vzhledem k probíhajícímu vývoji současné pandemie. Snažíme se tak zachytit alespoň některé momenty a upozornit na některé důležité

souvislosti v rámci co nejsvobodněji vedené debaty. Věříme, že tento soubor textů naše čtenáře zaujme, a především bude inspirovat k dalšímu přemýšlení. ●

Kompozitní krize minulosti a úděl dneška

Václav Cílek

„Tak pronikavý převrat měl za následek zánik, vznik a rozvoj mnohých měst.“

Niccolò Machiavelli, Florentské letopisy

Úvod: synchronicita čertů, kteří chodí ve skupině

Pod pojmem kompozitní krize budeme v tomto článku rozumět krizi sestávající z několika příčinných proudů, které však spolu nemusí souviset, podobně jako provaz může být upleten z různých materiálů. Typicky se může např. jednat o souběh vleklé ekonomické krize a sopečného výbuchu, který na dva nebo tři roky znehodnotí část úrody.³ V dějinách občas dochází k jevu, který antičtí autoři⁴ nazývají celkovou změnou poměrů, období, kde se mění samotný základ světa, a proto se dřív nebo později v různé míře mění i různé aspekty společnosti. Metaforicky se dá říct, že když se změní kmen, změní se i větve.

Pokud se díváme nazpět časem, tak rozeznáme např. první či druhou polovinu renesance, ale už ne jednotlivá desetiletí, která mají klidná období, vyčkávání změn i okamžiky radikální proměny. Ta však ostře vnímají účastníci žijící v určité epoše. Historický čas však bývá delší než zkušenost jednotlivce. Je proto obtížné hovořit jen o „koronavirové krizi“, můžeme ji totiž – snad jako budoucí historik – vnímat jen jako určité dějství v mnohem širším a rozmanitějším proudu změn.

Peloponéskou válku současníci prožívali jako dvě války oddělené desetiletím klidu, i když „klid“ zde ve skutečnosti znamená přípravu na další válku. Podobně je možné vnímat první i druhou světovou válku jako jeden konflikt či ruské revoluce

3 V polovině září 2020 představuje Kalifornie jednu ze zemí nejméně postižených covidem-19. Teploty dosáhly až 49 °C a v zemi a sousedním Oregonu hořely čtyři největší požáry kdy zaznamenané v historii obou států. Ekonomové nescítají jenom škody, ale obávají se nevratného poškození celých regionů. V Oregonu bylo v nějakém stádiu evakuace 500 000 lidí. Na mnoha místech byly přerušeny dodávky proudu a následkem dýmu z požárů přestala fungovat fotovoltaická výroba. Následkem požárů bylo nutné podruhé evakuovat lidi z míst (Oroville) předtím postižených přívalem deště. Na vnější straně tryskového proudění spadly teploty z 38 °C na 0,6 °C a v horách Skalistých místy sněžilo. Toto počasí nemá pamětníka. The Weather Channel, Covidtracker.

4 Např. Thúkydés: *Dějiny peloponéské války*: „I takové úkazy, o nichž se dřív slychalo vypravovat, které však jen zídka byly pozorovány ve skutečnosti, tenkrát přestaly být nepravděpodobné: velmi silná zemětřesení, která postihla rozsáhlé oblasti, zatmění Slunce, k nimž docházelo častěji než v minulosti, pokud lidská paměť sahá, velká sucha v některých krajích a hlad jako jejich důsledek a konečně mor, který způsobil nemalé škody a vyhubil velkou část lidstva. To všechno najednou postihlo Řecko současně s touto válkou.“ (Odeon: Praha, 1977, s. 33).

Tacitus: *Letopisy*, Kniha XVI: „Rok hanebný tolika zločiny vyznačili také božské bouřemi a nemocemi. Kampánie byla zpusožena větrnou smršťí, která všude rozmetala statky, stromové, úrodu a podržela dravou sílu až do okolí Říma. Tam hubil všechno lidské pokolení prudký mor, ačkoli nebylo nápadně drsné počasí. Ale domy se plnily mrtvolami, ulice pohřby. Žádné pohřbí, žádný věk nebyl prost nebezpečí.“ (Praha: Svoboda, 1975, s. 463).

let 1905 a 1917–1918 jako revoluci jedinou. Budoucí pozorovatel bude možná uvažovat v termínech antropocénu, který podle původního Crutzenova návrhu začal zlepšením parního stroje v roce 1784⁵, anebo o období velkého zrychlení (great acceleration)⁶, jehož začátek můžeme klást např. do roku 1945, 1960 nebo 2000.

Ve chvíli, kdy píšu tuto stať – v září roku 2020 – jsme zahlceni koronavirovou agendou, ale i přes tento mediální závoj neustále probleskují dvě další krizová témata – ekonomika a klima. O současnosti je proto realističtější uvažovat ve smyslu kompozitní krize, která viditelně začala např. ekonomickou krizí roku 2008⁷, o deset let později se přelila do hnutí blízkých Extinction Rebellion a pokračovala koronavirovou pandemií. Neumíme přitom – a pravděpodobně to ani není možné – najít mezi těmito třemi složkami *ekonomika – klima – koronavirus* nějaké silnější příčinné pouto, než je obecné konstatování o globalizaci rizik, ale tato neurčitost či víceznačnost je právě ten způsob, jakým se kompozitní krize vřdycky přihlašovaly. Projevily se jako synchronicita skutečně či zdánlivě nesouvisajících příčin, chovaly se jako nelineární systém, přitahovaly singularity, procházely obdobím chaosu a vesměs končily regenerací společnosti. Objevovaly se v nich prvky destruktivní destrukce i kreativní destrukce.⁸

Každá krize, každý dějinný okamžik je individuální. Dějiny se neopakují, ale opakují se motivy lidí, potřeba společenské změny či naopak stability a podobnost lidských povah.⁹ Znalost historie je víc rozvahou, která nám zabraňuje slepě vstoupit do neštěstí, než poznáním budoucnosti. Navíc evolučním cílem krize není ubránit se, ale kreativně ji překonat, takže řešení obvykle přichází až s pozitivní motivací, s nějakým novým postojem k životu. Psychologicky zdravější bývá být součástí změny¹⁰ než součástí systému, který se i za cenu velkých nákladů snaží zachránit tu podobu světa, která zachránit nejde.

⁵ Crutzen, P. J., Stoermer, E. F.: *The Anthropocene*, in *Global Change Newsletter*, 41/2000, s. 17–18.

⁶ McNeill, J. R.: *The Great Acceleration: An Environmental History of the Anthropocene since 1945*. Cambridge: Harvard University Press, 2014.

⁷ Určení počátku je skoro vždy záležitostí rozhodnutí, protože každý počátek má svůj počátek a tak dále.

⁸ Koncepce kreativní destrukce je spojována s prací rakouského ekonoma Josepha Schumpetera, ale názorněji si ji umíme představit např. jako velký požár Londýna, který zničí nádherné stavby, ale vytvoří moderní velkoměsto. Z hlediska pokroku (ať už to slovo označuje cokoliv) se obvykle jedná o pozitivní vývoj, ale odlišné je hledisko nákladů a utrpení. Kreativitu těžké doby dobře vnímáme např. u vzniku národních států po roce 1918, přičemž cena je utrpení let 1914–1919.

⁹ „Přemýšlíme-li objektivně o toku dějin, dojdeme ke zjištění, že svět se od svých počátků nemění a dobro i zlo ruku v ruce procházejí celou jeho existencí. Jedinou změnou, kterou můžeme pozorovat, je jejich přelévání přes hranice zemí do jiných.“ Macchiavelli, N.: *Úvahy o vládnutí a vojenství*. Praha: Odeon, 1968, s. 262.

¹⁰ Sinek, Simon: *Start with Why*. Penguin: New York, 2009. Sinek upozorňuje, že strach či panika vede k tunelovému vidění, tj. vidíme jen část celku, a říká, že kdybychom všechno uměli, tak nepotřebujeme jeden druhého.

Římská verze dějin

V roce 2017 napsala Kyle Harper knihu na věčné téma „osud Říma“, ale přidala k ní zajímavý dodatek: „Klima, nemoci a osud impéria“.¹¹ K pádu Říma existuje kolem 200 různých hypotéz. Dějiny jsou skoro vždy výsledkem mnoha různých sociologických i přírodních procesů, které jsou navzájem propojeny spíš jako neuronová síť než sled příčin a následků. U složitých systémů, jako je globalizovaná společnost anebo klimatická změna, se téměř nikdy nedá určit jeden hlavní hybatel dějin, ale dají se z různých úhlů „nasnít“ procesy, které vedly k základním změnám. Pojďme se soustředit na faktory, které nás zajímají i dnes – na otázky nemocí a klimatické změny, ale při vědomí toho, že bychom mohli rovněž uvažovat o armádě či potravinové bezpečnosti. Římská armáda, která v dobách rozmachu měla asi půl milionu vojáků a pomocných oddílů, se později nejenom zmenšila na polovinu, ale zaměstnávala hlavně žoldnéře z provincií, kteří se naučili římské vojenské taktice. Podobně i dovoz obilí po souši z Galie stál nejméně padesátkrát tolik jako lovní doprava např. z Egypta.

Edward Gibbon, autor proslaveného díla *Dějiny úpadku a pádu říše římské*, se k problému staví víc filozoficky slovy o nevyhnutelném a přirozeném pádu Říma, ve kterém prosperita přinesla rozklad, a v okamžiku, kdy říši byla odebrána umělá podpurná struktura, se stavba zřítla vlastní vahou. Počátkem našeho letopočtu žila v Římské říši asi čtvrtina obyvatel Země, kolem 75 milionů, a samotné hlavní město dosahovalo až jednoho milionu obyvatel. V roce 650 naší éry již v Římě žilo kolem 20 tisíc lidí. Prokopius dokonce popisuje, že počet obyvatel klesl na 500, ale toto číslo může být zkreslené tím, jak se křesťanský autor snaží ukázat kolaps pohanského světa. Co se tehdy v Římě stalo a jakou roli sehrálo klima a nemoci?¹²

Antická tradice je pozoruhodná tím, že historici a filozofové té doby sledovali po dobu několika staletí osudy nejméně 60 významnějších městských států, takže pracovali s dnes již ne-

¹¹ Harper, Kyle: *Fate of Rome. Climate, Disease and the End of an Empire*. Princeton University Press, 2017. Kniha byla přijata jako inspirativní, ale často nepřesně interpretované čtení. Viz vynikající třídílnou (!) recenzi J. Haldona a kol.: *Plagues, Climate Change, and the End of an Empire. A response to Kyle Harper's The Fate of Rome 1-3*, in *History Compass*, 2018, s. 15-17.

¹² V této stati již nezbývá další prostor, ale podobnou studii je možné vypracovat např. pro čer. smrt 14. století s dálkovým transportem nemoci z Číny a chladnějším výkyvem malé doby ledové, který v některých letech vedl k hladomorům, povstáním, zvyšování mezd a ekonomickým krizím.

představitelným civilizačním souborem. Zosimos v knize *Stesky posledního Římana*¹³ si dal za úkol popsat krizovou situaci: „...neboť jako Polybios vylíčil, jak Římané v krátké době vytvořili světovou říši, tak já mám v úmyslu vyložit, jak ji v nepřítis dlouhém čase vlastní zvlů a zpupností zahubili.“ Jeho civilizační cyklus popisuje slovy: „Ve svém koloběhu přecházejí státy nejčastěji od pořádku k nepořádku, aby se pak zase od nepořádku povznesly k pořádku. Již přírodou není lidským věcem dáno, aby ustrnuly v klidu. Když tedy dosáhnou nejvyšší dokonalosti a nemohou již pokračovat ve vzestupu, nutně musejí klesat. A zase, když klesnou a nepořádkem dosáhnou nejhlubšího dna, a nemohou tudíž již hlouběji klesat, musejí nutně opět stoupat. Tak všechno klesá od dobrého ke zlému a stoupá od zla k dobru. Z boje se rodí mír, z míru zahálčivost, ze zahálčivosti nepořádek a z nepořádku rozklad. Podobně se rodí z rozkladu pořádek, z pořádku statečnost a z této sláva a štěstí. Tímto způsobem se země dostávají do zkázy. Když se tak stane a lidé nešťestím opět zmoudří, vracejí se opět k pořádku, pokud je ovšem nějaká mimořádná síla nevyhubí.“

Mor a válka se podle Zosima dokáže s plnou silou projevit jen při špatné vládě: „Za neschopné a nedbalé vlády Gallovy Skythové zpočátku znepokojovali jen sousední kmeny, později však postoupili dále a plenili i přímořské provincie, takže území ani jednoho kmeny poddaného Římanům nezůstalo ušetřeno a téměř všechna neopevněná města a většina tvrzí byla dobytá. A jak válka dolehla na zemi ze všech stran, tak i morová nákaza přepadla města i vesnice a vyhladila zkázou v dřívějších dobách nevídanou všechno, co zbylo z lidského pokolení.“

Klima a primární produktivita

Klasický model civilizační krize je založen na modelu, že v úrodných desetiletích se zvýší populace, ale také zemědělské přebytky umožní vznik institucí a složitě organizované společnosti. Během klimatické změny – v uplynulých stoletích ve střední či severní Evropě to nejčastěji byly chladné a vlhké

¹³ V překladu A. Hartmanna, Odeon: Praha, 1983, s. 21, 38 a 225.

roky, při kterých obilí shnilo – půda již není schopná všechny lidi uživit. Dochází k válkám, hladomorům a epidemiím a celá společnost přechází do nějakého víc lokálního a jednoduššího modu. V jižní, mediteránní Evropě, ale i ve východoevropském lesostepním pásmu mají hlavní vliv na primární produktivitu suchá mezidobí. Celá záležitost určitě není takto průzračně jednoduchá, protože společnost má svou vlastní psychologickou a sociální dynamiku, která se projevuje např. v sekulárních cyklech.¹⁴

Římská říše dosáhla svého největšího rozmachu během tzv. římského klimatického optima a začala upadat v době, kdy se klima zvlhčovalo a ochlazovalo. K. Harperová rozlišuje tato klimatická období:

Římské klimatické optimum: 200 BC–150 n.l.

Římské přechodné období: 150 AD–450 n.l.

Pozdně antická malá doba ledová: 450 AD–700 n.l.

Ukazuje se však, že situace není úplně jednoznačná, protože různé regiony, a to na středomořském pobřeží, reagují různě. I v mnohem menší ČR se dají rozlišit oblasti s individuální odezvou na např. suché roky. Středověké a pravěké zemědělství pracovalo s malým ziskem obilí. Na jedno zasažené zrnو připadala dvě až tři zrna sklizená (někdy až pět zrn), takže společnost musela situaci řešit pomocí zásobnic, obilných skladů či veřejných sýpek, které pro svůj centrální význam představují jedno z civilizačních ohnisek – mít dost jídla pro celou komunitu v případě neúrodného roku. Klíčové byly zejména roky 120 n.l. (sucho v severní Africe), 165 n.l. počátek antoninovského moru, 250 n.l. vlhké roky následované cyprianským morem a prvním pádem Říma¹⁵ a potom zejména velká pandemie justiniánského moru, která začala v roce 541 n.l. a ve zhruba dvacetiletých intervalech ničila Středomoří dalších 200 let.¹⁶

14 Turchin, Peter: A Theory for Formation of large Empires, in *Journal of Global History*, 2009/4, s. 191. London School of Economics and Political Science. Viz rovněž další autorovy práce o sekulárních cyklech.

15 Došlo k úplné proměně římských institucí včetně nově definované role vládců a systému vládnutí, po roce 250 n.l. se sice Řím vzpamatoval, ale dřívější váhy již nikdy nedosáhl.

16 McNeill, W. H.: *Plagues and People*. Anchor Books: New York, 1976/1998.

Zajímavá je návaznost justiniánského moru na nejstudenější zimy celého tisíciletí v letech 536–540 n.l., které jsou dokumentovány v letokruzích stromů. Sluneční světlo těžce si razí cí cestu na zemský povrch závojem vulkanického prachu podle Prokopia připomínalo spíš Měsíc. Tato situace trvala nejméně 18 měsíců a byla doprovázena víceméně globálním hladomorem, který je dokumentován od Číny po Skandinávii. Právě v těchto letech přicházejí na území ČR první Slované. Ve středo-zemní oblasti pozorujeme vlnu aridity (česky sucha), která vedla k opouštění několika desítek byzantských měst, jejichž zbytky jsou např. v Sýrii zachovány jako celé městské bloky stojící do výše až druhého patra.

Opakované úderu moru oslabily Byzantskou říši a tím umožnily celou sérii velkých migrací – slovanskou, avarskou a posléze islámskou. V roce 614 padla Palestina, v roce 626 se Peršané společně s Avary pokusili dobýt Konstantinopol.¹⁷ Historik William Rosen předpokládá, že právě dobře organizovaná islámská expanze vedle ke vzniku Evropy, která již nemohla spoléhat na Byzantskou říši a musela vytvořit podobně rozsáhlou a dobře organizovanou vojenskou a správní sílu.

Mor a životní styl

Římané byli hlavně lidé měst. Ta přitahovala migranty z různých částí říše – od Galie až po Baktrii částečně ležící v dnešním Afghánistánu, podporovala dálkový obchod, dovoz exotických potravin a zvíře určené pro hry v cirku. Transport zvířat probíhal hlavně ze severní Afriky, např. ze Súdánu, tedy ze semiaridního ekosystému, který byl v kontaktu s tropickým pásmem. Rovněž kombinace hlodavců, blech a velbloudů představovala virologické riziko. Zásobování měst čistou vodou bylo za této situace otázkou života a smrti, ale přesto města mívala pověst „hřbitovů“, protože nemocem nešlo zabránit. Slavný antický lékař Galén si byl vědom toho, že mor často přichází po velmi deštivých nebo naopak horkých létech a obvykle přejde do

¹⁷ Rosen W.: *Justinian's Flea. Plague, Empire and the Birth of Europe*. New York-London: Viking/Penguin, 2007.

hladomoru a odchodu lidí na venkov. Oslabené impérium nemělo dost lidí ani potravin na další expanzi, takže už za času Marka Aurelia Řím stěží dokázal chránit své hranice.

Když se příroda stává nepřítelem

Celá staletí evropské historie vnímáme přírodu jako zdroj potěšení a harmonie, ale pak dojde k desetiletím trvajícím klimatickým problémům, typicky to bývají přívalové povodně, sucha a požáry, a tehdy mají lidé pocit, že příroda se obrátila proti nim. Člověk je díky svým zemědělským dějinám natolik spjat se svým prostředím, že toto „nepřátelství“ vnímá jako „konec věků“, zejména je-li doprovázeno sopečnými výbuchy a nezvyklými úkazy na obloze. Je pravděpodobné, že část tohoto nepřátelství přírody vůči lidem se vtiskla do raného křesťanství jako nutnost přírodu překonat vůlí a prací a že teprve dnes začínáme sklízet plody pocitu, že přírodu je nutné ovládnout.

Lidé ze světa pozdní antiky a raného středověku nikdy nezmizeli, ale způsob života se zjednodušil. Na velké ploše Evropy na dobu nejméně dvou staletí vymizely peníze, respektive staly se zdrojem kovu nebo ozdobou. Některé oblasti jako např. Egypt konce 6. století doplatily na přílišnou specializaci, když se zhroutil trh s pšenicí. Ale na druhou stranu došlo zejména v Levantě k rozvoji řady měst. Každé vypráví trochu odlišný příběh, podle toho, jak se situaci dokázalo přizpůsobit a profitovat z ní. Staří bohové již světu nedokázali pomoci, a tak se šíří uctívání Panny Marie, která však má oproti nedávné evropské tradici charakter víc kosmické síly než lidské a božské matky. Když Edward Gibbon přemýšlel o konci Říma, neudivilo ho, že k němu došlo, ale že říše toho tolik vydržela, než z jejího popela vyrostla nová kultura raného středověku.

Závěr – jaký smysl chceme naplnit?

Následující úvahy mohou stěží být něčím víc než odhadem situace či pracovní hypotézou, jak přistupovat ke

světu, ale zkusme je s veškerou přiznanou nejistotou naformulovat:

1. Myslím, že základní dnešní otázkou je charakter krize. Pokud by „koronavirus“ byl „špatnou náhodou“, tak bychom mohli očekávat návrat ke světu dřívějších vztahů s tím, že budoucnost bude možná chudší a jednodušší, ale podobná světu, jaký jsme znali. V tom případě by bylo v pořádku pokusit se zachránit „svět včerejška“. ¹⁸ Pokud je však koronavirová epidemie součástí probíhající kompozitní krize, pak je zapotřebí spíš investovat do změny, tedy do „světa budoucnosti“.

2. Vzhledem k tomu, že klimatické změny se projevují nebývalým okyselením oceánu, anomálně teplými léty, velkými požáry, silnými větrnými bouřemi, intenzivními srážkami, a na druhé straně suchými obdobími, a to v prostředí, kdy dva další velké oteplující mechanismy – systém Golského proudu a sluneční aktivita – slábnou, je pravděpodobné, že vstupujeme do pole nové klimatické stability a zatím se nalézáme na počátku chaotického přechodného období. ¹⁹ To by znamenalo, že „svět včerejška“ již nikdy nebude dosažitelný. Je to situace, jakou zažily Athény po moru peloponéské války, antický Řím v sérii morových ran prvních staletí naší éry, raně středověká Evropa opuštěná Byzantskou říší po devastujících dvou staletích justiniánova moru ²⁰ či ještě později ve velké krizi středověku, která vyústila ve skvělou kulturu renesance. ²¹

3. Příkladem krize s možným návratem do stavu blízkého původním poměrům jsou např. egyptská přechodná období mezi Starou a Střední a Střední a Novou říší nebo některé čínské krize. V tomto případě je však „stabilita“ udržována chodem přírodních podmínek, tedy záplavami Nilu. ²² Příkladem krize, kde tento návrat již není možný, je přechod mezi pohanskou antikou a křesťanským raným středověkem. Tato krize však netrvá typických 100–200 let, ale delší dobu, protože se zároveň jedná o kulturní revoluci, během které se mění zásadním

18 Zweig, Stefan: *Svět včerejška*. Torst: Praha, 1994.

19 Ying, Cui, Schubert, B. A., Jahren, A. H.: A 23 m.y. record of low atmospheric CO₂, in *Geology*, 2020, <https://doi.org/10.1130/G47681.1>.

20 Rosen. W.: *Justinian's Flea. Plague, Empire and the Birth of Europe*. Viking/Penguin, 2007.

21 White, A.: *Plague and Pleasure. The Renaissance World of Pius II*. The Catholic University of America Press, 2014.

22 Bárta, Miroslav: *Příběh civilizace*. Academia: Praha, 2016.

způsobem lidské hodnoty, a to až do renesance, kterou můžeme vnímat jako počátek globalizovaného konsumerismu. Je možné, že toto pětisetleté období právě v těchto desetiletích končí.²³ Důvodem je to, že zvýšená spotřeba vede k emisím oxidu uhličitého a ty jsou jednou z velkých příčin klimatických změn. Kultura šetrnosti vyžaduje jiné nastavení mysli.

4. Současná klimatická krize klade největší nároky na výrobu a spotřebu energie. Jevonsův paradox a Khazzoom-Brookesův postulát²⁴ ukazují, že techniky, které s energií šetří, jsou málo účinné. Důležité je danou věc nevyrábět či danou službu neposkytovat. Věc jde zcela proti duchu reklamy či nakupování novinek a směřuje k dematerializaci a větší lokalizaci. Je tedy pravděpodobné, že současná krize sice povede k obvyklým chaotickým obdobím kolektivní psychospirituální krize, ale posléze vyústí do nějaké nové kultury.

5. Celý vývoj je pravděpodobně neodhadnutelný, ale pomáhá, když můžeme fungovat na základě individuální či kolektivní praxe resilience. Základními kroky jsou: (1) orientace v problému, tedy průběžné sledování a učení, (2) vytvoření fyzické, psychické a sociální odolnosti. Ta pomáhá hlavně zpočátku, ale pak se ukazuje nutnost aktivně věc překonat, protože samotná resilience je situací obleženého města, které nepadne, ale vysiluje se. Tím se objevuje (3) potřeba pozitivních hodnot a zejména kreativity, ta bývá zejména u skutečně těžkých krizí velice často následována (4) transcendencí.²⁵

6. Pod pojmem energetika dobrého života rozumím situaci, kdy mám k dispozici takové bohatství, jež mi umožňuje vést dobrý život, ale neničí přitom živý základ planety, který udržuje biogeochemické procesy a tím má vliv na klima a chod celého zemského systému. Princip dobrého života v prostředí s limitovanými zdroji si můžeme ukázat na distribuci peněz, vody či energie. Roční spotřeba energie na hlavu dosahuje v evropských zemích 120–180 GJ, ale v USA a Kanadě je vyšší než 300 GJ. Není překvapení, že nejbohatší lidé mají mnoho-

²³ Pítrím, Sorokin: *Krize našeho věku*. (1948) O tématu rovněž píše N. Berďajev v esejí *Nový středověk* (Nakl. Pavel Mervart, 2004).

²⁴ Jevonsův paradox poprvé popsal jeden ze zakladatelů matematické ekonomie William Stanley Jevons v roce 1865 v knize *Uhelná otázka*. Zjistil, že účinnější parní stroj, který byl navržen, aby snížil spotřebu uhlí, ji ve skutečnosti zvýšil, protože energie se stala lacinější a tím dostupnější. Ekonom Daniel Khazzoom se v roce 1980 spojil s hlavním ekonomem britského Úřadu atomové energie Leonardem Brookesem a společně popsali jev, kterému dnes říkáme Khazzoom-Brookesův postulát. Původně se jim jednalo o to, jak snížit riziko další ropné krize, na kterou bylo nejlepší se připravit tím, že budou zavedeny nové, úspornější typy automobilů. Jejich výzkumy však ukázaly, že když na jednom místě energii ušetříme, tak získané prostředky mohou utratit nejenom za větší automobil, ale i v nějakém úplně jiném ekonomickém sektoru. Když jezdíme málo autem, můžeme si ušetřit na dovolenou v Thajsku, takže nakonec nám úsporné technologie pomohou energie spotřebovat ještě víc. Khazzoom-Brookesův postulát byl definován jako jev, při kterém mikroekonomické úspory mohou vést k makroekonomickému plýtvání. K Jevonsovu paradoxu a Khazzoom-Brookesovu postulátu se někdy přidávají pověstné Parkinsonovy zákony, které původně stvořoval ekonom a sociolog Cyril Northcote Parkinson během své služby v britských vládních institucích. V zásadě se jedná o to, že kroky, které by systém měly zjednodušit (více pracovníků s dokonalejší dělbou práce), jej ve skutečnosti od určitého počtu lidí komplikují. Parkinson se pokoušel matematicky spočítat, jak velká musí být odborná komise, aby neodvedla vůbec žádnou práci, a vyšlo mu číslo 19,9–22,4 členů. Domníval se, že skutečně úderný počet členů, který je ještě schopný se domluvit, je kolem pěti až osmi. Ekonom širo-

násobně vyšší spotřebu energie, takže se dá hovořit o energetické nerovnosti. V polovině 60. let byla v tehdejší Československu spotřeba vody kolem 260 litrů na osobu a den a očekávalo se, že kolem roku 1990 může dosáhnout americké úrovně kolem 500 litrů na osobu a den, ale ve skutečnosti následkem nečekaně vysokých cen v 90. letech klesla na 80–100 litrů na osobu a den, aniž bychom to pocítovali jako nějakou újmu na osobním pohodlí.

V chudých zemích se uvažuje o systému, kdy spotřeba dejme tomu 50 litrů na osobu a den bude brána jako právo člověka na vodu, a ta bude laciná, zatímco při vyšší spotřebě dojde k progresivnímu zdražení cen vody. Je nutné si uvědomit, že několikanásobně vyšší spotřebu vody bychom možná ustáli v ČR, ale už ne v Řecku či středozevní oblasti. Podobně je nutné začít se dívat na energetickou spotřebu či na potraviny do určité míry jako na právo člověka a teprve od určité míry jako na přepych, který ohrožuje dobrý život ostatních lidí. V. Smil odhaduje, že k dobrému životu (to je život, ve kterém má člověk zajištěné slušné životní prostředí a základní potřeby a může se dále osobnostně rozvíjet) je zapotřebí 100 GJ na osobu a rok, ale nové technologie mohou tuto spotřebu dále snížit. Naše civilizace zatím spíše počítá s téměř neomezenou spotřebou laciné energie, ale to je právě cesta vedoucí k systémovým problémům v životním prostředí, klimatickým změnám a obecně k vytváření dluhu, který splácí příroda, chudší část populace a budoucí generace. Cílem je spíše určit, kolik energie máme při šetrném vztahu ke světu k dispozici, a podle toho s ní hospodařit.²⁶

V mém počátku je můj konec. Jeden po druhém domy se zvedají a rozpadají, jsou rozšířené jsou přemístěné, zničené, opravené, anebo na jejich místě je otevřené pole, nebo továrna, nebo průchod. Starý kámen do nové budovy, staré dřevo do nových ohňů,

kého rozhledu Kenneth Boulding na základě úvah Thomase Roberta Malthuse navrhl „úplně pochmurný teorém“, který říká, že „jakýkoliv technický pokrok může lidem pomoci od chudoby jen na tu určitou dobu, po kterou chudoba limituje množství lidí. Jakékoliv zlepšení umožní růst populace a brzy umožní většímu počtu lidí než kdykoliv předtím žít v chudobě a tím zvětší celkovou sumu lidského trápení.“

25 Frankl, V. E.: *Utrpení z nesmyslnosti života*. Přel. P. Babka. Portál: Praha, 2016. Frankl uvádí: „Přežít mezni situace byli nejspíše schopni ti, kteří byli zaměřeni na budoucnost, na úkol, který je čekal, na smysl, který chtěli naplnit.“

26 Podrobně viz Smil, V.: *Energy and Civilisation, A History*. Cambridge USA: MIT Press, 2017.

*staré ohně uhlíkům, uhlíky zemi
která již je opět masem, kožesinou, výkaly,
kostí člověka a zvířete, stvolem kukuřice, obilí a listem.
T. S. Eliot: East Coker²⁷*

Literatura:

- Bárta, Miroslav: *Příběh civilizace*. Academia: Praha, 2016.
- Crutzen, Paul J., Stoermer, Eugene F.: The Anthropocene, in *Global Change Newsletter* 41/2000, s. 17–18.
- Frankl, Viktor E.: *Utrpení z nesmyslnosti života*. Přel. P. Babka. Portál: Praha, 2016.
- Haldon, J. a kol.: Plagues, Climate Change, and the End of an Empire. A response to Kyle Harper's The Fate of Rome 1–3, in *History Compass*, 2018, s. 15–17.
- Hirshfield Jane: *Nine Gates. Entering the Mind of Poetry*. Harper Perennial, 1998.
- McNeill, William H.: *Plagues and People*. New York: Anchor Books, 1976/1998.
- McNeill, John R.: *The Great Acceleration: An Environmental History of the Anthropocene since 1945*. Cambridge: Harvard University Press, 2014.
- Macchiavelli, Niccolò: *Úvahy o vládnutí a vojenství*. Praha: Odeon, 1968.
- Rosen, William: *Justinian's Flea. Plague, Empire and the Birth of Europe*. New York-London: Viking/Penguin, 2007.

27 V celém textu této eseje cituji z řady literárních zdrojů. Není to samoučelné, jen se v této fázi informačního věku vracím ke starým zásadám, podle kterých je k posouzení situace nutná moudrost založená na zkušenosti předcházejících věků. Rovněž poezie je výchovou k rozvoji imaginace a rozeznávání emocí. Právě jiskřivá emoční inteligence představuje jeden z mocných nástrojů, jak se vyznat ve světě číselných a technických informací. Viz např. Hirshfield, J.: *Nine Gates. Entering the Mind of Poetry*. Harper Perennial, 1998. Autorka říká, že práce poezie je vyjasnění a zesílení bytí... Každá dobrá báseň je probuzením jazyka k novým vztahům, chvílím, kdy se podle Aldouse Huxleyho otevírají brány vědomí.

Virus ve společnosti služeb

Jan Keller

V diskusi o dopadech pandemie na společnost a ekonomiku bychom se neměli omezovat na pouhý výčet údajů o poklesu výroby a tržeb či o propadu tempa hospodářského růstu. Závažnost celé situace je ještě v něčem trochu jiném.

Již déle než půl století se věří, že ekonomické a sociální potíže spojené s procesem deindustrializace budou vyřešeny přesunem ekonomicky aktivní populace do oblasti služeb. Příchod takzvané postindustriální společnosti, o kterém se ve druhé polovině 20. století hovoří stále hlasitěji, je dokládán tím, že počet lidí činných v terciárním sektoru převýšil počet lidí pracujících v továrnách. Poprvé se tak stalo ve Spojených státech v průběhu padesátých let 20. století, země západní Evropy následovaly se zpožděním zhruba jedné až dvou dekád. Poněkud naivně se přitom předpokládá, že se tím na vyšší úrovni zopakuje to, co se podařilo při zániku agrární společnosti. Tehdy se pracovní síla přesunula z polí do továren, lidé si vydělali více, hospodářský růst neobyčejně poskočil, což umožnilo nastartovat masovou spotřebu.

Ukazuje se, že nástup společnosti služeb tuto logiku nezopakoval. Na rozdíl od předchozího případu totiž lidé nyní přecházejí od práce s vysokým růstem produktivity k činnostem, které mají z mnoha důvodů růst produktivity mnohem nižší. Zjednodušeně lze říci, že ve stejné době, kdy muži ztrácejí dobře placenou práci v továrnách, nastupují ženy do služeb, ve kterých si v průměru vydělají mnohem méně. Je to jeden, i když ne jediný z důvodů, proč příjmy domácností nižších, ale i středních vrstev v takzvané ekonomicky vyspělé společnosti v lepším případě stagnují, v případě horším zaznamenáva-

jí pokles. Jak upozorňují někteří sociologové, tento poněkud schematický optimismus přehlízí, že v sektoru služeb roste produktivita práce v průměru dvakrát až třikrát pomaleji než v průmyslu.²⁸ Přitom sektor služeb narůstá stále rychleji a lidé, kteří v něm pracují, očekávají mzdy a platy alespoň v takové výši, na jaké se pohybují v průmyslu.

Obtížnost vymezení služeb

Výraz „služby“ má spoustu významů, bývá používán pro označení činností velice odlišných a často slouží spíše jako jakýsi odpadní koš, do kterého jednoduše spadnou ty aktivity, které se prostě nevejdou do obvyklých a zaběhaných ekonomických kategorií. Příklad takového zbytkového vymezení: Co je to služba? Obecně řečeno, je to něco, co přispívá k uspokojení individuální či kolektivní potřeby jinak než skrze transfer majetku nebo materiálního zboží.²⁹

Také v rovině sociologické tento termín mnohé věci spíše zatemňuje, než aby je osvětloval. Bývá používán jak pro poskytování služeb někomu, kdo stojí společensky výše než poskytovatel, tak také tomu, kdo stojí společensky níže. Navíc je ten samý výraz používán také pro poskytování služeb těm, kdo jsou si s poskytovatelem sociálně rovni, a konečně i pro poskytování služeb sobě samým, tedy pro samoobslužnost. V tomto ohledu pomáhá koncept služeb zakrýt rozvrstvení společnosti a zneviditelnit proces postupující sociální polarizace. Jako kdyby snad všichni bez ohledu na své příjmy a majetky patřili do stejné kategorie „obsluhovaných“.

Koncept služeb však zakrývá nerovnosti i jiným způsobem. Stejným výrazem je označováno poskytování služeb zcela nekvalifikovaných i služeb vysoce odborných. Přitom je evidentní, že v prvním případě je poskytovatel zcela podřízen klientovi, kterého obsluhuje, zatímco v případě druhém, tedy v případě služeb vysoce specializovaných a profesionalizovaných, je naopak klient zcela závislý na poskytovateli a může se snadno stát jeho rukojmím.

²⁸ Perret, Bernard, Roustang, Guy: *L'économie contre la société*. Paris: Seuil, 1993, s. 57.

²⁹ Chauvière, Michel: *Trop de gestion tue le social*. Paris: La Découverte, 2010, s. 27.

Ani různé typologie služeb, kterých existuje nepřehledné množství, do věci příliš jasno nevnáší. Jako kdyby byly dokladem toho, že v kategorii služeb se ocitly vedle sebe činnosti, které mají společné snad jen to, že byly nezařaditelné do jiných kategorií. Tyto typologie bývají budovány podle řady kritérií, přičemž mnohdy jsou v jejich jednotlivých položkách různá kritéria promíchána. Služby můžeme rozlišit například podle charakteru jejich poskytovatele či nositele, tedy podle toho, zda je poskytuje jednotlivec, či firma, sektor veřejný, anebo soukromý. Můžeme je rozdělit i podle charakteru příjemce, kterým může být konkrétní osoba, anebo anonymní veřejnost. Typologie může být ovšem postavena též na charakteru samotné poskytované služby. Zde může jít o to, zda se jedná o výkon intelektuální, či manuální, zda slouží přímé spotřebě, či producentům jiných služeb, anebo třeba o to, nakolik je poskytnutá služba nezbytná, či naopak luxusní.

Prolínáním různých kritérií a zdůrazněním zvláště frekventovaných činností může vzniknout například následující typologie:

- 1) Komerční služby (soukromá doprava, obchody, hotely a restaurace, turistika, sportování, provoz domácností, nejrůznější poradenství)
- 2) Služby veřejného sektoru (zdravotnictví, školství, sociální služby, kultura)
- 3) Služby státní správy a samosprávy (státní a městské úřady, pošty, železnice, soudy, armáda, policie)
- 4) Finanční služby (banky, finance, pojišťovny)
- 5) Informační služby (médiá, internet, knihovny)
- 6) Služby paraprůmyslové (velkoobchod, sklady, doprava, opravárenství a údržba)

Může být ošidné snažit se vyčíslovat, jaký podíl ekonomicky aktivních v oblasti služeb pracuje. Její nástup byl do jisté míry

založen na určité statistické operaci. Stačilo, aby se například doprava, závodní stravování či ochrana objektu osamostatnily od firmy, pro kterou pracují, a ihned byly přesunuty z kolonky průmyslové výroby do kolonky služeb. Charakter práce těch, kdo jsou v dané oblasti činní, se přitom nemusel vůbec v ničem změnit. K jisté změně však přece jen dochází. Vyčlenění pracovníků z kmenové firmy a jejich přeměna v subdodavatele zvláštních služeb pro firmu bývá často doprovázeno poklesem mzdy, pracovních jistot a zhoršováním pracovních podmínek. Kvůli tomu se k této restrukturační ostatně sahá.

Poskytování služeb je přesto poměrně jednoznačně odlišeno od výroby zboží. Služby bývají vymezovány v zásadě jako něco, co sice lze zpeněžit, nemá to však vlastnosti obvyklého zboží. Služba je na rozdíl od běžného továrního sortimentu neviditelná, nedá se skladovat, je nutno ji spotřebovat tehdy a tam, kde byla vyprodukována. Navíc její hodnota závisí ve velké míře na kvalitě vztahu mezi poskytovatelem a zákazníkem, především na míře důvěry mezi nimi. To mimo jiné výrazně komplikuje měření míry produktivity poskytovaných služeb.

Ekonomové obvykle rozlišují služby tržní a netržní. Do první kategorie řadí služby, u kterých fungují běžné znaky zboží produkce, tedy především vztah nabídky a poptávky, který se zobrazuje v ceně. Sem patří například maloobchod, provozování hotelů a restaurací, opravárenství a některé osobní služby typu kadeřníka, provozovatele fitcentra anebo daňového poradce. Služby netržní tvoří jádro veřejného sektoru a patří sem zdravotnictví, školství, provoz kulturních zařízení či poskytování péče sociální práce. Služby v této kategorii nebývají běžně poskytovány na tržním základu a je mimořádně obtížné měřit míru jejich produktivity. Někdy je to až protismyslné, jak ukazuje příklad zdravotnictví, kde produktivita je měřena stupněm úspěšnosti v léčení toku nemocných, i když žádoucím stavem je účinná prevence, která by tento tok snižovala. Jiným příkladem je sociální práce. Její úspěšnost lze měřit schopnos-

tí klientů jednat samostatně, tedy obejít se bez asistence ze strany sociálních pracovníků.

Společné vlastnosti služeb

Sektor služeb, ať již ho vymezíme jakkoliv, se oproti výrobě hmotných statků vyznačuje relativně nízkou spotřebou surovin a vysokou mírou přidané hodnoty. Pro některé typy služeb to však neplatí. Služby bývají často investičně méně náročné než klasická výroba. Ani to se však netýká všech. Poskytování služeb bývá méně koncentrované než průmyslová výroba, úplným pravidlem to však není. Ve službách roste produktivita práce pomaleji než v průmyslu. V některých však roste rychleji než v průmyslu. Ve službách jako celku roste zaměstnanost rychleji než v jiných sektorech ekonomiky. Ale není tomu tak ve všech službách. Služby jsou, na rozdíl od průmyslu, výrazně feminizovány. Některá odvětví služeb však nijak zvlášť feminizována nejsou, na rozdíl od některých odvětví průmyslu.³⁰ V procesu rozvoje sektoru služeb zřetelně dominují především dvě oblasti. Jeden segment nově vznikajících a početně silně se rozvíjejících služeb souvisí s naplňováním volnočasových aktivit a s masovým nástupem turistického ruchu. Druhý segment, o němž se již tolik nemluví, představují „osobní služby“, které stále více využívají některé domácnosti. Naprostá většina aktivit v těchto dvou segmentech má podobu kontaktu „tváří v tvář“, kdy poskytovatel služby musí s klientem jednat osobně. Ani tato charakteristika, jak už je to u služeb obvyklé, neplatí pro všechny případy. Pomocí techniky lze některé služby dalekosáhle automatizovat a tím v nich prudce zvyšovat produktivitu práce, zatímco v jiných službách, především v osobních, jejichž součástí je čas strávený s klientem, to možné není. Není dost dobře možné, aby zdravotní sestra ošetřila každým rokem o pět procent pacientů více, není možné, aby učitel každým rokem kvalitně odzkoušel o pět procent více studentů, není možné, aby sociální pracovník zvládal každým rokem po-

³⁰ Misař, Miroslav: *Terciární sektor*, Praha: Svoboda, 1969, s. 44.

moci rostoucímu počtu klientů. Respektive není to možné bez snížení kvality poskytované služby, jejíž součástí je právě čas strávený s klientem.

Jak služby s nízkou produktivitou práce, tak automatizované služby s vysokou produktivitou práce přinášejí problémy. Tam, kde se prosazuje tendence nahrazovat lidskou práci stroji, lze očekávat úbytek pracovních příležitostí. Množství bankovních úředníků přichází o práci v důsledku zavádění bankomatů, množství poštovních úřednic a úředníků přichází a ještě přijde o práci v důsledku rozvoje internetu, množství prodavačků ztratí zaměstnání v důsledku přeměny prodejen ve stoprocentní samoobsluhy nevyžadující prakticky žádný personál. Naopak ve službách, které z různých důvodů automatizovat v takové míře nelze, bude přetrvávat relativně nízká produktivita práce, a tedy nízké platy zaměstnanců. Bude stále obtížnější vytvářet a udržovat v nich pracovní místa s dobrými pracovními podmínkami a slušným odměňováním. Tyto pracovní příležitosti si prostě na pracovní a mzdový komfort nevydělají. Jak konstatuje Jean-Lewis Laville, nízké tempo růstu produktivity práce ve službách nabízí jen dvě možnosti: buďto zvýšit míru přerozdělování mezi sektory ekonomiky, anebo platit v sektoru služeb převážně jen mizerné platy.³¹

Pro nás je v tuto chvíli podstatné, co může provést s oběma výše jmenovanými segmenty služeb – oblast volnočasových aktivit včetně turistického ruchu a pomoc v domácnosti – celosvětová pandemie, zvláště pokud bude přicházet ve stále nových vlnách. Již v této fázi jsme svědky toho, že první z obou oblastí zasáhl virus plnou silou a spolu s tím jsou celosvětově ohrožena pracovní místa řádově desítek milionů pracovníků cestovních kanceláří a průvodcovských služeb, pozemních, leteckých i námořních společností, hotelů, barů, restaurací, provozovatelů rekreačních areálů až po výrobce a prodejce suvenýrů. Ve druhé z obou oblastí, kterou představuje pomoc v domácnostech, zatím srovnatelná katastrofa podle dostup-

31 Laville, Jean-Louis: *Sociologie des services*. Paris: ERES, 2005, s. 10.

ných údajů nenastala. Ze sociologického hlediska je podstatné, že zatímco v oblasti rozvoje turistického ruchu existuje řada pracovních příležitostí dobře odměňovaných a se slušnou sociální perspektivou, v oblasti služeb pro domácnost, které jsou mimořádně silně feminizované, je práce většinou jen nízkě odměňovaná a pracovní podmínky zde patří k těm nejméně atraktivním. To vede některé autory až k mírně cynickému konstatování: Růst služeb je způsob, jak využít za nízký plat a na místech bez perspektivy masový příliv žen na trh práce.³²

Služby a sociální struktura

Masový nástup služeb stojí u zrodu dvou soupeřících hypotéz o podobě sociální struktury postindustriální společnosti. Podle jedné z nich přináší přesun pracovní síly z průmyslové produkce do oblasti služeb výrazné posílení společnosti středních vrstev. Část středních vrstev se ve zvýšené míře rekrutuje ve veřejném sektoru, především ve školství, zdravotnictví a některých příbuzných oblastech. Jiná část působí v sektoru soukromém, ať již jako majitelé drobných a středních firem, anebo manažeři střední úrovně ve velkých firmách a korporacích. Hypotéza o početním posílení a sociálním vzestupu středních vrstev je zastávána především těmi, kdo zároveň hovoří o příchodu společnosti vzdělání či o informační společnosti.

Druhou významnou, i když menšinovou hypotézou je, že ustavení společnosti služeb povede nikoliv k sociálnímu vzestupu velké části těch, kdo dosud pracovali v průmyslu, nýbrž naopak k jejich deklasování. Stoupenci této hypotézy poukazují na to, že v oblasti služeb je vyvářeno velké množství pracovních míst méně hodnotných a hůře odměňovaných ve srovnání se standardními místy v průmyslu. Jedná se především o podřízené pozice ve firmách specializovaných na výkon nejrůznějších služeb, ale také v nezanedbatelné míře o vykonavatele služeb osobních. Společnost služeb tak oproti společnosti průmyslové přináší sice výraznou sociální pola-

³² Gadrey, Jean: *L'Économie des services*. Paris: La Découverte, 2000, s. 88.

rizaci, zároveň však i ztrátu třídního uvědomění a oslabení vyjednávací pozice těch, kdo se živí prací svých rukou anebo svého mozku.

Spory o platnost prvé či druhé hypotézy probíhají již půl století. Situaci komplikuje skutečnost, že v různých zemích se v tomto ohledu prosazují odlišné tendence. Jak konstatuje Jean Gadrey, pro to, jakou povahu společnost služeb nabude, je důležitá míra rovnosti v dané zemi. Nerovně uspořádané společnosti nemohou mít stejný typ ekonomiky jako země rovnostářštější. Ve Spojených státech pobírá nejvyšší příjmový decil sedmnáctkrát více než decil nejnižší. Odtud silná tendence horních nechat se obsluhovat dolními. Existence silných nerovností vede k tomu, že služby domácnostem, ale třeba i služby sociální fungují duálním způsobem, tedy „dvourychlostně“. Jeden pól služeb je vysoce sofistikovaný a mohou si ho platit jen velmi bohatí klienti, druhý pól má nízké ceny a nízkou kvalitu a je určen skromným klientům. Dvourychlostní služby se rozvíjejí nejen v oblasti hotelů a restaurací, trávení volného času a přístupu ke kultuře, ale také ve zdravotnictví, ve vzdělávání, ba i v oblasti justice.

Ve Skandinávii činí poměr příjmů mezi horním a dolním decilem jen pět ku jedné. Osobní služby jsou zde omezeny jen na ty nejnужnější a věnují se jim organizace se zaměstnanci s vyšší kvalifikací. Cena osobních služeb by totiž byla v rovnostářské zemi velice vysoká, protože i hůře odměňovaní berou jen o málo méně než vysoce odměňovaní.³³

Podle téhož autora tak můžeme rozlišit anglosaský a skandinávský typ společnosti služeb. Podmínkou masivní tvorby zaměstnání v USA, která vedla k poklesu nezaměstnanosti, byla dualizace statusu a příjmů. Bohatí se nechávají obsluhovat armádou laciných nových domácích sluhů (zajišťují jejich bezpečí, udržují jejich majetek, obstarávají dodávky do domu, venčení psů, přeparkování aut apod.). Tento typ ekonomiky služeb vytváří velké množství jen nízce kvalifikovaných,

33 Gadrey, Jean: *Socio-économie des services*. Paris: La Découverte, 2003, s. 110.

špatně placených míst se slabou sociální ochranou, malou jistotou zaměstnání a špatnými pracovními podmínkami. Zároveň ovšem v anglosaských zemích existuje významný počet velmi kvalitních, vysoce kvalifikovaných a velmi dobře odměňovaných pracovních míst ve službách. Proto jsou průměrné hodnoty odměňování a kvality poskytovaných služeb v anglosaském typu srovnatelné s typem skandinávským.

Průměrovat pracovní příležitosti ve službách je ostatně ošidné také proto, že ti, kdo jsou zaměstnaní v tržních službách, mívají ve všech zemích odlišné postavení od těch, kdo působí ve službách netržních. Mezi ty první patří například zaměstnanci malých soukromých podniků v oblasti drobného obchodu či služeb domácnostem. Jejich pracovní podmínky jsou velice slabě regulovány a platově na tom nebývají dobře. Na straně druhé stojí poskytování služeb státem či veřejnými institucemi. Díky redistribuci fiskálních zdrojů mohou být tyto služby nabízeny uživatelům zcela či téměř zdarma a zaměstnanci, kteří v nich působí, jsou solidně odměňováni v té míře, v jaké dochází k přerozdělování mezi jednotlivými sektory. Tato podoba ekonomiky služeb je charakteristická pro skandinávský typ.

Podíl koronaviru na sociální polarizaci

Dosavadní vývoj pandemie ohrozil nejvíce ze všech budoucnost služeb zajišťujících volnočasové aktivity a především turismus. Ve srovnání se sektorem služeb pro domácnost zde působí řada specializovaných profesionálů od pilotů a obsluhy letadel a lodí přes tlumočníky a provozovatele průvodcovských služeb až po ty, kdo udržují místní turistické atrakce. Je zde také mnoho vysoce lukrativních příležitostí zahrnujících provozovatele cestovních kanceláří, majitele hotelů, barů, restaurací, provozovatele přímořských středisek a lázní i celých letních a zimních rekreačních areálů. Naprostá většina z nich dosud patřila do středních, popřípadě vyšších středních vrstev

a jejich perspektivy ve světě bez koronaviru byly mezi těmi nejslibnějšími. Pokud pandemie neustoupí, velká část těchto lidí přijde o obživu a jejich kolegové či personál o práci. Proces deklasování zde může být velice rychlý, stačí pár špatných letních či zimních sezón.

Služby pro domácnost v takové míře zdaleka ohroženy nejsou. Jedná se o ty, kdo vykonávají pomocné práce za mzdu pro soukromé osoby přímo v jejich domácnostech. Ten, kdo služby poskytuje, už nežije společně s tím, komu je prokazuje, vykonává služby pro více domácností, mezi kterými se přemísťuje. Jde zpravidla o špatně placenou, podřízenou pozici. Ve Francii dnes představují 1,23 milionu osob, tj. 5,5 % z námezdních. Tato forma poskytování služeb se šíří prakticky ve všech ekonomicky vyspělých zemích především od devadesátých let 20. století. Do té doby jich od první světové války ubývalo, po většinu 20. století byly považovány za předmoderní záležitost. Po druhé světové válce nikoho nenapadlo, že ve společnosti služeb by právě ony mohly patřit k nejrychleji rostoucím odvětvím.

Návrat této formy služeb je pikantní z hlediska ekonomického. Jak známo, Adam Smith považoval zmizení služebnictva činného v neproduktivních osobních službách a jeho nástup do výroby za jeden z předpokladů růstu bohatství národa. Nyní dochází k opačnému procesu a mnozí si od něj slibují, že přispěje ke zmírnění hned několika ekonomických problémů. Má přispět ke snížení nezaměstnanosti zejména méně kvalifikované pracovní síly. Má pomoci udržet v zemi pracovní místa, která jsou imunní vůči hrozbě delokalizace. Má umožnit kvalifikovaným ženám lépe sladit rodinné a pracovní povinnosti. Péče o seniory přímo v domácnostech má být odpovědí na stárnutí společnosti.

Ze všech těchto důvodů doporučuje také Evropská komise již od roku 1993 rozvoj tohoto segmentu služeb všemožně podporovat. Zdůvodňuje to mimo jiné nutností zvýšit míru

zaměstnanosti žen, uvolnit kvalifikované ženy pro náročnější místa na trhu práce a těm níže kvalifikovaným dát možnost vydělat si aspoň něco. Osobní služby vykonávané v domácnostech jsou podle tohoto názoru přínosem pro rovnost pohlaví, neboť umožňují kvalifikovaným ženám aspirovat na stejnou kariéru jako muži.

Výsledky této strategie byly až dosud posuzovány převážně jen v rovině sociální struktury. Zde bylo konstatováno, že rozvoj tohoto segmentu trhu práce přispívá k sociální dualizaci a polarizaci společnosti. Konzum těchto služeb prudce roste v nejbohatším decilu populace, jelikož jen nejbohatší si mohou dovolit zároveň konzumovat zboží i služby pro domácnost, a to i v případě, že je nákup těchto služeb státem podporován daňovými úlevami pro všechny domácnosti. I tehdy, když stát podporuje nástup těchto služeb daňovými úlevami, jako je to například ve Francii, dochází k nejstrmějšímu nárůstu jen u několika horních centilů nejbohatších domácností. Pokud by se daňový odpočet na tento typ služeb zvýšil, zase by na tom vydělali hlavně ti nejbohatší. I když jsou tyto služby subventionovány formou snížení daní jejich uživatelům, je pro méně zámožné domácnosti jejich cena příliš vysoká.³⁴

Profil tohoto typu služeb z hlediska dopadů pandemie zatím ještě nebyl podrobně zkoumán. Zcela evidentně se však jedná o jednu ze zvlášť rizikových skupin. Její pracovníci (respektive pracovnice, jedná se o extrémně feminizovaný obor) pracují v soukromí, takže je obtížné dohlížet na hygienu a bezpečí. Ani inspekce práce nemá na jejich pracoviště přístup. V průběhu dne pracují na více místech, mezi nimiž se periodicky přemísťují. V naprosté většině se pohybují v místech se silnou koncentrací obyvatel, zpravidla ve velkých městech, v místech s nižší koncentrací obyvatel prakticky nepůsobí, neboť čas přepravy není zahrnut do jejich odměny za práci.

Přítom na rozdíl od pracovníků v oblasti turistického ruchu, jejichž aktivita může být koneckonců snížena či na určitou

³⁴ Carbonier, C., Morel, N: *Le retour des domestiques*. Paris: Seuil, 2018.

dobu zcela přerušena, ti, kdo konají osobní služby v domácnostech, mohou být stěží suspendováni. Služby, které vykonávají, tvoří součást každodenního provozu domácností, jsou předpokladem udržení ekonomické aktivity jejích členů, v případě péče o děti, ale zejména o seniory a osoby handicapované je jejich pravidelný výkon nejednou podmínkou přežití. Pokud bude pandemií zasažen tento sektor, může to mít pro chod společnosti i pro život jejích členů fatálnější dopady než zrušení letní či zimní dovolené. ●

Literatura:

Carbonier, C., Morel, N.: *Le retour des domestiques*. Paris: Seuil, 2018.

Chauvière, Michel: *Trop de gestion tue le social*. Paris: La Découverte, 2010.

Gadrey, Jean: *L'Économie des services*. Paris: La Découverte, 2000.

Gadrey, Jean: *Socio-économie des services*. Paris: La Découverte, 2003.

Laville, Jean-Louis: *Sociologie des services*. Paris: ERES, 2005.

Misař, Miroslav: *Terciární sektor*. Praha: Svoboda, 1969.

Perret, Bernard, Roustang, Guy: *L'économie contre la société*. Paris: Seuil, 1993.

Bolestivý nedostatek bolesti

Petr Drulák

Velké krize vyvolávají velké změny. Historické předěly proto přisuzujeme válkám, revolucím, invazím, ale třeba také epidemiím. Bude epidemie covid-19 takovým předělem? To zatím nevíme. Sice tvrdě zasáhla většinu států světa, ale zatím nic nenasvědčuje, že by její dopady byly srovnatelné s důsledky válek, revolucí či morových ran. Přesto zde dopady jsou a ještě budou. Pokusme se je naznačit.

Nejprve ujasníme, jak krize utvářejí další vývoj. Jejich dopady lze redukovat na dva: ponaučení a donucení. Následně ukážeme, že dnes lze nejmóraznější dopady převést na společného jmenovatele krize liberálního státu, kterou pandemie sice nevyvolala, ale prohloubila. Na závěr se nabízí otázka, jak se tato krize promítne do budoucnosti Evropy.

Ponaučení a donucení

Pro další analýzu je vhodné rozlišit dva druhy dopadů – ponaučení a donucení. Ponaučení je dáno vědomým úsilím vyhnout se opakování krize či zamezit negativním jevům, které krizi způsobily, doprovázely či jí byly odhaleny. Potvrzuje lidskou schopnost reflektovat dění a neopakovat předchozí chyby. Ale samotná existence této schopnosti je sporná. Důslední realisté soudí, že lidé ničeho takového schopni nejsou, a proto jsou dnes odsouzeni ke stejným chybám jako ve starověku.³⁵

Naopak progresivisté se domnívají, že jako se lidé naučili létat a komunikovat přes internet, tak jsou schopni se naučit spolu vycházet s větší spravedlností i efektivitou a s menším násilím. Obvykle vítají každou technologickou změnu jako krok k univerzálnímu bratrství. Vzpomeňme na technooptimismus spojený s vizí globální internetové komunity či fa-

35 Toto přesvědčení vede například Roberta Gilpina (1981) k závěru, že politické zákonitosti se nemění, a že co víme o politice ve starém Řecku, platí i pro politiku současnou.

cebookového přátelství. Ke globálním katastrofám přistupují jako k příležitostem, které lidstvu umožní se poučit a vykročit k lepší budoucnosti.³⁶

Realismus a progresivismus lze spojit tezí, že každé skutečné poučení je podmíněno bolestivou zkušeností³⁷ a že působí, dokud přetrvává bolestivá vzpomínka. Například druhá světová válka v evropské paměti stále působí jako bolestivá zkušenost a z ní odvozené myšlenkové vzorce, instituce a politiky si stále zachovávají určitou sílu a platnost. Ovšem přijaté ponaučení nemusí být správné a odpovídat okolnostem budoucího vývoje. Chybné ponaučení pak může vyvolat další krizi. Varování před „novým Mnichovem“ ochrání před nebezpečnými ústupky, ale může také vést ke zbytečné eskalaci a agresii.

Nicméně krize mají své dopady bez ohledu na to, zda je lidé vezmou na vědomí, či se z nich nechají, nebo nenechají poučit. Velký mor ve 14. století připravil Evropu o třetinu obyvatel, čímž vynutil zvýšení ceny práce a zlepšení postavení nevolníků. Jaderné zbraně donutily supervelmoci v druhé polovině minulého století k umírněnosti, vyhýbaly se přímému ozbrojenému střetu, který by mohl eskalovat do vzájemného zničení. Krize mění objektivní podmínky života a rozhodování, staré cesty zasypává, staví nové.

Nedávná zkušenost varuje před přeceňováním ponaučení. Američané si jako ponaučení z teroristických útoků 11. 9. vzali zahájení války proti terorismu v Afghánistánu a Iráku. Francie je za to kritizovala, aby se sama pustila do destruktivní akce v Libyi. Velká finanční krize nevedla k přehodnocení základů finančního kapitalismu, velká migrační krize nepřiměla evropské státy přehodnotit zákony a mezinárodní smlouvy, které je nutí k migrační otevřenosti. Na druhou stranu působí i bolestné vzpomínky. Například tlumí choutky západních velmocí k vojenským intervencím a mezinárodní finanční instituce se pokoušejí o návrat ke keynesiánství.

³⁶ Proto se například po druhé světové válce zvedá vlna evropského i světového federalismu, srovnej (Reves 1945).

³⁷ Karl Deutsch (1968) si všímá souvislosti mezi učením a utrpením. Tato myšlenka ale už vyplývá mimo jiné z Hegelovy dialektiky pána a raba, neboť je to trpící a vykořisťovaný rab, kdo se učí, nikoliv zahálčivý pán ve svém pohodlí.

Krise liberálního státu

Pandemie opět ukázala zásadní slabiny liberálního státu. Nejsou ničím novým, ale pandemií získávají mnohem konkrétnější podobu. Soustředím se na následující pohyby, které mají svoji příčinu v liberálním státu, ale které se čím dál tím silněji vůči němu obracejí: vláda nadnárodních korporací, digitalizace ekonomiky, veřejný dluh, soudcokracie a nedůvěra vůči elitám. Než však přistoupíme k jejich rozboru, připomeňme příběh liberálního státu.

Liberální filozofové 17. a 18. století vymezují svoji představu státu vůči tehdy existující realitě absolutní monarchie. Zatímco absolutní monarchie stála na primátu státní moci a jejího nároku řídit společnost, liberální stát dává primát soukromému jednotlivci a sám se stahuje do ústraní – chrání práva jednotlivců, především ta vlastnická, a aby státní moc jednotlivce neohrožovala, je rozdělena mezi soupeřící skupiny.³⁸ Základní liberální tendence spočívá v předávání státní moci společenským aktérům, ne nadarmo je liberální stát od 19. století charakterizován jako vláda obchodníků a právníků.³⁹

Nicméně v té době si stát ještě z minulosti zachovává prvky absolutistické moci. I když se je liberálové programově snaží odbourávat, ti jasnozřivější z nich si uvědomují, že expanze soukromé moci na úkor veřejné by vedla k mocenskému vakuu, a tedy k sebezničení.⁴⁰ Po větší část dvacátého století jsou liberální státy chráněny před sebezničující tendencí různými hrozbami: světovými válkami, fašismem a komunismem. Strach z této bolesti je nutí navzdory přesvědčení udržovat relativně silný stát. To se mění od sedmdesátých let, kdy světový komunismus už není vnímán jako smrtelná hrozba, velmocenská válka nehrozí a tendence k naplnění liberálního státu proto již není ničím brzděna.⁴¹ Po téměř půlstoletí jejího naplňování nám pandemie odhaluje žalostný stav liberálního státu.

Budování liberálního státu, či spíše odbourávání státu do liberální podoby, má od počátku výrazné ekonomicko-politické

38 Locke a Montesquieu tím kládou dodnes platné základy koncepce liberálního státu, srovnej Manent (1987).

39 Srovnej Tönnies (1887/1920).

40 Například Schumpeter (1967/2004) si byl vědom sebezničujících tendencí demokracie i kapitalismu.

41 Nejedná se o nějaký neoliberální úlet, jak občas slyšíme od levicových liberálů, nýbrž jen důsledné naplňování původního liberálního programu.

důsledky – přesouvá veřejné zájmy do soukromých rukou. Pandemie mimo jiné připomněla, že výroba léků v nejbohatších státech je v rukou nadnárodních korporací, které se řídí spíše ziskovostí než zdravotnickými prioritami. Důležitou roli rovněž hrají i další soukromé subjekty jako nadace Gatesových, které s využitím korporátních peněz spoluurčují trendy globálního zdravotnictví. Soukromá kontrola se tedy neomezuje pouze na samotnou výrobu a distribuci, ale uplatňuje se také ve sféře informací. Veřejné autority a média pak závisejí v otázkách života a smrti na tom, co jim prozradí soukromí vlastníci a jejich manažeři. Podle řady analýz je zdravotnictví i z důvodů propojení soukromého vlastnictví a veřejné politiky jeden ze sektorů nejnáchylnějších ke korupci.⁴² Nicméně svůj hlavní vliv může soukromý kapitál uplatňovat zcela legálně, korporace ovládají pravidla hry a nepotřebují korumpovat.

Například ve Francii probíhal v roce 2020 odborný i veřejný spor o účinnost léčby covidu-19 mezi zastánci osvědčeného antimalarika chlorochinu a nově testovaného remdesiviru. V obou případech byly na místě pochybnosti i předběžný optimismus. Nicméně hlavní média a jejich experti se zaměřili na vyzdvihování léčby zcela neznámým remdesivirem, jejíž cena dosahovala tisíců dolarů. Naopak dobře známý, stonásobně levnější a několik desítek let používaný chlorochin upadl v nemilost.

Když v květnu článek ve vlivném medicínském časopise *Lancet* náhle objevil nové negativní vedlejší účinky chlorochinu, Světová zdravotnická organizace (SZO) dokonce doporučila zastavit jeho testy na léčbu covidu-19. Vzápětí se ukázalo, že firma, o jejíž data se článek opíral, odmítá poskytnout nezbytné dodatečné informace.⁴³ Časopis článek stahuje, mění svoji redakční politiku a SZO přehodnocuje své doporučení. Přesto francouzské úřady na podzim bez jasných důvodů stahují chlorochin z volného prodeje.

⁴² Srovnej Kohler, Dan a kol. (2016).

⁴³ Srovnej [Retraction—Hydroxychloroquine or chloroquine with or without a macrolide for treatment of COVID-19: a multinational registry analysis - The Lancet](#), 5. 11. 2020.

V říjnu (15.10.) však testy pod záštitou SZO neprokazují, že by remdesivir mohl léčit covid-19; nezachraňuje životy, pouze může o několik dní zkrátit rekonvalescenci,⁴⁴ Výrobce léku, farmaceutický gigant Gilead, má tuto informaci už od konce září (23.9.). Tomu však nebrání, aby s neinformovanou Evropskou komisí neuzavřel kontrakt (8.10.) na dodávku léku za 1.2 miliard dolarů. Gilead výsledky relativizuje a za podpory amerických úřadů, obléťovaných jeho lobbisty⁴⁵, pokračuje v globální kampani za prosazení remdesiviru. Dojemný jarní příběh o tom, jak český vědec ve vedení Gileadu poslal do Prahy remdesivir, aby zachránil umírajícího taxikáře, ukazuje jednu z lokálních podob této kampaně; vyznamenání zaměstnance Gileadu českým prezidentem (28.10.) ji obohacuje o místní kafkaevsko-švejkovský kolorit.

Problematičnost celého případu samozřejmě nespočívá v tom, že se testují různé léky a dopředu nemůžeme vědět, jak testy dopadnou, nýbrž v tom, že určité produkty jsou manipulacemi a bez ohledu na objektivní data předem zvýhodňovány. Máme co do činění s demonstrací síly nadnárodní firmy, které z důvodů, o nichž nemusíme jen spekulovat, odborníci, média, regulátoři a politici pečlivě umetají cestičku.

Pandemie také připomněla, že spoléhání na nadnárodní korporace přináší ztrátu geopolitické kontroly nad odvětvími, která jsou pro společnost životně důležitá. Evropa například zjišťuje, že „80 % účinných látek nutných k výrobě léků dováží zejména z Indie a Číny“.⁴⁶ Podobná zranitelnost se však týká téměř všech důležitých odvětví. Nejenže na Asii závisí naše dodávky penicilínu, ale také mobilních telefonů, počítačů a řady dalších věcí, bez nichž by běžný život zkolaboval. Korporace nezvažují dlouhodobá geopolitická rizika a od svých vlád si nenechají do byznysu mluvit, naopak, pokud mohou, angažují vlády pro své zájmy.

Skutečné ekonomické vítěze z pandemie však nemusíme hledat v Asii ani mezi farmaceutickými firmami. Najdeme je

⁴⁴ Srovnej [Campion, Etienne](#), „Remdesivir inefficace: comment la Commission européenne s'est laissé séduire par Gilead“, *Marianne*, 5.12. 2020.

⁴⁵ Zdravotnická politika Trumpovy administrativy je do velké míry v rukou lidí napojených na farmaceutické firmy včetně firmy Gilead. Srovnej [Don't Let Big Pharma Make a Killing by Profiteering Off COVID-19 Treatments | Common Dreams Views](#), 5. 11. 2020.

⁴⁶ Tato čísla uvádí místopředsedkyně Evropského parlamentu, liberálka Dita Charanzová (2020). To jí nebrání hlásit se k volnému obchodu, neboť věří v dialog s farmaceutickým průmyslem a v pobídky, které by motivovaly k návratu. Pokud ke svým obrovským ziskům získají ještě další veřejné prostředky, jistě budou dialogu nakloněny.

v oblasti digitalizace. Bojují o ovládnutí kyberprostoru, který na rozdíl toho reálného není zamořován fyzickými viry a s těmi virtuálními si umí poradit. Jejich první ligu vystihuje zkratka GAFAM (Google, Apple, Facebook, Amazon, Microsoft). Zatímco reálná ekonomika v roce 2020 sčítá ztráty, GAFAM zažívají další období růstu, jejich příjmy za prvních devět měsíců roku 2020 oproti předchozímu období narostly, u některých dokonce dramaticky; Google 9 %, Apple 4 %, Facebook 17 %, Amazon 35 % a Microsoft 13 %.⁴⁷

Jinými slovy, zatímco tradiční obchody krachují, digitální giganti rostou, nůžky nerovnosti se rozevírají. Tento trend zde již byl před covidem-19, ale pandemie ho posílila a patrně trvale změnil chování ekonomických subjektů směrem k digitalizaci. Týká se to i digitalizace plateb, která z hygienických důvodů narůstá. Otevírá nejen otázku nahrazování fyzického oběživa elektronickými převody a s ní spojený problém ochrany soukromí (platby přestávají být anonymní), ale také otázku digitálních měn. Jejich šíření nutně povede ke ztrátě kontroly státu nad měnovou politikou, která už byla podstatně oslabena neoliberálním osamostatněním centrálních bank od politické kontroly; jejím extrémním příkladem je Evropská centrální banka. Nyní však hrozí, že i tyto stále ještě veřejné instituce budou odsunuty na vedlejší kolej a měna se dostane pod kontrolu soukromých subjektů; jako tomu leckde bylo v období zlatého standardu v 19. století, tentokrát však bez jakéhokoliv materiálního základu i bez veřejné politické autority. Královské právo ražby získají GAFAM.

Dalším výrazným ekonomickým důsledkem pandemie je razantní nárůst veřejného dluhu v důsledku poklesu HDP a vládních opatření na záchranu nejvíce postižených. Hrubé zadlužení vyspělých ekonomik patrně vyskočí během roku 2020 ze 104 % na 124 % HDP, přičemž v následujících letech nelze čekat zlepšení.⁴⁸ Zadlužení se spíše bude prohlubovat, i liberální ekonomové varují před ukončením veřejných podpor, než se

⁴⁷ Srovnej Chart: Tech Giants Shrug Off COVID-19 Crisis | Statista, 6. 11. 2020.

⁴⁸ Podle odhadů Mezinárodního měnového fondu, srovnej IMF DataMapper, 6. 11. 2020.

obnoví hospodářský růst.⁴⁹ Navzdory liberální představě o minimálním státu se opět ukazuje, že v krizích stát nic nenahradí. Tytéž firmy, které po léta optimalizací a úniků krátí příjmy veřejných rozpočtů, nyní žádají vyšší výdaje.

Veřejný dluh je sice často spojován s keynesiánským sociálním státem a prosperitou, ale za současných podmínek působí opačně. Mobilita kapitálu snížila schopnost státu progresivně kapitál danit. Daňové břemeno nutné ke splácení dluhu tudíž nesou hlavně střední třídy a všichni spotřebitelé v důsledku nepřímých daní; před nimi nikdo neuteče, ale vůči příjmům jsou regresivní. Neoliberální systém navíc téměř odstranil inflaci, dlouhodobě je ve vyspělých státech pod 2 % a v roce 2020 dokonce klesla pod 1 %. Keynesiánská politika minulého století se uskutečňovala v podmínkách mnohonásobně vyšší inflace, která kromě stimulace růstu také přispívala k rychlému odbourávání reálného zadlužení. Vracíme se do podmínek 19. století, kdy státní dluh byl trvalým břemenem i jistým zdrojem rentiérských příjmů, na něž většina společnosti nedosáhla.⁵⁰

Pandemie rovněž připomněla sílu soudcokracie v evropských státech. Již několik desetiletí se evropská justice pokouší posuzovat, přehodnocovat či naopak vynucovat politická rozhodnutí. Děje se tak i během pandemie, uvedme dva případy z října 2020. Berlínský zemský soud zrušil rozhodnutí berlínského Senátu o povinném uzavření restaurací po 23. hodině s tím, že opatření nemá významný dopad na šíření viru. Francouzští vyšetřovatelé provedli domovní prohlídky u současných či bývalých členů vlády (včetně bývalého premiéra a současného ministra zdravotnictví), kteří na jaře nesli odpovědnost za boj s koronavirem. Vyšetřují podezření, že vláda naopak příliš váhala s přijímáním ochranných opatření.

Obě rozhodnutí, v Berlíně i v Paříži, byla přijata demokraticky zvolenými představiteli na základě expertizy, kterou disponovali. Jako každé politické rozhodnutí zahrnovala odhad a stanovení hranice, po jejímž překročení určité riziko a určité

⁴⁹ Srovnej *Deficity rozpočtů států eurozóny atakují bilion eur - Novinky.cz*, 6. 11. 2020.

⁵⁰ Piketty (2013/2015) vysvětluje tento zásadní rozdíl mezi veřejným dluhem v 19. a 20. století a na příkladu Velké Británie ukazuje, jak v podmínkách nulové inflace dluh sloužil majetným třídám.

náklady přestávají být pro společnost přijatelné a je třeba jim opět s nějakými náklady předejít. K tomu byli zvoleni a z toho se odpovídají svým voličům. Dnes se však justice snaží postavit do role toho, komu se mají zvolení představitelé odpovídat, i toho, kdo bude určovat hranici přijatelného rizika a nákladů; Evropský soudní dvůr tak činí již řadu desetiletí. Právní stát, který vzniká jako obrana jednotlivců před zvláštní vládce, se stává nástrojem zvláště soudců a státních zástupců proti demokratickým vládám.

Pandemie rovněž podnítila řadu fám a konspiračních teorií o vzniku a povaze nákazy. Ty nejrozšířenější se staly základem odporu vůči jakýmkoliv ochranným opatřením. Ačkoliv některé z těchto představ jsou vyloženě bizarní, jejich popularita je pochopitelná, vychází z předchozích manipulací. Rozlišujeme proto zjevnou nesmyslnost představ typu „covid-19 se příliš neliší od chřipky“ či „pandemii spustil Bill Gates“ od oprávněné nedůvěry vůči informacím předkládaným vládami a hlavními médii.

Komunikace vlád během epidemie nedůvěru pouze posílila. Ačkoliv v řadě otázek panovala pochopitelná nejistota, lékařská věda měla jasnou představu například o účinnosti roušek při infekcích: za jasně stanovených podmínek účinně chrání, ale nemá smysl je používat plošně. To ještě v březnu 2020 tvrdila SZO a další odborné autority.⁵¹ Ačkoliv nikdo neřekl, že by se covid-19 v tomto ohledu odlišoval od jiných infekcí, během několika měsíců se stala z roušek mantra, na niž všichni přísahají.

Vlády, ať už demokratické, či autoritářské, i média, ať už soukromá, či veřejnoprávní, samozřejmě manipulují s informacemi podle svých cílů, které se zřídkakdy shodují s něčím, co by se dalo považovat za veřejný zájem. Nejsilnější manipulace nemá podobu očividné lži, nýbrž neúplné pravdy. Připomíná vtip z minulých časů:

Sovětský atlet se utkal s americkým a prohrál. V novinách se psalo: „Sovětský atlet dosáhl skvělého druhého místa, Američan skončil předposlední.“

⁵¹ Srovnej [Informace WHO o používání ochranných prostředků a typové profese pro přidělování respirátorů a roušek – Aktuální informace o COVID-19 \(mzcr.cz\)](#), 6. 11. 2020.

Zpráva byla pravdivá, pouze zamlčela, že soutěžící byli jen dva. Tento vzorec dobře vystihuje povahu informování v liberálním kapitalismu: zamlčování podstatných skutečností a přibarvování toho, co je považováno za žádoucí, jako v případě remdesiviru nebo roušek.

Demokratická pluralita informací by těmito manipulacím měla krátit život a předem od nich odrazovat. Ale s posilováním soukromých aktérů je tato pluralita hned dvakrát omezena: u zdroje a u média. Například zdrojem informací o lécích jsou farmaceutické korporace a hlavní média ovládají podnikatelé s vlastními zájmy. Možnosti nestranně informovat klesají. Informace však nezkruskuje pouze vlastnická kontrola, nýbrž také ideologie. Vládnoucí liberální progresivismus důsledně demonizuje a z názorového mainstreamu vylučuje vše, co zpochybňuje liberální kapitalismus. Tím však tento mainstream znevěrohodňuje, otevírá prostor těm nejdivočejším spekulacím a podkopává legitimitu systému.

Evropské dědictví

Lze si jistě představit, že se hlavní hráči z krize poučí. Vlády a parlamenty mohou naznat, že je třeba obnovit veřejnou moc, aby získala kontrolu nad měnou, financemi a klíčovými odvětvími ekonomiky, aby obnovila geografické hranice narušené ekonomickou globalizací i kompetenční hranice smazávané expanzí soudní moci. Třeba Evropa zažije vlnu ústavních změn, progresivního zdaňování, zespolečňování velkých majetků a zásadní revize principů i institucí evropské integrace.⁵² I firmy a další společensktí aktéři mohou dojít k závěru, že veřejnou moc samy potřebují a že nedůvěra společnosti způsobená jejich dezinformováním je bytostně ohrožuje, a proto se dobrovolně vzdají svých monopolů a otevřou veřejnou debatu všem. Fantazii se meze nekladou.

Podobné ponaučení by však nejspíše vyžadovalo bolestivější zkušenost, než byla ta, kterou Evropě připravila pande-

⁵² Jak si představuje například Thomas Piketty (2019).

mie. Je proto realističtější vzít na vědomí Schumpeterův závěr o absenci sebezáchovných instinktů liberálního kapitalismu či Leninův bonmot o kapitalistech, kteří sami prodávají provazy, na nichž je revolucionáři oběsí. Předpokládejme proto spíše pokračování trendů, které pandemie zviditelnila či posílila. Evropě rýsují bolestivou budoucnost.

Veřejná autorita dále oslabí. Poroste závislost vlád na nadnárodních korporacích a jejich globálních sítích, které činí Evropu zranitelnou vůči geopolitickým rivalům. Bude se nadále prohlubovat koncentrace ekonomické moci v rukou nejvýznamnějších vlastníků a porostou ekonomické nerovnosti. Pokusy o obnovu státní moci ztroskotají na odporu evropských institucí a stále mocnější justice. Vládnoucí liberální elita bude čelit tenčící se společenské podpoře stupňováním mediální propagandy a démonizací tzv. populistů, ti v této eskalaci odvrhnou poslední zábrany mocné síle nenávisti, poroste násilnost střetů.

Bezmocná Evropa pohybující se na okraji občanské války vzbudí zájem globálních dravců. Vypukne boj o evropské dědictví. Nejsilnější globální hráči se střetnou o kontrolu nad evropskými aktivy: kulturními statky, strategickými územími, jakož i výrobou a službami, v nichž si Evropa zachová komparativní výhodu. O koho půjde? Přihlásí se jak geopolitické velmoci, Čína, Rusko, Indie, Turecko či blízkovýchodní mocnosti, tak i nadnárodní korporace (ve šlépějích nizozemské Východoindické společnosti 17. století) a jistý díl připadne i zbytkové Evropě; Německo, rozšířené do hranic středověké Svaté říše, bude moci aspirovat svým obrovským ekonomickým potenciálem a zanedbatelnými strategickými schopnostmi na postavení globálního Švýcarska.

USA čelí podobným problémům jako Evropa. Nicméně díky své suverenitě (pod níž spadají mimo jiné i GAFAM), strategické síle a geopolitické izolovanosti mají příznivější vyhlídky na jejich překonání. Ačkoliv budou mít vlastních starostí

dost, mohou zasáhnout i do boje o evropské dědictví a něco pro sebe urvat. Vůči světovému ostrovu tvořenému Eurasíí s Afrikou mohou být do budoucna v podobném postavení, jaké mívala po staletí Anglie k Evropě.

Globální hráči Evropu ovládnou za spolupráce místních elit, které se v podmínkách všeobecného rozkladu dají do jejich služeb. Pro většinu z nich to nebude znamenat žádné dilema. Rozebrání Evropy mohou dokonce oslavit jako další krok k překonávání jakéhokoli nacionalismu a budování internacionalismu. Podobně jako se jejich kolaborantští předci v minulém století připojovali k internacionalismu velkoněmeckému, sovětskému či americkému. ●

Literatura:

Gilpin, Robert: *War and Change in World Politics*. Cambridge: Cambridge University Press, 1981.

Deutsch, Karl: *The Analysis of International Relations*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall, Inc., 1968.

Charanzová, Dita: Nezdravá závislost na nejistých partnerech, in *Právo*, 5. 11. 2020, s. 7.

Kohler, Jillian Clare, Leslie, Dan a kol.: *Corruption in the pharmaceutical sector: Diagnosing the challenges*. London: Transparency International UK, 2016.

Manent, Pierre: *Histoire intellectuelle du libéralisme*. Paris: Calmann-Lévy, 1987.

Piketty, Thomas: *Kapitál v 21. století*. Praha: Universum, 2013/2015.

Piketty, Thomas: *Capital et idéologie*. Paříž: Seuil, 2019.

Reves, Emery: *The Anatomy of Peace*. New York: Harpers Brothers, 1945.

Schumpeter, Joseph A.: *Kapitalismus, socialismus a demokracie*. Brno: CDK, 1976/2004.

Tönnies, Ferdinand: *Gemeinschaft und Gesellschaft. Grundbegriffe der reinen Soziologie*. Berlin: Karl Curtius, 1887/1920.

COVID-19 v epoche neoliberalizmu

Tomáš Daněk

Tento článok sa nebude zaoberať dopadom koronavírusu na fyzické zdravie človeka, pretože na to sú odborníci na vírusové epidémie. Článok sa bude zaoberať predovšetkým **deskripciou**, čiže analýzou socio – kultúrneho vplyvu na spoločnosť, t.j. v akom stave sa nachádzame. Zároveň sa budem sa zaoberať **predikciou**, čiže tým, čo prinesie budúcnosť a aké sú šance využiť túto jedinečnú historickú situáciu, v ktorej sa nachádzame, na zásadný pozitívny obrat v súčasnej globálnej civilizácii. Sme práve v jedinečnej historickej situácii, pretože sa mení náš zažitý spôsob života. Je paradoxom, že vírusové pandémie, ktoré mali nesporne zásadný vplyv na dejiny ľudstva, sa v učebniciach dejepisu spomínajú menej, a viac sa spomínajú vždy len vojny. Morová epidémia ovplyvnila v minulosti sociálnu hierarchiu. COVID-19 nás donútil troška zabrzdiť náš doterajší zrýchlený život, aby sme sa konečne prestali naháňať iba za materiálnymi hodnotami a zamysleli sa nad tými, ktoré sú v živote podstatnejšie. Veľmi záleží na tom, ako zmysluplne využijeme náš terajší voľný čas. Táto situácia zároveň donútila ľudí, aby sa zaujímali nielen o svoj bežný súkromný život, ale zvýšili svoj záujem o veci verejné.

Koronavírus odhalil, ako je súčasný globalizovaný svet technologicky, ekonomicky, dopravne a informačne prepojený, ako nikdy predtým v histórii ľudstva, a nie je vôbec ľahké uniknúť jeho dopadu na ľudskú spoločnosť. Behom chvíle sa celá spoločnosť dostala bez nejakého protestu do všadeprítomne kontrolovanej spoločnosti. Koronavírus je zároveň vypuklým zrkadlom krízy smerovania súčasnej globálnej civilizácie.

V súčasnosti sa svet stal veľkým laboratóriom, kde sa experimentuje vo veľkom, ako bude vyzeráť budúce nastavenie spoločnosti a jej ďalšie fungovanie.

Svet po COVID-19 bude iný, či si to prajeme, alebo nie. My ľudia sme predovšetkým scenáristami a zároveň hercami na javisku tohto sveta. Svojimi každodennými skutkami a slovami ovplyvňujeme budúce smerovanie nášho sveta. Keď sa zmeny udejú predovšetkým na mikrosociálnej rovine, prejaví sa všetko i v makrosociálnej sfére. Žiadny spasiteľ to za nás nespraví. Len na nás je tá zodpovednosť. Ako konštatoval francúzsky filozof Michel Foucault, moc vychádza zdola. Zmena na **mikroúrovni** (rodina, škola, cirkev, atď.) môže vyvolať zmenu na **makroúrovni** mocenských vzťahov. To, čo sa udeje na najnižších úrovniach, má v konečnom dôsledku vplyv na najvyššiu štátnu úroveň. Foucault tvrdil, že moc nie je esenciálna, čiže viazaná iba na jedno mocenské centrum, ale **relačná**, čiže existuje v dynamických a dialektických mocenských spoločenských vzťahoch, ktoré nie sú stále, ale neustále meniteľné a flexibilné.⁵³

Ako konštatoval poľsko-britský sociológ Zygmunt Bauman, žijeme v **tekutých časoch**, vo veku sociálnych a ekonomických neistôt, a človek má čoraz väčší strach z neznámeho a neviditeľného tekutého nebezpečenstva, ktoré nie je ľahko identifikovateľné, ale ktoré ho akoby všade obklopovalo a ohrozovalo. Bauman tvrdil, že za to môže **novodobý egoistický individualizmus**, ktorý spôsobuje eróziu pevne stmelených komunít. Vírus pôsobí práve v časoch tejto neistoty a ešte výraznejšie sa zväčšila nepredvídateľnosť neistej budúcnosti.⁵⁴ Ako tvrdí súčasný juhokórejsko-nemecký filozof Byung-Chul Hana, depresia je charakteristická pre dobu, keď je človek vystavený **extrémnej otvorenosti a neohraničenosti**, pretože stratil schopnosť uzatvárania dlhodobých záväzkov. V tomto systéme je človek neustále nútený pod tlakom výkonnosti, aby sám seba predával a vystavoval sa, ako nejaký tovar vo výklade, či

⁵³ Buraj, Ivan, *Foucault a moc*. Univerzita Komenského: Bratislava 2000, s. 16.

⁵⁴ Bauman, Zygmunt, *Tekuté časy: Život ve věku nejistoty*. Academia: Praha 2008, s. 57.

už v pracovnej sfére, sociálnych sieťach, alebo aj v súkromí. Súčasnému človeku, ktorý sa podriaďuje flexibilnému dynamickému trhu, chýba pevná identita, ktorá je v tekutom rozklade. Súčasný človek má identitu akoby kaleidoskopickú a roztrieštenú, pretože musí vykonávať v tomto systéme nezávislé a nesúvislé činnosti, aby vôbec prežil.⁵⁵ V súkromnom prirodzenom každodennom živote môže mať človek úplne odlišné správanie, než má pod maskou verejného a pracovného života. Vtedy nastáva schizofrenické odcudzenie sa životu. Ako tvrdí slovinský filozof Slavoj Žižek, je to tzv. **toxická identita**.⁵⁶

V súčasnosti je kultúra na pokraji záujmu a je hlboko podfinancovaná. Bez kultúry ale nie je možná zmena k lepšej spoločnosti. Médiá v snahe, aby zvýšili svoju sledovanosť a zároveň rentabilitu, aby neustále šokovali, zámerne šíria strach a beznádej, aby to v obyvateľstve paralyzovalo akúkoľvek aktivitu. Strach prekonáme jedine vtedy, keď sa prehodnotia všetky hodnoty z materiálnych hodnôt do duchovných. Ak sa človek vráti k svojej prirodzenosti, potom sa nebude ničoho báť. Bude vnútorne vyrovnaný a len tak ho nič nezlomí. V tejto dobe, v ére ekonomických neistôt, strach iba viditeľne vyplával na povrch.

V súčasnej ekonomickej a sociálnej neistote koronavírus vlastne odhalil reakciu obyvateľstva na strach z neznámyho, pretože na rozdiel od chrípky, ktorá je *de facto* liečiteľná a pravidelne každý rok príde a odíde, to teraz neplatí pre COVID-19. O to viac môže obyvateľstvo reagovať na rôzne ohrozenia panickým spôsobom a kolektívnou masovou psychózou. Ako tvrdil Jan Patočka, situácia, v ktorej sa nachádzame, sa týka nielen nás samotných, ale týka sa aj nášho okolia a celého sveta. Môžeme konštatovať, že stav súčasnej naladenosti, ktorý dnes nastal v súvislosti s koronavírusom, zasiahol takmer každého človeka.

⁵⁵ Byung-Chul Han. *Vyhořelá společnost*, Rybka Publishers: Praha 2016, s. 65.

⁵⁶ Žižek, Slavoj: *Jednou jako tragédie, podruhé jako fraška*. Rybka Publishers: Praha 2011, s. 61.

Systém sa snaží vnútiť, prostredníctvom všadeprítomnej kontroly, aby si ľudia zvykli na slepé prispôsobovanie sa rôznym opatreniam, ktoré budú vyhovovať iba mocným tohto sveta. Je tu snaha o **atomizovanie ľudí**, aby sa starali iba o svoje vlastné záujmy. Zároveň sa systém snaží, aby boli ľudia pre rôznorodosť svojich názorov rozoštvaní. Vtedy nie je možná spolupráca medzi ľuďmi a systém má väčšiu kontrolu nad ľuďmi.

Ak ľudia aj napriek tomu nestratia svoju prirodzenú sebaúctu, systém nebude mať nad nimi moc. Koronavírus sa politiky zneužíva a dochádza k zámernému odvádzaniu pozornosti od vecí, ktoré trápia súčasné ľudstvo. Či už to je klimatická kríza, migrácia, nezamestnanosť, korupcia, atď.

Po páde železnej opony prebehlo najväčšie technologické, ekonomické, dopravné a informačné prepojenie v histórii ľudstva, a to pod názvom globalizácia. Počas korona krízy dochádza k akémusi spätnému chodu, čiže ku **deglobalizácii**. Súčasný bulharský politológ Ivan Krastev tvrdí, že svet pri koronavíruse len vyostril určité trendy, ktoré boli prítomné pred jeho nástupom. Zosilnili sa len stávajúce tendencie, ktoré spôsobia hlboké zmeny v našej politike, ekonomike a spôsobe nášho života.⁵⁷ Národy sa uzatvárajú do svojich ulít, uzatvárajú sa hranice a namiesto toho, aby spolupracovali spoločne na vývoji vakcíny, tak medzi sebou konkurujú, kto prvý z nich vynájde vakcínu. Ukázalo sa latentné smerovanie globalizácie, že pod povrchným prepojením sveta sa ukrýva iba vzájomná rivalita a konkurencia medzi národmi, ktorá je založená iba na ekonomickom profite a neregulovanom trhu. V systéme, v ktorom nezáleží na ľuďoch, ale hlavne na peniazoch, nie je možný akýkoľvek progresívny vývoj. Ku skutočnému prepojeniu a zjednoteniu sveta po korona kríze sa môže teda dospieť jedine vtedy, keď bude toto zjednotenie založené na pevnejších a hlbších základoch. Zjednotenie, ktoré nebude založené na peniazoch, ale na humanite a kultúre. Budúcnosť ľudskej

⁵⁷ Krastev, Ivan, *Už je zíttra? Aneb jak Pandemie mění Evropu*. Karolinum: Praha 2020, s. 15.

civilizácie je založená najmä na spolupráci, ktorá ale nebude nanútená, ale predovšetkým dobrovoľná.

Psychologická vojna

Český spisovateľ Karel Čapek napísal v roku roku 1937 nadčasové dielo *Biela nemoc*. Dej si v krátkosti priblížme. V neurčenej zemi sa rozmohla epidémia tzv. bielej nemoci, ktorá postihuje väčšinou starších ľudí. Proti tejto skaze zatiaľ na svete neexistuje účinný liek. Na štátnu kliniku vedenú dvorným prof. Sigeliom prichádza doktor Galén. Tento lekár chudých pacientov objavil postup liečby bielej nemoci, ktorý ale úzkostlivo chráni. Ako lekár na fronte v zákopoch videl veľa mŕtvych ľudí, a preto si vyhradzuje podmienku trvalého mieru na celom svete. Vyvolá tým škandál, pretože diktátor tohto štátu zbrotí a pripravuje sa na výbojnú vojnu proti menšiemu susednému štátu.

Nachádzame sa v stave **informačnej vojny**, ktorej cieľom je totálne si podmaniť ľudskú psychiku a vyvolať v ľuďoch strach, aby boli ľudia oveľa povolnejší voči systému a náchylnejší podrobovať sa bez nejakého odporu. Český brigádny generál Karel Řehka konštatuje, že sa nachádzame v stave **hybridnej vojny**. Definuje ju ako „vojnu vedenú za súbežného, flexibilného a vysoko adaptačného použitia konvenčných a nekonvenčných metód, ktoré sa vzájomne podporujú, sú používané na všetkých úrovniach a využívajú všetky dostupné prostriedky vrátane neštátnych aktérov, povstaleckého boja, terorizmu, politických, ekonomických a právnych nástrojov, ale aj nasadenie vyspelých zbrojných systémov a pôsobenie v kybernetickom priestore.“⁵⁸

Vojna v 21. storočí sa nevedie podľa nejakej presnej šablóny, ale skôr sa zmazávajú hranice medzi vojnou a mierom. Vojna prebieha v „mieri“ bez toho, aby bola vyhlásená. Ako to konštatoval pruský generál Carl von Clausewitz: „Vojna je pokračovaním politiky s použitím iných prostriedkov.“⁵⁹

⁵⁸ Řehka, Karel, *Informační válka*. Academia: Praha 2017, s. 22.

⁵⁹ von Clausewitz, Carl, *O válce*. Academia: Praha 2008, s.13.

Ako tvrdil anglický historik Eric Hobsbawm v knihe, že ak v 1. svetovej vojne zahynulo 20 % obyvateľstva, tak v 2. svetovej vojne zahynulo už 50 % civilného obyvateľstva. V súčasných vojnách zahynie až 90 % obyvateľstva a je pravdepodobnosť, že to už bude 100 % bez použitia vojenských síl. Súčasné nepozorovateľné dronové vojny sú pokračovaním tohto trendu.⁶⁰

Súčasný výnimočný stav je na spôsob **totálnej mobilizácie**, ako to popísal nemecký spisovateľ a filozof Ernst Jünger počas prvej svetovej vojny. Celý aparát štátu mal vtedy byť v službách vojny, ktorej bola podriadená propaganda, literatúra, výroba, prírodné zdroje a samozrejme mali sa obetovať „ľudské zdroje“ v záujme víťazstva.⁶¹ Vojna je obrovským premrhaním ľudského, finančného a materiálneho potenciálu. Podobne na predĺžení súčasného výnimočného stavu majú záujem lobistické skupiny z veľkých farmaceutických firiem. Je to vzájomné prepojenie biznisu, médií a politiky. Štátny aparát sa nemobilizuje na boj s chudobou, vyliečiteľnými chorobami, ale všetky zdroje jednostranne používa na koronavírus, aj keď to spôsobí oveľa horšie ekonomické, sociálne a kultúrne škody. Nakoniec na tom krátkodobo zbohatnú len veľké farmaceutické firmy, a to na úkor našej dlhodobej budúcnosti.

Nemecký filozof Carl Schmitt tvrdil, že politika sa vždy nesie v binárnych pozíciách priateľ - nepriateľ. Bol kritický voči liberalizmu, ktorý sa tvári ako hodnotovo neutrálny. Táto ideológia môže byť o to horšia, pretože pod maskou „ľudských práv“ môže spôsobovať tie najhoršie imperialistické vojny.⁶² Spomínaný Hobsbawm vraví, že ak klasické vojny prebiehali tak, že vojaci vo vojne boli odlíšení uniformami, v súčasnosti to už neplatí. Spomínaný Agamben tvrdí, že dnes nie sú párovými kategóriami západnej politiky konkrétne určený „priateľ“ a „nepriateľ“, ale obyčajný život *zóé* - jeho vyňatie a zahrnutie do mocenských kalkulácií. Naproti tomu slovo *bios* znamená život spoločenský a politický, ktorý dodáva životu zmysel.

⁶⁰ Hobsbawm, Eric, *Globalizace, demokracie a terorismus*. Academia: Praha 2008, s. 23.

⁶¹ Ernst, Jünger: *Válečný deník 1914–1918*. Academia: Praha, s. 35.

⁶² Schmitt, Carl, *Pojem politična*. Oikoymenh: Praha 2007, s. 10.

V roku 1948 WHO (Svetová zdravotnícka organizácia) definovala zdravie ako stav úplnej fyzickej, duševnej a sociálnej pohody, teda nielen neprítomnosti choroby. Skupina belgických lekárov poslala otvorený list všetkým belgickým médiám a úradom, v ktorom vyjadrili znepokojenie nad vývojom v posledných mesiacoch ohľadom COVIDU- 19.⁶³ Podľa nich má pozitívny vplyv na zdravie a imunitný systém predovšetkým **prevencia**. Čiže zdravý fyzický pohyb na čerstvom vzduchu, zdravé emocionálne sociálne kontakty, plnohodnotná výživa, redukcia stresu atď. Je to v priamom protiklade k súčasnej situácii, keď sa nariaďuje obmedzovanie sociálnych kontaktov, športových aktivít, nariaďuje sa karanténa, izolácia, a následne sa medzi ľuďmi zvyšuje úzkosť, depresie, strach atď. V konečnom dôsledku to len znižuje obranyschopnosť imunitného systému. V týchto časoch je veľmi dôležitá hygiena, ale oveľa dôležitejšia je psychohygiena. Zdravá psychika má vplyv na imunitu tela. Ak sa šíri stres, ako je to v súčasnej dobe, tak práve ten je spúšťačom rôznych chorôb.

Britský expert na strategickú komunikáciu Steve Tatham definuje psychologickú vojnu ako „*zámernú, systematickú snahu o formovanie vnímania, manipuláciu s poznatkami a usmerňovanie správania s cieľom dosiahnuť odozvu, ktorá podporuje zámer propagandistov.*“ *Homo consumens*, čiže človek konzumný, bude ešte viac nakupovať a viac sa zadlžovať. Snahou je, aby ľudia boli oveľa viac závislejší na trhu a na radách expertov.⁶⁴

Ako ironicky konštatuje spomínaný Agamben v polemike so Slavojom Žižekom o súčasnej vírusovej pandémie, sme vo vojne predovšetkým sami so sebou „*Nie je prekvapujúce, že sa o boji s vírusom hovorí ako o vojne. Ale vojna s neviditeľným nepriateľom, ktorý sa môže skrývať v každom z nás, je tou najabsurdnejšou vojnou. V skutočnosti je to vojna občianska. Nepriateľ nie je vonku, ale predovšetkým vnútri nás.*“⁶⁵

63 Hnízdil Jan, Svět se dal do pohybu. Ledy se lámou, *Jan Hnízdil - Názory Aktuálně.cz (aktualne.cz)*

64 Tatham, Steve, *Strategic Communication. A Primer. Defence Academy of the UK: Shrivenham* 2008, s.6.

65 Více: [Filozofové myslí koronavirus aneb Stačí nám pouhý život?](#) - Euro.cz, 2.4.2020.

Šoková doktrína

Podľa kanadskej novinárky a aktivistky Naomi Klainovej je **šoková doktrína** politickou stratégiou, ako využiť veľkú krízu na podporu politiky, ktorá systematicky prehľbuje nerovnosť, prospieva 1 % elít a škodí 99 % obyvateľstva. V súčasnosti nastali podľa Klainovej vhodné podmienky pre vlády a globálne elity na prijatie politických opatrení, voči ktorým by se inak zdvihol veľký odpor, pokiaľ by sme všetci neboli dezorientovaní. Čas po veľkých katastrofách sa dá charakterizovať ako **kalamitný kapitalizmus**. Je to spôsob, ako sa zmobilizuje súkromný biznis, aby priamo profitoval z nejakej krízy veľkého rozsahu. A presne to hrozí v reakcii na súčasnú vírusovú pandémiu. Ako konštatuje Klainová, na súčasný stav okolo vírusovej pandémie: „*Nerobia to preto, že by si mysleli, že tak najúčinnnejšie zmiernia pandémiu—skôr mali takéto nápady už v zásuvke a teraz vidia príležitosť ich zaviesť*“. Čím dlhšie bude trvať celosvetová vírusová pandémia, tým negatívnejší vplyv to bude mať na ekonomiku, čo môže spustiť celosvetovú ekonomickú krízu. Liečba by ale nemala byť drastickejšia, než samotná choroba.

Samotný kapitalistický systém je v štruktúálnej kríze už dlhodobejšie, keďže kríza v roku 2008 sa „vyriešila“ ešte väčším zadĺžením a kupovaním si drahého času. Zisky sa vtedy privatizovali, ale náklady sa socializovali na spoločnosť. V situácii, keď sa na paniku bude reagovať znižovaním dopytu, môže to mať katastrofálny ekonomický dopad. Koronavírus môže byť rozbuškou.⁶⁶

Ako lapidárne konštatoval francúzsky filozof a psychológ Michel Foucault, epidémie sú snom mocných.⁶⁷ Rôzne opatrenia sa musia dávkovať priebežne, aby si na ne ľudia postupne navykli a neprešlo sa k hneď k drastickým drakonickým opatreniam, pretože ľudia by sa rýchlo vzbúrili. Pripomína to tzv. **experiment s dvoma žabami**. Prvú žabu hodíme do horúcej vody. Žaba to zacíti a ihneď z vody vyskočí. Druhú žabu nao-

⁶⁶ Naomi Kleinová: *Elity budú chtiť pandemie zneužiť. Je tu ale i nádej na zmeny* (denikreferendum.cz), 17.3.2020.

⁶⁷ Foucault, Michel, *Dohlížet a trestat*. Dauphin: Praha 2000, s. 80.

pak hodíme do studenej vody, ktorú budeme postupne zohrievať. Žaba si na to navykne, akoby sa nič nedialo, až do bodu, keď bude už neskoro. Voda sa začne variť a žaba sa v nej nakoniec uvarí. Podobne nás ohrozuje neustále škrkanie v sociálnej oblasti, na ktoré sme si už aj zvykli ako na normálny stav. V súčasnosti sa len pasívne prizeráme, ako pred našimi očami dochádza pod zámienkou opatrení k rôznemu znižovaniu sociálnych štandardov.

Ak bol na počiatku korona krízy vtedy jasne definovateľný strach z nákazy, teraz sa strach zmenil na úzkosť z akejsi tečutej, neviditeľnej a všadeprítomnej kontroly. Ak sa v spoločnosti vyvolá strach, potom je veľmi ľahko manipulovateľná a kontrolovateľná. Je to určitý druh sofistikovanej psychologickéj vojny. V politickej a sociálnej sfére ľahšie prejdú reformy, ktoré by v normálnom stave neprešli a väčšina obyvateľstva by proti nim protestovala. Inými slovami, podobne ako cítime nebezpečenstvo z nákazy, ktoré je všade a zároveň nikde. V súčasnej dobe sa šíri akási kolektívna psychóza, keď človek akoby žil v neustálom strachu a neustále obsedantne kontroluje svoj zdravotný stav pri podozrení na ochorenie COVID-19 aj pri obyčajnom nachladnutí. Okrem epidémie koronavírusu sa šíri ešte možno oveľa horšia epidémia strachu, ktoré paralyzuje ľudské správanie.

Ako tvrdí súčasný taliansky filozof Giorgio Agamben v knihe *Homo sacer*, s nástupom modernej doby začína byť prirodzený život začlenený do mechanizmov a kalkulácií, keď sa politika mení v **biopolitiku** a začína ísť o zachovanie holého života - zóe. Ako konštatuje, „*triumf kapitalizmu by nebol možný bez disciplinárnej kontroly, vykonávanej touto novou biomocou, ktorá si prostredníctvom vhodných technológií do istej miery vytvorila poslušné telá, ktoré potrebovala.*“⁶⁸ Bauman tvrdil, že na začiatku modernity sa vytvoril tzv. manažment strachu, ktorý mal za úlohu vytvoriť ochrannú sieť po rozpadnutých pôvodných ochranných sieťach a postupne sa vytváral moderný sociálny

⁶⁸ Agamben, Giorgio, *Homo sacer*. Oikoymenh: Praha 1995, s. 11.

štát, ktorý garantoval sociálnu zabezpečenosť a obyvateľom boli garantované sociálne istoty. Tento model štátu je ale v súčasnosti v kríze. Ak máme rozvrhovať budúcnosť, potrebujeme mať pod kontrolou prítomnosť. Len vnútorne slobodní ľudia sa nenechajú ovládať strachom. Ako povedal nemecký filozof Martin Heidegger, človek musí prijať svoju vlastnú smrteľnosť, pretože iba vtedy je človek autentický a slobodný, pretože ho neovláda strach zo života a snaží sa svoj život žiť naplno. Ten by sa mal niesť v znamení ľuďom vrodenej schopnosti ľúbiť, spolupracovať a prejavovať veľkorysosť.⁶⁹

Samotná moderná doba je v kríze, a súčasná korona kríza je jej vypuklé zrkadlo. V súčasnosti prevláda karteziánsky dualizmus **subjektového** – **objektového** rozštiepenia. Dá sa to popísať tak, že subjekt *res cogitans* je akoby nezávislý na realite *res extensa*, ktorá ho obklopuje, ktorú iba popisuje. Ten istý pohľad na svet sa obracia proti samotnému subjektu ako bumerang, ktorý je chápaný tiež iba ako objekt a číslo v anonymnom systéme, ktorý je založený na neustále sa zvyšujúcom výkone. Súčasný režim využíva extrémny subjektívny idealizmus, aby človeka odvádzal (prostredníctvom komerčných médií a konzumu) od nepríjemnej kapitalistickej reality vykorisťovateľského systému v duchu hesla: každý má svoju vlastnú pravdu. Je to len krok od hesla všetko je dovolené.

Osvietenstvo, ktoré bolo reakciou na „vek temna“, prišlo s ďalšou jednostranosťou, keď sa snažilo všetko klasifikovať, triediť do kategórií.

Virtuálna realita je reálnejšia než samotná realita

Panika okolo koronavírusu ukázala, čo sa skrývalo v latentnej podobe, do viditeľnej manifestačnej podoby, to, čo bolo dlho skryté, teraz vyplávalo na povrch z podvedomia tejto spoločnosti do vedomia. Koronavírus sa časom určite utlmí, ale to, čo zostane v ľudskom podvedomí, bude strach z fyzického kontaktu a ešte väčšia individualizácia a sťahovanie sa do súkromia

⁶⁹ Heidegger, Martin: *Bytí a čas*. Oikoymenh: Praha 2018, s. 41.

svojej vlastnej ulity. To čo platí v individuálnom zmysle slova, bude v tomto prípade platiť aj v kolektívnom vedomí a bude to mať dosah na budúce generácie, ktoré nezažili súčasnú situáciu, ale akoby zvyšok ducha tejto doby sa na nich preniesie. Zo súčasných rušení verejných podujatí môže do určitej miery zostať strach z akýchkoľvek verejných podujatí. Rušia sa svadby, politické diskusie, rodinné oslavy atď. Trend presúvania sa do virtuálneho priestoru sa ešte posilní a vybavovanie rôznych formulárov sa viac presunie na internet. Je to efektívna cesta znižovania nákladov za fyzické priestory za menej nákladné virtuálne priestory. Nebude sa platiť v hotovosti z rizika „nákazy“, ale všetko sa bude platiť bezhotovostne. V záujme ochrany treba nosiť rúška, pretože ak by sme to zanedbávali, mohli by sme tým nezodpovedne ohrozovať druhých ľudí. Treba si ale uvedomiť aj psychologický vplyv na jedinca a spoločnosť, so zreteľom na to, či sa budú rúška nosiť dlhodobo, samozrejme do doby stabilizácie krízovej situácie. Keďže aj predtým bola už spoločnosť viac-menej odosobnená, teraz je pre mnohých ľudí nosenie rúšok určitým „oslobodením“ a môžu sa väčšmi skrývať akoby vo väčšej anonymite. Zároveň už predtým tu bola tendencia vyhýbania sa fyzickým kontaktom. Pod rúškou nevidíme na tvári emócie a mimiku človeka a to, ako sa tvári. To môžu využiť rôzni špekulanti, pretože je ťažšie odhaliť, aký má ten druhý úmysel. V súčasnosti sa ponúka väčšia príležitosť na to, aby sme sa naučili dívať človekovi pozorne do očí, lebo je to **škola empatie a vcitovania** sa do druhých ľudí. Oči sú predsa oknom do duše...

Francúzsky filozof Jean Baudrillard tvrdil (jeho dielo *Simulakrum* ovplyvnilo tvorcov filmu *Matrix*), že žijeme v ére **simulakier**, keď virtuálna realita má čoraz väčšiu moc, než samotná realita. Fyzická realita akoby nemala svoju vlastnú súčnosť, ale skôr všadeprítomné masmediálne obrazy, ktoré ovplyvňujú a v konečnom dôsledku majú účinok na samotnú realitu.⁷⁰ Samozrejme, nie je v tom žiadny samoúčel, ale takáto situá-

⁷⁰ Baudrillard, Jean, *Dokonalý zločin*. Periplum: Praha 1995, s. 70.

cia nastala preto, aby systém mal čoraz väčšiu kontrolu nad myslami a telami ľudí. Ak anglický filozof 17. storočia George Berkeley konštatoval: „*Byť znamená byť vnímaný.*“ V súčasnosti sa nachádzame v situácii, keď „*byť znamená byť vnímaný cez virtuálnu a mediálnu realitu.*“ Ten, kto nie je na sociálnych sieťach, akoby neexistoval...

Koronavírus ešte väčšmi posilní tendencie predchádzajúceho trendu sťahovania sa z reálneho do virtuálneho priestoru. Covid-19 bude slúžiť ako zámienka na to, aby ľudia obmedzovali sociálne kontakty a nastolil sa zákaz zhromažďovania, pretože by z toho mohli vzniknúť rôzne protestné akcie. Vplyv digitalizácie našich životov sa ešte posilní. Reálny ľudský kontakt je ale nenahraditeľný. Všetko sa bude riešiť elektronickou formou, pretože je to rýchlejšie, lacnejšie a efektívnejšie. Zároveň je to aj zámienka, aby ľudia neplatili v hotovosti, ale bezkontaktné kartou.

Duchovná kultúrna revolúcia

Koronavírus odhalil skryté podvedomé vášne, ktoré vyplávali na povrch, ktoré sa v „normálnych“ časoch nemuseli prejaviť. Človek musí teraz viac riešiť, čo podniknúť vo svojom voľnom čase. COVID-19 má na medziludské vzťahy ambivalentný dopad. Na jednej strane má z negatívneho hľadiska na niektorých negatívny vplyv, pretože sa ukázalo, že niektoré partnerské vzťahy boli založené na krehkom základe, nevydržali súčasnú situáciu a nedokázali spoločne prejsť súčasnou neľahkou situáciou. Na druhej strane z toho pozitívneho stanoviska sa vďaka COVID-19 spoznali mnohé páry, ktoré by sa za iných okolností nikdy nepoznali. Vznikajú potom **celoživotné partnerstvá**. Ak sa stretnú dvaja vyzretí ľudia, v súčasnej neľahkej situácii to ich vzťah skôr posilní, pretože majú v tejto situácii vyvinutejšiu vnímavosť pre podstatné životné hodnoty. Predovšetkým sú založené **duchovných hodnotách** a nie iba na tých materiálnych. Tieto páry sú aj pozitívnym príkladom

pre okolie, pretože v tejto pohnutej dobe šíria okolo seba pozitívnu energiu. Inými slovami, vzťahy, ktoré boli založené jednostranne iba na materialistickom základe, kde partneri nie sú cieľom, ale iba prostriedkom na dosiahnutie konzumného spôsobu života, sa väčšinou rozpadli. Človek je vtedy chápaný ako zameniteľný spotrebný predmet, ktorý je ľahko nahraditeľný, pretože život je chápaný nevyzretým a infantilným pohľadom. Naopak vzťahy, ktoré sú založené na **láske**, sú večné, pretože partneri sú vyzretí a nenahraditeľní. Vzťah je založený na osobnej zodpovednosti za seba a za druhého partnera. Človek vtedy ručí za svoje slová a skutky. Dospelý človek je ten, ktorý dokáže niesť zodpovednosť za svoj život a vie, že jeho slová a skutky majú nejaký dopad v reálnom živote. Akákoľvek kríza globálneho dosahu ich nezničí, ale naopak ich vzťah ešte viac posilní. Nesmrteľný je iba ten, kto miluje. Ten kto nemiluje a iba nenávidí, je smrteľný.

Ak má súčasná civilizácia vyjsť zo začarovaného deštruktívneho chovania voči spoločnosti a planéte úspešne, začiatok pozitívnej nápravy musí prísť predovšetkým ozdravením medziľudských vzťahov. Zmena k lepšej a stabilnejšej spoločnosti príde jedine vtedy, keď budú vzťahy založené na láske, dôvere, vernosti a empatii. Politické revolúcie riadené zhora, založené na nepochopení ľudskej prirodzenosti v 20. storočí, zlyhali. Musí tomu predchádzať **revolúcia hláv a srdc** riadená z dolných vrstiev spoločnosti. Vyspelosť ľudskej spoločnosti spočíva v tom, že v nej neexistujú donucovacie praktiky, ale **dobrovoľná spolupráca** založená na racionálnom a zdôvodnenom presvedčení. Každý by chcel zmeniť spoločnosť, ale nikto predovšetkým sám seba.

Český filozof Jan Patočka tvrdil o modernom človekovi, že nemá jednotný názor na svet, pretože žije v dvojitých paralelných svetoch. Vo svojom prirodzenom každodennom svete, a vo svete, ktorý pre neho vytvorila moderná prírodoveda. Nejednotnosť, ktorá prestúpila celý náš život, je hlavným

dôvodom našej krízy a moderný človek trpí akýmsi obrazne povedané „schizofrenickým pohľadom“ na svet, pretože sme stratili jednotný pohľad na skutočnosť a naše informácie o ňom sú vždy iba fragmentárneho charakteru.⁷¹ V súčasnosti je náš prirodzený žitý svet kolonizovaný súčasným kapitalistickým systémom, kde vedecké objavy neslúžia pravde a snahe o lepší svet, ale patentové vynálezy sú využívané finančným kapitálom. Preto dnes treba náš prirodzený život znovu obnoviť, nie negáciou vedy a vracaním sa k nejakým minulým formám života, pretože to, čo už zaniklo, nikdy nemôžeme obnoviť v pôvodnej podobe. Veda musí slúžiť v prospech všeobecnej humanizácie ľudstva, a nie triednym záujmom malej vrstvy ľudí, ktorá profituje na úkor ľudstva. Vedecký vývoj teda nie je možné zrušiť, ale musí sa nasmerovať progresívnejšie. Je potrebná jednota prirodzeného sveta a vedy, ktorá ale nebude statickou a dogmatickou, ale dynamickou a kritickou syntézou. To nie je možné uskutočniť jednostranným technokratickým spôsobom, ale tak, že nielen že ubránime nezávislosť svojho prirodzeného sveta voči súčasnému systému, ale budeme ho aj rozširovať do súčasného duchovne vyprázdneného technokratického sveta. Nebude to naivný a neuvedomelý svetonázor, pretože napriek zdravému základu by bol ľahko ovplyvniteľný súčasným dravým systémom, ktorý sa snaží človeka čo najviac ovplyvniť vo svoj prospech. Musí to byť vedecky zdôvodnené. Na druhej strane technokracia bez humanity stojí na pohyblivom piesku, lebo sa neskôr zvráti do dehumanizácie človeka. Technokrat preferuje rozum na úkor citu. Prirodzený naivný človek bežnej každodennosti zase preceňuje cit na úkor rozumu. Je preto potrebné zjednotiť rozum a cit.

Jan Patočka podľa svojej fenomenologickej úvahy o dejinách rozlíšil medzi svetom pred-dejinným a dejinným. Vo svete pred-dejinnom je svet neproblematický, jednoduchý, kde sa celý život odohráva vo sfére domu. Jediným životným cieľom je práca, ktorá sa stala iba prostriedkom udržiavania samotné-

⁷¹ Patočka, Jan, *Fenomenologické spisy I.* Oikoymenh: Praha 2008.

ho života. V okamihu, keď do dejín vpadne problematickosť, práve v tejto chvíli človek vstupuje do dejín. To, čo sa ukazuje ako jasné, nie je všetko, a človek odhaľuje to, čo sa v ukazovaní skrýva medzi tým, čo je, a medzi tým, čo má byť. Práve v tejto chvíli sa človek vydáva na cestu dejín a vstupuje zo života pred-dejinného do dejinného.

Zmena k lepšej spoločnosti môže nastať iba vtedy, keď prestaneme zatvárať oči pred realitou súčasného sveta a zároveň so svojou víziou stojíme pevne nohami na zemi a pozitívnym ideálom ho transcendentujeme. Nemecký filozof Georg Wilhelm Friedrich Hegel tvrdil, že dejinotvorný vývoj môže napredovať iba vtedy, keď sa dialekticky zareaguje na negatívu pozitívitou. Z minulej negativity sa zachová to pozitívne a vyzdvihne sa to na novú, vyššiu syntézu, a treba to vedieť spojiť do **dynamickej kritickej syntézy**. Pozitivita nie je daný stav, ale predovšetkým aktivita, o ktorú treba neustále usilovať. Hegel tvrdil, že v dejinách existuje dialektický zákon protikladov negácie v rámci tézy, antitézy a konečnej syntézy. Dnes vidíme ako hlavnú tézu, proti ktorej treba bojovať, konzumný život a egoistický individualizmus, so všetkými negatívnymi stránkami v spoločnosti.⁷² Proti tomu treba postaviť antitézu, autentického, duchovne vyspelého života, ktorý bude sociálne zameraný na budovanie lepšej a spravodlivejšej spoločnosti. Došlo by ku konečnej syntéze lepšej, sociálnej, spravodlivej a humánnej spoločnosti.

V súčasnosti, keď je cestovanie po svete obmedzené, sa vyskytla jedinečná príležitosť spoznávať kultúrne a prírodné krásy vlastnej domoviny. Vtedy si človek si môže viac začať vážiť svoje prostredie, v ktorom žije, a uvedomí si, že tie najpodstatnejšie hodnoty sú vedľa neho. Čas sa troška spomalil a človek si môže uvedomiť aj hodnotu ticha a kontemplácie. Čoraz viac si v týchto časoch uvedomujeme hodnotu prírody pre náš zdravý psychický vývoj. Vo všeobecnosti len život v súlade s prírodou môže civilizáciu nasmerovať progresívnym vývoj-

⁷² Hegel, Georg Wilhelm Friedrich, *Filosofie dejín*. Nová tiskárna: Pelhřimov 2004, s. 14.

om a odvrátiť ju od jej koristníckeho vzťahu k prírode. Zároveň sme zistili, že konzumný spôsob života nepotrebujeme a že sú iné, dôležitejšie hodnoty. Čas nezodpovednosti voči spoločnosti a planéte skončil. Nastáva čas zodpovednosti. ●

Literatúra:

- Agamben, Giorgio, *Homo sacer*. Oikoymenh: Praha 1995.
- Baudrillard, Jean, *Dokonalý zločin*. Periplum: Praha 1995.
- Bauman, Zygmunt, *Tekuté časy: Život ve věku nejistoty*. Academia: Praha 2008.
- Buraj, Ivan, *Foucault a moc*. Univerzita Komenského: Bratislava 2000.
- Byung-Chul Han, *Vyhořelá společnost*. Rybka Publishers: Praha 2016.
- Foucault, Michel: *Dohlížet a trestat*. Dauphin: Praha 2000.
- Heidegger, Martin, *Bytí a čas*. Oikoymenh: Praha 2002.
- Hegel, Georg Wilhelm Friedrich, *Filosofie dějin*. Nová tiskárna: Pelhřimov 2004.
- Hobsbawm, Eric, *Globalizace, demokracie a terorismus*, Academia: Praha 2008.
- Jünger, Ernst, *Válečný deník 1914–1918*. Academia: Praha 2020.
- Krastev Ivan, *Už je zítra? Aneb jak Pandemie mění Evropu*. Karolinum: Praha 2020.
- Patočka, Jan, *Fenomenologické spisy I*. Oikoymenh.: Praha 2008.
- Řehka, Karel, *Informační válka*. Academia: Praha 2017.
- Schmitt, Carl, *Pojem politična*. Oikoymenh: Praha 2007.
- Taylor, Philip, *Munitions of the mind: A history of propaganda*. Manchester University Press: Manchester 2003.
- Žižek, Slavoj, *Jednou jako tragédie, podruhé jako fraška*. Rybka Publishers: Praha 2011.

(Nejen) koronový lockdown demokracie Politické implikace jedné pandemie

Petr Schnur

Motto: „*Demokracie je diskuse.*“
T. G. Masaryk

„*Jediným měřítkem svobody v zemi je
respektování práv jejích občanů.*“
Edward Snowden

Prolog

Kauzu „korona“⁷³ lze uchopit několika způsoby. Přístupová cesta k ní vede v rovině zdravotní, ekonomické, sociální i čistě osobní. Rozsah antikoronavirových (tj. epidemiologických) opatření ovšem evokuje i otázky po politických implikacích virového onemocnění zvaného covid-19. I tento sborník vychází z faktu, že zmíněné roviny neexistují izolovaně, nýbrž že vytváří průsečíky podmiňující dynamiku aktuálního společenského vývoje. Tak jako se protínají jednotlivé úhly pohledu v současnosti, tak ovšem nelze opomenout skutečnost, že právě ekonomické a politické okolnosti koronavirové pandemie nelze oddělit od minulosti, od německého, evropského a světového vývoje po „rozpuštění“ tzv. východního bloku. Tento pohled vědomě zaujímá opačnou metodu konfrontace s aktuálním problémem, než jak činí vládní kruhy spolu s širším politickým a mediálním mainstreamem.

⁷³Terminus v uvozovkách nehodnotí jeho biologickou kvalitu, ale vyjadřuje soubor okolností, které jeho výskyt doprovázejí. Jde tedy o název viru s jeho společensko-politickými implikacemi.

Text si samozřejmě nenárokují pokrýt celou paletu příčin, důsledků a doprovodných jevů spojených s restriktivními anti-koronavirovými opatřeními. Důvodem je nejen šířka i hloubka problematiky, ale i skutečnost, že se její nemalé části v tomto okamžiku nachází v oblasti spekulace. Té se ovšem do určité míry nebude možné vyhnout, pokud bude v kontextu úvahy o vztahu mezi pandemií a politikou z hlediska možného ohrožení demokratických svobod funkční. V tomto smyslu je nutné poukázat na indicie a otazníky tam, kde by mohlo dojít k trvalému ohrožení ústavou garantovaných práv a svobod občanů. Jedná se o pokus inspirovat čtenáře k zamyšlení nad způsobem, jakým státní moc včetně tzv. vůdčích masmédií zachází s kritikou a kritiky. Jinak vyjádřeno: jak koresponduje přístup státní moci s obecným nárokem tzv. svobodné společnosti na transparentní demokratickou diskusi, na sama sebe.

Toto je směr našeho pohledu na pandemii nového koronavirusu a na její politické implikace.

Předehra

Kauza „korona“ německou společnost silně polarizuje. Stejně nebo podobně je tomu v Česku, na Slovensku a v dalších evropských zemích. Oficiální místa to vysvětlují extremistickými sklony, ba psychickou labilitou těch, kteří se nezařadili do šiku příznivců vládní antikoronavirové politiky. Ale je tomu opravdu tak?

Události kolem „9/11“ znamenaly nejen pomyslnou dělicí čáru mezi iluzemi postkomunistické doby a realitou následujících dvaceti let údajného „boje proti terorismu“. Tento „boj“ znamenal „lockdown“ mezinárodního práva, militarizaci zahraniční politiky tzv. transatlantického společenství spojenou s postupným oklešťováním ústavních práv uvnitř něj.⁷⁴ Zahraničněpolitickým doplňkem se staly tzv. barevné revoluce a „humanitární intervence“ tam, kde na politický převrat domácí síly nestačily. V naší souvislosti je důležité *morální odůvodnění*

⁷⁴Srovnej například: Kreml, Stefan: *Terorismus und Bürgerrechte im Internet, Terrorismus und Bürgerrechte im Internet | Telepolis (heise.de)*. A k dalšímu omezení základních svobod prezidentem B. Obamou: *US-Regierung lockerte NSA-Beschränkungen per Geheimbeschluss, Spiegel, 9. 9. 2013, Obama-Regierung lockerte NSA-Beschränkungen per Geheimbeschluss - DER SPIEGEL.*

podpory politických převratů na půdě suverénních států. Starost o *lidská práva*, mravní povinnost vůči utiskovaným měla zdůvodnit ignorování platných norem mezinárodního soužití: *morálka je nadřazená právu*. K tomuto tématu se vrátíme později.

Dramatičnost a hloubku postupného procesu adaptace Evropy na americkou politiku lze názorně demonstrovat na dvou událostech: na válce proti Iráku v roce 2003 a tzv. arabském jaru v roce 2011. Zatímco v prvním případě stála většina evropských států v čele s Francií a Německem v opozici proti americko-britskému tahu na Bagdád, stály o osm let později Paříž s Londýnem v čele válečné koalice proti Libyi a Sýrii. Není třeba připomínat, že je přitom většina evropských států ochotně následovala – ať již individuálně, nebo pod hlavičkou EU. A televize, rozhlas a tisk tyto aktivity nezpochybňovaly, ba naopak.

Zároveň s narůstající frekvencí vojenských intervencí a politických převratů začala stoupat nedůvěra v nezištnost transatlantického „lidskoprávního angažmá“. Stále více lidí se ptalo, proč ve jménu demokracie pomáháme ničit sekulární Sýrii, zatímco fundamentalistická Saudská Arábie je naším spojencem. Nebo jakou demokratickou hodnotu má ukrajinský puč na Majdanu, jehož tvrdé jádro tvořila ozbrojená složka banderovských neonacistů. Šokem byla aféra kolem odposlechu kancléřky a dalších politiků americkou NSA. Udiveného občana poté zaměstnávala otázka, jak je možné, že zatímco spolkové úřady vidí za každým bukem Putinovy trolly a hackery, evidentní špionážní útok amerického spojence na německý stát se odbude mávnutím ruky. A protože ani politika, ani „vůdčí média“⁷⁵ nechtěly nebo nemohly dát uspokojivou odpověď, začala se hledat mimo mediální mainstream. Domácí i zahraniční investigativní internetové stránky, ruské stanice *Russia Today* nebo *Sputnik* a další se staly alternativními zdroji informací, jména Snowden, Assange nebo

⁷⁵ Jde o noviny (print nebo internet), rádio a televizi, německy označované jako „Leitmedien“, které panující politicko-ekonomický systém nezpochybňují, tzv. politiku středu v zásadních bodech neproblematizují a neposkytují prostor k názorově vyvážené diskusi. Patří k nim jak naprostá většina velkých soukromých rozhlasových a televizních stanic, tak veškerá veřejnoprávní média. Dřívější kritické listy jako například *Der Spiegel*, *Süddeutsche Zeitung*, *Die Zeit* nebo *Frankfurter Rundschau* jsou dnes plně integrovány do „středové“ linie.

Manning symbolem nového boje za udržení demokratických svobod.

Smysluplný pohled na koronovou kauzu je možný pouze v kontextu tohoto vývoje. Bez něj by nebylo možné pochopit obavy z demontáže demokratického a právního státu, poněvadž ona sporná antikoronavirová opatření by se jevila jako výjimečná v singulární situaci masového ohrožení lidského zdraví. V důsledku toho by narůstající skepse včetně obranných reakcí nemalé části společnosti dostala podobu jakési politické schizofrenie, psychózy lidí zmanipulovaných zahraničními agenty, politickými extremisty a vyznavači spikleneckých teorií.

Aktuální situace tedy představuje – s největší pravděpodobností dočasný – vrchol v řetězci krizových událostí a jevů uvnitř panujícího politickoekonomického systému obecně nazývaného neoliberální a s ním spojené „reálně existující demokracie“. Cílem textu je upozornit na fakt, že konfrontace občanské a mediální periferie s mocenským centrem a jeho odnožemi signalizuje narůstající *dynamiku degenerativního vývoje uvnitř transatlantických struktur posledních dvaceti let*. Zda „korona“ tento trend zesílí, zda ho posune na další, vyšší stupeň vývoje směrem k autoritativní formě vlády, zůstává klíčovou otázkou pro budoucnost demokratického a právního státu.

Poté, co byl naznačen předmět našeho pojednání, je nutné zdůraznit, o co v něm nejde. Text není „o viru a míře jeho nebezpečnosti“, nespekuluje o jeho původu nebo třeba o roli Billa Gatese. Tím není řečeno, že hledání odpovědí na tyto otázky by bylo nelegitimní. Vyšetřovat roli velkých globálních investorů a zájmových skupin, tzv. *pressure groups*, a tematizovat jejich politický vliv nejen ve vztahu ke kauze „korona“ je nezbytné, má-li mít demokracie šanci na přežití. V tomto okamžiku by to ovšem překračovalo rámec i možnosti naší práce.

Metody „antidiskuze“ aneb „*Information is not knowledge*“

Úvodem tohoto odstavce pojmenujme základní pravidla demokratické diskuse. Jsou jimi ochota zamyšlení nad argumenty oponenta a změně úhlu pohledu, respekt vůči těm, kteří zastávají jiný názor, naslouchat druhému, jasná definice vlastní pozice.

A nyní zaměříme pozornost na „antidiskuzi“. Skepse vůči antikoronavirovým opatřením, kterou dává najevo stále více občanů, je součástí letitého procesu obecné krize panujícího politického systému a zkušenosti s „informacemi“ týkajícími se jiných důležitých událostí vnitřní a zahraniční politiky.

V rovině komunikativní jde o *dramatický úbytek transparence* ohledně politických rozhodnutí týkajících se klíčových záležitostí společnosti. Jejich eventuální nelogičnost a rozporuplnost jsou doprovázené klesající ochotou státní moci k demokratické diskusi. I tento problém zde lze pouze nastínit, nicméně zmínka o něm je o to důležitější, oč „středová politika“⁷⁶ stále častěji sahá k represivním opatřením. Fatální je přitom role tzv. vůdčích médií, která abdikovala na zásadní kritickou reflexi politiky „středu“ již v dřívějších záležitostech domácí a zahraniční politiky i vlastní role. Jak se projevila absence kritické sebereflexe v oblasti mediální, demonstroval názorně způsob zpravodajství o „arabském jaru“.⁷⁷

Podle Spolkové centrály politického vzdělávání (Bundeszentrale für politische Bildung) spočívá funkce médií ve zprostředkování informací, formování názoru a v kontrole politické moci.⁷⁸ Centrála zároveň zdůrazňuje, že informace musí být úplné, věcné a srozumitelné, diskuse svobodná a otevřená. A konečně: k metodám kontroly patří investigativní žurnalismus.⁷⁹

Tento výlet do světa obecných definicí zamýšlí podtrhnout *zodpovědnost médií* za demokracii zakotvenou v Základním zákoně SRN (*Grundgesetz*) a nebezpečí podcenění antidemokra-

76 Tento terminus označuje politické subjekty, které akceptují všechny hlavní zásady panujícího systému označovaného jako neoliberální, včetně jeho transatlantických struktur a nadnárodních institucí. V kontextu SRN se jedná o CDU/CSU, SPD, FDP, Die Grünen. Vedle nich to jsou na ně napojené nadace a myšlenkové fabriky, často propojené s americkými partnery nebo finančními sponzory. Ale i ve stranách Die Linke a AfD existují osoby a křídla se „středovou“ tendencí.

77 Za příklad může sloužit Der Spiegel. V roce 2013 kritizoval americká média za slepou podporu americko-britské invaze do Iráku, aniž by přitom reflektoval stejný postup vůči Libyi a Sýrii v roce 2011. Zpochybněl byl maximálně demokratický statut části „rebelů“ a dilema vojenské taktiky, nikoliv agrese samotná. Více: Die Kriegstrommler, *Der Spiegel*, 19. 3. 2013, *Die Rolle der US-Medien im Irak-Krieg - DER SPIEGEL* a Der unheimliche Krieg, *Der Spiegel*, 28. 3. 2013, LIBYEN : Der unheimliche Krieg - *DER SPIEGEL* 13/2011.

78 O úloze médií v demokratické společnosti viz mj. Bundeszentrale für politische Bildung (Spolková centrála politického vzdělávání), *Funktionen der Medien in einer demokratischen Gesellschaft I und II*, *Funktionen der Medien in einer demokratischen Gesellschaft I und II* | bpb.

79 Tamtéž.

tických tendencí. Přitom se vynořuje otázka, jakou metodou jsou umlčovány kritické hlasy tam, kde chybí argumenty. Budiž přitom zdůrazněno, že v této souvislosti nestojí v popředí politické nebo ekonomické vazby, nýbrž *metoda* umlčení kritických hlasů.

Závěrem budiž shrnuto následující. V případě, že se média vzdají společenského úkolu, jak jej definuje Základní zákon, změní se jejich vzdělávací role v nástroj politické manipulace a ideologické indoktrinace.

Totalita jedné „pravdy“ aneb Lockdown plurality

V centru koronové problematiky bezesporu stojí stupeň ohrožení lidského zdraví covidem-19, který rozhoduje o míře a kvalitě opatření na ochranu obyvatel. Není pochyb o tom, že je v první fázi virové „invaze“ logické zavést přísnější opatření, během nichž se bude hledat nejvhodnější způsob boje s epidemií. Nicméně ve společnosti, která se vyznačuje *komplexností ekonomických, kulturních a sociálních vazeb*, by se dal očekávat jakýsi „kulatý stůl“, covidová taskforce složená z nezávislých odborníků jednotlivých odvětví zdravotnictví, ekonomie a společenských vztahů. Jistě není zapotřebí podtrhovat výjimečné postavení virologů, což by ovšem mělo implikovat všeobecný zájem na jejich svobodné odborné diskusi. Nelze pochybovat o tom, že míra akceptace antikoronavirových opatření by tím neutrpěla – ba naopak. Totéž lze předpokládat o „kulatém stole“, pokud by věrohodně hledal rovnováhu mezi účinnou ochranou zdraví a minimalizací hospodářských škod a sociálních rysů.

Nic z toho se nestalo a již během prvního *lockdownu* v první polovině roku bylo zřejmé, že charakter antikoronavirových opatření neurčuje medicína, ale vláda v koalici s úzkým okruhem virologů prostřednictvím široké a zcela jednostranné mediální kampaně. Alternativní koncepty boje s covidem-19 nedostaly možnost širší mediální prezentace, což znamenalo

faktické vyloučení odborné diskuse. Jediným viditelným aktérem byl tým složený ze spolkové vlády, dominantního šéfa bavorské CSU Markuse Södera, ředitele Spolkového institutu pro infekční nemoci (Robert Koch-Institut/RKI) Lothara Wielera, virologa Christiana Drostena z berlínské Charity a Karla Lauterbacha, epidemiologa a toho času poslance za SPD ve Spolkovém sněmu. A pokud se přece jen virologové s jinou diagnózou a alternativním konceptem výjimečně dostali do vysílání, na změnu kurzu antikoronavirové politiky to nemělo nejmenší vliv. Spíše naopak: dosavadní linie byla nejen zachována, ale posléze i přitvrzena a s ní i emocionální atmosféra, která zcela nepochybně *stratēgii boje založenou na racionalitě*.

Zde se dostáváme k zásadní otázce: jak udržet nastavenou politickou linii, která se nezakládá na argumentační převaze, ale na kvazi-informačním monopolu? I v kauze „korona“ jsme svědky uplatnění metody známé z minulosti. Politický oportunismus masových sdělovacích prostředků jsme již oslovili, nyní se zaměříme na dva fenomény, které již v minulosti vytvořily stereotyp mocenské manipulace a politické nadřazenosti: strach a morální rovina argumentace.

Strach a „morálka“ coby politické zbraně

Vyvolat a pěstovat pocit permanentního strachu u široké masy bylo a je jednou z pradávných metod získání, udržení nebo posílení moci. Strach představuje silné a v podstatě destruktivní emocionální hnutí a z hlediska mocenských elit je nutné, aby se neobrátilo proti nim, ale bylo naopak kanalizované navenek k jejich prospěchu.

Od událostí kolem „9/11“ je západní společnost takřka bez přestávkou konfrontovaná s rozličnými scénáři ohrožení: terorismus, ke kterému se v posledních letech přidala „ruská hrozba“, klimatické oteplování a nyní pandemie. Podíváme-li se na tyto scénáře pozorněji, potom zjistíme, že se vztahují k různým zahraničněpolitickým i vnitropolitickým oblastem, které

se navzájem překrývají a svými odnožemi doplňují. Máme co do činění s teroristy, cizími agenty, politickými populisty a extremisty, bojujeme s dezinformacemi, projevy nenávisti (*hate speech*) a spikleneckými teoriemi. Výsledkem je permanentní boj proti nim, proti jejich původcům a agentům, ve kterém je občan více či méně ochoten posílit kompetence moci a zároveň snížit míru její kontroly. Jde o to prostřednictvím atmosféry strachu⁸⁰ navodit nenormální stav, který se postupně stává normálním a jako takový je občany akceptován – to vše samozřejmě v zájmu záchrany demokracie.⁸¹ Boj proti terorismu dovoluje vojenské intervence i nárůst kontroly společnosti, údajné ohrožení Ruskem, zvyšování zbrojních nákladů a východní expanzi NATO. A aktuální strach z nákazy zapomene na otázku, zda kupříkladu obava o nedostatek lůžek⁸² na stanicích intenzivní péče má reálný podklad, a pokud ano, jestli příčina nespočívá v rigorózním systematickém krácení výdajů na zdravotní péči. K tomuto bodu se vrátíme později.

Prognózy klimatické katastrofy a pandemické ohrožení covidem-19, mimochodem podobně jako problém uprchlíků, vykazují oproti dvěma předchozím scénářům důležité specifikum: na první pohled jsou *politicky neutrální*. Běženci jsou lidé v nouzi a je tedy nutné poskytnout útulek, klima pokrývá celou planetu a jeho narušení by postihlo celé lidstvo bez rozdílu etnické, politické nebo náboženské příslušnosti. Totéž platí o virové epidemii.

Vzhledem ke stoupající skepsi občanů vůči informacím zprostředkovaným mediálním mainstreamem a narůstající nedůvěrou vůči politickému „středu“ vystala z jeho pohledu otázka, jak rozhodnutá opatření legitimizovat a zároveň umlčet kritiky. Všechny tři celky totiž navazují v jednom zásadním bodě na legitimizační problém nekonečného boje proti terorismu, vojenských intervencí i militarizace zahraniční politiky vůči Ruské federaci. Zejména tehdy, když praktická politika v tomto směru postrádá logiku a krizový stav fakticky sama

80 Během koronavirové epidemie jde o permanentní mediální konfrontaci občanů s čísly, která mají doložit nárůst infekcí a následné mortality. Problém spočívá jak v jejich kvantitě, tak i kvalitě. Jak již bylo řečeno, hlasy, které jejich autenticitu na základě odborné analýzy relativizují, dostávají prostor pouze na mediální periferii a na vládní antikoronavirovou politiku nemají žádný vliv. Zástupně za jiné viz zde: [Mehr als 10.000 Corona-Tote in Deutschland seit Pandemie-Beginn](#), AFP, 24. 10. 2020, [Mehr als 10.000 Corona-Tote in Deutschland seit Pandemie-Beginn](#) (msn.com), [Inzidenzzahlen deutlich höher?: Technische Störung beim RKI sorgt für Daten-Panne](#), Express, 23. 10. 2020, [Inzidenzzahlen deutlich höher?: Technische Störung beim RKI sorgt für Daten-Panne](#) (msn.com) a [RKI meldet mehr als 19.000 Neuinfektionen binnen eines Tages](#), Welt, 31. 10. 2020, [RKI meldet mehr als 19.000 Neuinfektionen binnen eines Tages](#) (msn.com).

81 Symptomatické je rovněž pozvolné prodlužování plánovaných opatření omezujících chod veřejného života a přípravu občanů na další omezení občanských svobod. I zde viz příklady: nejprve jeden týden lockdownu, krátce poté prohlášení kancléřky o (citát) „tvrdé zimě“. Více: [51 Prozent befürworten Beschränkung von Grundrechten](#), DPA, 27. 10. 2020, [Strobls Vorschlag eines Corona-Lockdowns stößt auf Skepsis](#) (msn.com), [Corona: Angela Merkel rechnet mit harter zweiter Welle im Winter](#), Der Spiegel, 11. 11. 2020, [Corona: Angela Merkel rechnet mit harter zweiter Welle im Winter](#) (msn.com). Příklad toho, jak strach a obava z nemoci dokáže natolik ovlivnit myšlení a přeskupit hierarchii politických hodnot, viz zde: [51 Prozent befürworten Beschränkung von Grundrechten](#), FAZ, 27. 10. 2020, [51 Prozent befürworten Beschränkung von Grundrechten](#) (faz.net).

82 Více: „Dramatischer Mangel an Pflegekräften in Deutschland“,

vyvolává, musí se zákonitě dostavit problém nedostatku evidence a nosných argumentů. A to se z hlediska moci stává problémem tam, kde jejímu rozšiřování stojí v cestě ústava a platné právo – mezinárodní i národní.

Jak tedy odůvodnit neodůvodnitelné jako třeba bombardování Jugoslávie v roce 1999, invazi do Iráku, zničení Libye a devastaci Sýrie? Jak umlčet hlasy, které před pěti lety v souvislosti s masovou migrací na tyto agrese upozorňovaly a varovaly před ekonomickými, politickými i sociálními důsledky nekontrolovaného přílivu migrantů do Evropy? A jak se vypořádat s těmi, kteří mají výhrady vůči zavedeným opatřením v kauzách klimatu i „korony“ a dovolují si pochybovat o nezištnosti těch, kteří o nich rozhodují? Efektivním řešením se ukázalo *převedení problému z oblasti empirické do emocionální, z prostředí práva na rovinu morálky.*

Kdo s oficiální linií není konformní, platí za kverulanta, který patří na veřejný pranýř. Ochrana podnebí a lidského zdraví patří k nejvyšším hodnotám fyzické lidské existence, což znamená, že tito „nepoučitelní“ platí za morálně pokleslá individua.

Zopakujme tedy základní postřeh: tam, kde se politická rozhodnutí moralizují, není zapotřebí argumentů. Ty mají empirický charakter a jsou napadnutelné, zatímco moralismus má kořeny v transcendentní rovině. Tento fakt ovšem činí morálku ve smyslu politického argumentu z hlediska akceptace ambivalentní, neboť předpokládá víru jak v její obecnou platnost, tak v oprávněnost její aplikace v daném konkrétním kontextu. Problém vyvstane tam, kde z nějakého důvodu selže její věrohodnost. A právě s tímto fenoménem byl a ve stoupající míře je konfrontován politický „střed“ a s ním více či méně propojená média, což evokuje otázku po kontrolních mechanismech systému, ve kterém jsou stále zřetelněji patrné autoritativní tendence, jehož ústavně-právní forma je ale stále ještě reprezentativní demokracie.

DW, 27. 10. 2020, "[Dramatischer Mangel an Pflegekräften in Deutschland](#)" ([msn.com](#)) – zdravotní personál, *Zahl der verfügbaren Intensivbetten in Deutschland geringer als gedacht, Welt*, 1. 11. 2020, *Zahl der verfügbaren Intensivbetten in Deutschland geringer als gedacht* ([msn.com](#)) – kapacita jednotek intenzivní péče.

Metody umlčení kritiky

Doposud jsme se pokusili nastínit situaci, ve které masmédiá, označovaná jako „vůdčí“, stále méně plní demokratický úkol, který jim přisuzuje Základní zákon („Ústava“) Spolkové republiky. Důvody jsou různé, zde je můžeme pouze načrtnout: nebývalá koncentrace na poli vydavatelském, personální propojenost na nadace, transatlantické myšlenkové fabriky nebo politické strany, závislost na reklamě, popřípadě na finančních sponzorech. Jestliže například Bill Gates daruje časopisu *Der Spiegel*, jehož náklad v posledních letech dramaticky poklesl, 2,3 milionů eur⁸³, dá se jen stěží předpokládat, že by toto médium vzalo štědrého dárce kriticky pod lupou.

Zde jsme naznačili faktory, které situaci na mediálním „trhu“ ovlivnily a ovlivňují. Cenzura může pocházet přímo od šéfredaktora, který je více zodpovědný kapitálu než ústavě. Pokud jsou ve hře i politický oportunismus a touha po kariéře, potom přichází na řadu něco, co by se dalo nazvat *autocenzurou*. Varovný signál deformace politického systému a memento občanské společnosti je patrné i na společenské bázi, kde lidé mají stále větší zábrany vyslovit to, co si skutečně myslí.

Jak je možné, že věci došly tak daleko?

Důvodem je psychologický nátlak prostřednictvím nových, „moderních“ ideologismů s morální nástavbou, tedy toho, co se obecně nazývá politickou korektností. Vzhledem k tomu, že je prosazuje většina politického spektra i médií, stávají se neustálým opakováním *společenskou normou*. Jednotlivé metody jejich aplikace by se daly popsat takto.

V individuální rovině je to *dehonestace* a *démonizace* jednotlivých osob, politických uskupení nebo států. Pravidelná mediální masáž způsobí, že každý, kdo by se veřejně odvážil dábelký charakter nebo duševní poruchu takto oceňovaných osob zpochybnit, se automaticky postaví mimo kolektiv demokratů, a tím pádem mimo politickou hru. Takový postup

⁸³ Der ideale Dünger für neue Verschwörungstheorien, Cicero, 22. 5. 2020, „Spiegel“-Förderung durch Bill Gates - Der ideale Dünger für neue Verschwörungstheorien | Cicero Online.

státní moci jsme mohli pozorovat již v souvislosti s kritikou migrační politiky a prezentace klimatické krize.

S tímto jevem úzce souvisí pojem *spiklenecká teorie*. Tato nálepka stačí na to, aby nebylo zapotřebí argumentů a jejich údajný zastávce dostal politickou červenou kartu. Na tom není schopna nic změnit ani zkušenost, že se nemálo „spiklencových teorií“ ukázalo jako tvrdá realita.

Ve spojitosti s „koronou“ jsme svědky kombinace obojího, příkladem jsou demonstrace proti antikoronavirovým opatřením. Masmédia nepoloží otázku, zda demonstrace za zachování ústavních svobod z obavy o jejich budoucnost není z hlediska demokratické politické kultury vítanější, než kdyby se v ulicích dožadovaly stovky tisíc lidí stanného práva – byť i s rouškami na tváři. Tematizováni jsou pouze skuteční nebo pomyslní pravicoví extremisté a neonacisté, kteří se mezi demonstranty vmíchali nebo kteří ji využili k násilné sebeprezentaci. Brizantní je přitom způsob sugestivního „zpravodajství“, jako by pokojní demonstranti využili militantních extremistů k tomu, k čemu sami nemají odvahy.⁸⁴ Připomeneme-li si, diplomaticky vyjádřeno, více než shovívavý postoj vlády i „vůdčích médií“ k řádění banderovských ultranacionalistů na Ukrajině na kyjevském Majdanu i jinde, potom se racionálně myslícímu občanovi musí spiklencový problém jevit v poněkud jiném světle, než jak jej prezentují výše uvedená média. O možnosti provokací ze strany bezpečnostních orgánů za účelem zvyšování pravomocí zde není nutné spekulovat.

Nicméně v narůstající konfrontaci mezi mocenskou elitou kolem politického „středu“ a těmi, kteří ještě stále berou názorovou pluralitu jako základ svobodné demokratické diskuse vážně, dochází stále častěji i k politickým nebo hospodářským sankcím – nejen proti umělcům, novinářům nebo spisovatelům, kterým se vypoví smlouva. Trestní postih může zasáhnout právě ty, kteří jsou v bezprostředním kontaktu s koronavirovou problematikou, jak dokazuje nedávný případ ředitele

⁸⁴ Jedná se o demonstraci v Lipsku pořádanou tzv. Querdenker, podobné „informace“ bylo možné číst i ve spojitosti s předchozími protesty, viz Neonazis machten für "Querdenken" die Drecksarbeit, *T-online*, 9. 11. 2020, [Demo in Leipzig: Neonazis machten für "Querdenken" die Drecksarbeit \(t-online.de\)](https://www.t-online.de).

Zdravotnického úřadu v Aichach-Friedbergu Friedricha Pürnera. Jeho prohrěšek byl, že veřejně kritizoval koronavirovou politiku bavorské vlády.⁸⁵

Do jaké míry může fungovat autocenzura nebo eventuální obava ze ztráty pracovního místa, předvedl prezident Spolkové lékařské komory Klaus Reinhardt. Ten vyjádřil pochybnost o účinnosti obličejové roušky, a tedy o smyslu jejich užívání v tom rámci, v jakém to předepisují současná nařízení.⁸⁶ Působí zvláště, že během dvou dnů doznal své pomýlení a sdělil veřejnosti, že po přečtení patřičných studií nošení roušek doporučuje.⁸⁷

Celkový vývoj politicko-právní situace kolem „korony“ ovšem ukazuje, že obava pracovního postihu není jediným symptomatickým úkazem zostřující se konfrontace mezi vládou a jejími kritiky, ale i mezi oběma póly polarizující se společností.⁸⁸ Hrozba násilí ze strany „pro-koronových“ militantů v situaci nepřátelské společenské atmosféry a negativní stigmatizace „podivínských spiklenců“ relativizuje právo na demonstraci a svobodný projev zrovna tak jako možnost být vystaven svévolným policejním sankcím. Tak například nový policejní zákon o poplatcích umožňuje pořádkovým silám udělit pokutu nebo, chceme-li, poplatek za to, když dotyčnou osobu odněkud vykážou nebo nařídí opustit místo, kde se nacházela. Jistě si není těžké představit situaci, ve které policie tak říkajíc z důvodů udržení pořádku začne vykazovat účastníky politicky „nekorektní“ demonstrace.⁸⁹

Spiklenecká teorie nebo polit-fiction? Bavorský policejní zákon z roku 2018 označili kritičtí právníci za nejtvrdší od roku 1945⁹⁰, Heribert Prantl, právník a publicista, který rozhodně svojí dosavadní kariérou nepatřil k politickým kverulantům, ho komentoval slovy: „Zákon ... škodí právní jistotě ... Dává policii pravomoci, jaké měla doposud tajná služba. Dává jí zbraně, jaké má armáda. A dává jí právo zasahovat a zatýkat, jaké smí v právním státě pouze státní zástupci a

85 Wegen Kritik an Corona-Politik: Gesundheitsamt-Chef wird strafversetzt, *RT*, 7. 11. 2020, [Wegen Kritik an Corona-Politik: Gesundheitsamt-Chef wird strafversetzt – RT Deutsch](#).

86 Ärztepräsident Reinhardt rudert zurück, *Tagesschau*, 23. 10. 2020, [Nach Aussagen zu Alltagsmasken: Ärztepräsident Reinhardt rudert zurück | tagesschau.de](#).

87 Seehofer nennt Aussagen des Ärztepräsidenten „unerklärlich“ – Der rudert zurück, *Welt*, 23. 10. 2020, [Corona: Ärztepräsident rudert nach Zweifel an Alltagsmasken zurück - WELT](#).

88 „Querdenker“-Bus geriet in Connewitz in Hinterhalt, *T-online*, 9. 11. 2020, [„Querdenker“-Bus geriet in Connewitz in Hinterhalt – mehrere Verletzte \(t-online.de\)](#).

89 Einschränkung von Bürgerrechten durch die Hintertür, *Telepolis*, 11. 2. 2020, [Einschränkung von Bürgerrechten durch die Hintertür | Telepolis \(heise.de\)](#).

90 Původní text viz [zde](#). Komentář následně [zde](#): Neues Polizeigesetz in Bayern: Massive Befugnis-Erweiterung für Beamte, *Abendzeitung*, 28. 3. 2020, [Neues Polizeigesetz in Bayern: Massive Befugnis-Erweiterung für Beamte | Abendzeitung München \(abendzeitung-muenchen.de\)](#).

soudci. Nový policejní zákon dělá z policie úřad, který smí takřka všechno.⁹¹

Co k tomu dodat? Snad jen to, že bavorský policejní zákon má sloužit jako vzor pro celé Německo. A že již po něm mnozí touží, dokazuje kromě jiných vedení CDU, které se po lipské demonstraci vyslovilo pro větší policejní pravomoci.⁹²

Na cestě k totalitě?

Zopakujme si nyní ještě základní principy demokracie. Jsou jimi kromě jiných *právo na protest*, kontroverzní názory musí mít *paritní přístup k médiím*, zejména v případech, ve kterých jde o ultimativní zásah do života společnosti. U virové epidemie, v našem případě covidu-19, se samozřejmě jedná o zdravotní kontext, a nemůže tedy jít o debatu mezi strojním inženýrem a epidemiologem, nicméně pokud se u diskutujících jedná o rovnocennou odbornou kvalifikaci, potom pro ni musí být podle demokratických pravidel hry přinejmenším ve veřejnoprávních médiích vytvořen prostor. Nelze zapomenout na to, že lid má v evidentní většinové jednotě moc ovlivnit politická rozhodnutí. Problém ovšem s touto teorií nastane tehdy, když zástupci lidu v jejich většině přestávají občany reprezentovat a možnost plebiscitu neexistuje. Když ona politická moc soustředí ve svých rukou tolik moci, že je schopna paralyzovat kontrolní instance a policejní represí potlačit občanskou neposlušnost?

V Základním zákoně Spolkové republiky Německo najdeme *paragraf 20,4*, který kodifikuje *právo všech Němců na odpor* v případě ohrožení politického řádu země definovaného jako demokratický, právní a sociální stát, pokud by neexistoval jiný způsob obrany.⁹³ Toto přikázání bylo v Zákoně zakotveno s pohledem na klasické typy diktatur, ale jak hledat a ve *všobecném konsensu* stanovit hranici zlomu v postdemokratickém vývoji, který by opravňoval de facto k otevřenému lidovému povstání proti vládě?

⁹¹ Viz zde: [Polizeiaufgabengesetz \(Bayern\) – Wikipedia](#).

⁹² CDU-Spitze fordert nach Corona-Demo mehr Befugnisse für Polizei, FAZ, 1. 9. 2020, [CDU-Spitze fordert nach Corona-Demo mehr Befugnisse für Polizei \(faz.net\)](#).

⁹³ Paragraf 4: „Gegen jeden, der es unternimmt, diese Ordnung zu beseitigen, haben alle Deutschen das Recht zum Widerstand, wenn andere Abhilfe nicht möglich ist.“, [Artikel 20 des Grundgesetzes für die Bundesrepublik Deutschland – Wikipedia](#).

Nejen v Německu celková situace napovídá, že kauza „korona“ vyvolá ve společnosti zásadní otázku po stavu republiky a reálné platnosti ústavního pořádku. Na pořadu dne stojí otázka, zda je pět minut před dvanáctou, nebo zda již dvanáctá odbila. Ohledně „před“ nebo „po“ se mohou názory různit, ale pokud na poplach bijí již i „vůdčí média“ a etablované strany, mělo by být každému jasné, že je situace vážná. Tak třeba týdeník *Die Zeit* varuje před „dozorčím státem“ (*Überwachungsstaat*), který nedávno hlasy CDU/CSU a SPD z časově omezených norem „vnitřního boje proti terorismu“ z roku 2002 udělal zákon, a to zcela mimo pozornost občanů zaměstnaných „koronou“.⁹⁴ Noviny se ptají, jak je možné, že jsou všichni k tomuto vývoji slepí. Otázka je to naprosto oprávněná, chybí v ní pouze vlastní pohled do zrcadla a kritické pozastavení nad vlastní rolí v minulosti.

Zatímco se *Die Zeit* dočasně probouzí ze zimního spánku, snažila se alternativní média burcovat společnost již při prvních varovných signálech.⁹⁵ Připomeňme, že se jim nejen od „středových“ politiků, ale i od mediálního mainstreamu dostalo spiklenecké nálepky, nezřídka ve službách Moskvy.

Z tradičních stranických subjektů „staré“ bonnské Republiky se do jednotného koronového šiku nenechala zapojit pouze liberální FDP. Vedle AfD a Die Linke, stran na zcela rozdílných pozicích politického spektra, je jedinou partají, která otevřeně vyjadřuje obavy o zachování principu dělení moci a osud demokracie.⁹⁶ Tento postoj si zachovala i během parlamentního hlasování o novém Zákoně o protiinfekční ochraně (*Infektionsschutzgesetz*), který vyvolal ostrou debatu v Bundestagu a masový protest před ním. Kritika se týká jak procedurálních otázek prezentace, tak i jeho obsahu. Zde několik jejích bodů. Obsah nebyl s opozicí konzultován, nový zákon obsahuje nejasné formulace s širokým interpretačním prostorem, kupříkladu kdy lze nařídit zákaz vycházení. Za kámen úrazu byl v této souvislosti označen paragraf 28a. Kromě jiného to obec-

⁹⁴ Das Wasser kocht schon, *Zeit*, 6. 11. 2020, [Überwachung: Das Wasser kocht schon | ZEIT ONLINE](#).

⁹⁵ [Zerstörte Demokratie | Rubikon](#).

⁹⁶ FDP warnt vor Einschränkung der Bürgerrechte in der Coronakrise, RND, 18. 3. 2020, [Corona: FDP warnt vor Einschränkung der Bürgerrechte in Krise \(rnd.de\)](#).

ně znamená, že není přesně definován stupeň nebezpečí, který by opravňoval k zavedení uvedených opatření. Brzanci těchto kritických bodů podtrhuje „odmocnění“ parlamentů, neboť Zákon koncentruje moc v ruce ministra zdravotnictví.

O policejních pravomocích jsme již hovořili. Doplnit je lze konstatováním, že policie není jedinou bezpečnostní složkou s enormním nárůstem pravomocí; tajné služby nezůstávají v ničem pozadu.⁹⁷ Aby bylo jasné, že se jedná o všeobecný evropský trend, stačí pohled přes La Manche na britské ostrovy, kde došlo prostřednictvím ministerských dekretů, tedy mimo parlament, k (citát) „největší expanzi exekutivní moci za dobu jedné generace“.⁹⁸

Intermezzo: Koronavirus, nebo neoliberalismus?

Dnes a denně je občan konfrontován s hororovými scénáři ohledně nemocničních kapacit, konkrétně lůžek na jednotkách intenzivní péče. Ponechme nyní stranou, že tyto hrozivé „informace“ se silně rozcházejí s každodenní zkušeností těch, kteří mají ke zdravotnickým zařízením přístup, ať již jako zaměstnanec, pacient, nebo skrze styk s těmito osobami. V tomto okamžiku je důležitá otázka, co tuto situaci eventuálního přeplnění kapacit způsobilo: koronavirová epidemie, nebo politika systematického krácení výdajů na zdravotní péči? Pohled na statistiky vývoje zdravotního sektoru po roce 1995 dává zcela jasnou odpověď.

Zatímco v polovině 90. let bylo v Německu na 2 325 nemocnic, snížil se jejich počet do roku 2017 na 1 942. O tři roky později jich bylo již jen 1 400, což plně korespondovalo s kritikou personální situací týkající se pečovatelských sil i lékařů⁹⁹, nicméně pro neoliberální lobby u politického „středu“ jich bylo stále ještě příliš mnoho. A tak v létě minulého roku vyrukovala politicky velmi vlivná Bertelsmannova nadace s návrhem, aby se stávající počet nemocnic zredukoval na 600, samozřejmě v zájmu zvýšení kvality zdravotní péče!¹⁰⁰

⁹⁷ K tajným službám: Neue Überwachungsbefugnisse für Geheimdienste, *Netzpolitik*, 13. 11. 2020, [Staatstrojaner: Neue Überwachungsbefugnisse für Geheimdienste \(netzpolitik.org\)](#).

⁹⁸ K situaci ve Velké Británii: Britisches Corona-Gesetz: „Die größte Expansion exekutiver Macht seit einer Generation“, *Telepolis*, 27. 9. 2020, [Britisches Corona-Gesetz: „Die größte Expansion exekutiver Macht seit einer Generation“ | Telepolis \(heise.de\)](#).

⁹⁹ Bilanci postupného snižování počtu nemocnic viz zde: [Krankenhäuser in Deutschland \(lb-immowert.de\)](#) O problému nedostatku pečovatelského personálu viz zde: [Krankenhäuser: Zahl der Intensivbetten ist schon vor Corona angestiegen, aber das Personal ist knapp, Telepolis](#), 9. 10. 2020, [Krankenhäuser: Zahl der Intensivbetten ist schon vor Corona angestiegen, aber das Personal ist knapp | Telepolis \(heise.de\)](#). O prognózách ohledně nedostatku lékařů již před rokem 2019 viz zde: [Deutsches Krankenhausinstitut warnt: Bis 2019 fehlen über 37.000 Ärzte, Deutsches Krankenhausinstitut warnt-Bis-2019-fehlen-ueber-37.000-Aerzte \(medi-learn.de\)](#).

¹⁰⁰ Eine bessere Versorgung ist nur mit halb so vielen Kliniken möglich, [Eine bessere Versorgung ist nur mit halb so vielen Kliniken möglich \(bertelsmann-stiftung.de\)](#) a reakce lékařských sdružení: [Bertelsmann Stiftung sieht 600 Krankenhäuser als ausreichend für die Versorgung an, 15. 6. 2019, Bertelsmann Stiftung sieht 600 Krankenhäuser als ausreichend für die... \(aerzteblatt.de\)](#).

Kdyby vládě a „vůdčím médiím“ opravdu šlo o zdraví obyvatel Německa a „korona“ implikovala morální, sociální a politické memento, kdyby měla Evropská unie skutečně starost o budoucnost Evropy, musely by v první řadě revidovat všechny eurosmlouvy, které členským státům vnuly politiku privatizace a krácení výdajů v sociální oblasti.

Epilog: Pokus o bilanci a perspektivu

Dosavadní zkušenost občanů s antikoronavirovými opatřeními, se způsobem rozhodování o nich i s jejich prezentací v masmédiích, včetně zacházení s kritickými hlasy a jejich autory, začíná u stále více lidí budit obavy o osud práva a demokracie. K totalitě nevede pouze cesta jednorázovým uzurpováním moci armádou nebo politickou stranou, násilným pučem, který zruší demokratickou ústavu i s jejími institucemi, popřípadě z nich udělá nástroj nové diktatury. Totalita může vzniknout i pozvolným *vytunelováním ústavních institucí tím, že se exekutiva systematicky osvobozuje od „břemena“ judikatury, a tedy od demokratické kontroly*. Tento druhý způsob znamená, že nová kvalita politického systému vznikne pozvolným procesem, souhrnem mnoha „drobných“ změn. Není úkolem této statě spekulovat o tom, zda je současný trend výsledkem cíleného usilování mocenských elit, nebo jestli onen souhrn vnitřních a vnějších faktorů dal do pohybu dynamiku, která se společnosti jako celku vymkla z kontroly. Důležité je ale zdůraznit, že výsledek by byl stejně ponurý: na konci procesu se z živoucích institucí demokratického a právního státu stanou mrtvé politické skanzeny.

V předchozí kapitole o strachu už bylo řečeno, že scénáře globálního ohrožení v podobě klimatické katastrofy a virové pandemie se navenek prezentují jako apolitické, jejichž řešení vyžaduje jednotu na všech stupních: národní, evropské, světové. Obojí představuje globální výzvu lidstvu a politika je tematizuje. Přesněji řečeno: činí tak politika „středu“, a sice

zcela *exkluzivně*. Zbytková společnost není politický / ideový konkurent, partner v demokratické diskusi a soutěži o nejlepší možné řešení, ale nepřítel zprava nebo zleva, kterého je nutné umlčet; pokud se sám nestáhne do pozadí, pokud nebudou stačit metody strachu a mravní dehonestace, musí nastoupit tvrdá represe. A je příznačné, že „demokratická vůdčí média“ již troubí na poplach a vyzývají k tvrdé akci – politiku i bezpečnostní orgány. Kdysi intelektuální chloubka německé žurnalistiky, dnes plnohodnotný člen mediálního mainstreamu, Die Zeit, brojí za vyhlášení (citát) „*mistrovského plánu proti pravcovému extremismu*“.¹⁰¹ Ten se totiž v dnešní době skrývá za vším, co si dovolí politiku „středu“ zpochybnit.

Nebezpečí antidemokratického, totalizujícího vývoje Evropy nespočívá v jednotlivých demokratických deficitech, ale v jejich sumě. Represivní aparát se může uvnitř státu v souhře vnitřních a vnějších faktorů zrovna tak pozvolna etablovat jako nasazení Bundeswehru v zahraničí.

Představa německých vojáků podílejících se na agresi proti jiným zemím byla ještě na počátku 90. let nepředstavitelná. Vše začalo hloubením studní v Africe v rámci „humanitárních misí“, přešlo do „mírotvorného“ nasazení v Bosně¹⁰² a skončilo u „humanitárního bombardování“ Jugoslávie. Byla to právě Bosna a Hercegovina, ve které došlo ke kvalitativnímu zlomu směrem k bojovému nasazení¹⁰³, a dnes je patrné, že transatlanticky orientovaný „střed“ veškeré zábrany v tomto směru odložil. A jen političtí rýpalové a přátelé „ilegitimních režimů“ jsou dnes proti a ptají se, jak se to všechno srovná se Základním zákonem.

Z historie Bundeswehru po rozpadu východního bloku lze odvodit trojí ponaučení. Za prvé: v současné reálně existující demokracii lze konat proti ústavě, aniž by to mělo vliv na její formální platnost. Za druhé: dočasné mandáty a opatření se doposud vždy ukázaly jako věčné. Za třetí: akceptovat tento stav není otázkou principiálního postoje, ale zvyku.

101 Wir brauchen einen Masterplan gegen Rechtsextremismus, *Zeit*, 21. 2. 2020, [Verfassungsschutz: Wir brauchen einen Masterplan gegen Rechtsextremismus | ZEIT ONLINE](#).

102 Všechny oficiální údaje zde: [Bosnien-Herzegowina – EUFOR \(bundeswehr.de\)](#).

103 Historischer Schritt der Bundeswehr, *NWZ*, 29. 8. 2005, [BOSNIEN-EINSATZ: Historischer Schritt der Bundeswehr \(nwzonline.de\)](#).

Kam tedy bude směřovat postkoronavirový vývoj? Může se jednat o prohlubující se kumulaci státní moci, centralizaci Evropy skrze instituce Evropské unie a s ní postupující abdikaci na závaznost právních norem, což v praxi znamená nárůst nekontrolované moci exekutivních orgánů? V tomto okamžiku dovolme přece jen pokus o stručnou prognózu na základě jednotlivých poznatků.

Budeme-li ve strategii vlády a jejích politických i mediálních odnoží v boji proti koronavirové epidemii hledat logiku, potom se přinejmenším nevyhneme možnosti, že ta leží mimo zdravotní oblast. Pro tuto možnost hovoří několik indicií.

Současný systém globálního neoliberalismu je v těžké krizi, ze které podle kritických analytiků ekonomie a financí není za panujících podmínek východisko. Brizantní na celé věci je ale skutečnost, že toto přesvědčení sdílí i Klaus Schwab, zakladatel Světového hospodářského fóra (WEF). I on tvrdí, že neoliberalismus je na konci s dechem a že musí dojít ke kvalitativní změně, kterou on nazývá „**great reset**“. Základní myšlenka otevření nové kapitoly v dějinách lidstva je, že se musí vypnout motor, přeskupit síly a opět nastartovat. Zvýšenou pozornost musí vyvolat, že se přitom explicitně odvolává na koronavirovou pandemii.¹⁰⁴

Nikdo se zdravým rozumem nezpochybňuje nutnost zásadní změny panujícího ekonomicko-politického systému v zájmu planety a celého lidstva. Problém spočívá v něčem jiném. Schwabův recept nezpochybňuje postavení mocenských elit a vedoucí roli kapitálu, jen obojí staví do nového, centralizovaného globálního rámce.¹⁰⁵ Jinak vyjádřeno: nový start budou dělat ti stejní lidé, ty stejné zájmové skupiny, ty stejné partaje a ty stejné nadnárodní instituce, které mají nynější globální průšvih na svědomí, jen s rozšířenými pravomocemi ke kontrole resetovaného systému.

Předpokladem úspěšné aplikace modelu přestavby světa podle představy WEF je tedy konstituce technokratické, auto-

104 Více: [The Great Reset | World Economic Forum \(weforum.org\)](https://www.weforum.org/). Rozhovor s K. Schwabem na toto téma zde: „Der Neoliberalismus hat ausgedient“, *Zeit*, 21. 9. 2020, [Klaus Schwab: "Der Neoliberalismus hat ausgedient" | ZEIT ONLINE](#).

105 K tomu srovnej zde: [In Kürze: „The great Reset“ von Klaus Schwab - Eine Buchbesprechung von Dave Brych - YouTube](#).

ritativní formy vlády v globálním měřítku. A aktuální situace okolo „korony“ s jejími autoritativními tendencemi s plánovaným novým startem zeleného kapitalismu¹⁰⁶ přinejmenším koresponduje. ●

106 Klaus Schwab nezpochybňuje principy kapitalistického ekonomického systému. Viz: „Der Neoliberalismus hat ausgedient“, *Zeit*, 21. 9. 2020, Klaus Schwab: „Der Neoliberalismus hat ausgedient“ | ZEIT ONLINE.

Koronavirus a změny ve světové ekonomice

Ilona Švihlíková

Pandemie covidu-19 zasáhla v roce 2020 celý svět. Odhalila, které vlády a které přístupy jsou schopny se s bezprecedentní hrozbou vypořádat, a které naopak selhávají. Stejně tak ale koronavirus zafungoval jako urychlovač a zesilovač změn, které, často málo nápadně, probíhaly již před ním.

Jedno je jisté, svět po pandemii nebude stejný, přestože tlaky na „návrat k normálu“ jsou silné a ovlivňují také politické rozhodování. Platí ale, že čím dříve si vlády uvědomí, že koronavirus přináší zlom ve vývoji, včetně nových pozitivních možností, tím více mohou využít okno příležitostí pro obnovu a modernizaci svých ekonomik.

Tento článek se zaměřuje na změny ve světové ekonomice, které sahají od samotné hierarchie mezinárodní dělby práce až po změnu struktury ekonomik danou mimo jiné posílením digitalizace. Koronavirus zvýraznil důležitost národních vlád a efektivitu vlády, což jsou témata, která nás s velkou pravděpodobností budou provázet i nadále. Už jen proto, že koronavirová obnova a modernizace vyžaduje silný a akceschopný stát.

Koronavirus jako symbol konce Západu¹⁰⁷

Přestože v boji proti koronaviru ještě nejsme u konce, již nyní je možné porovnat, jak si vlády jednotlivých zemí vedly. Z tohoto srovnání země Západu, považující se vůči zbytku světa za morálně a technologicky nadřazené, nevycházejí vůbec dobře.¹⁰⁸

Srovnání ukazují, že nejlépe si vedly země, které neakceptovaly „trade off“, jenž se ve většině západních zemí usídlil

107 Tato část velmi volně čerpá z článku autorky pro *!Argument*: Spengler měl pravdu. Toto je konec Západu. *!Argument*, 14. 10. 2020. [Spengler měl pravdu. Toto je konec Západu – !Argument \(casopisargument.cz\)](#).

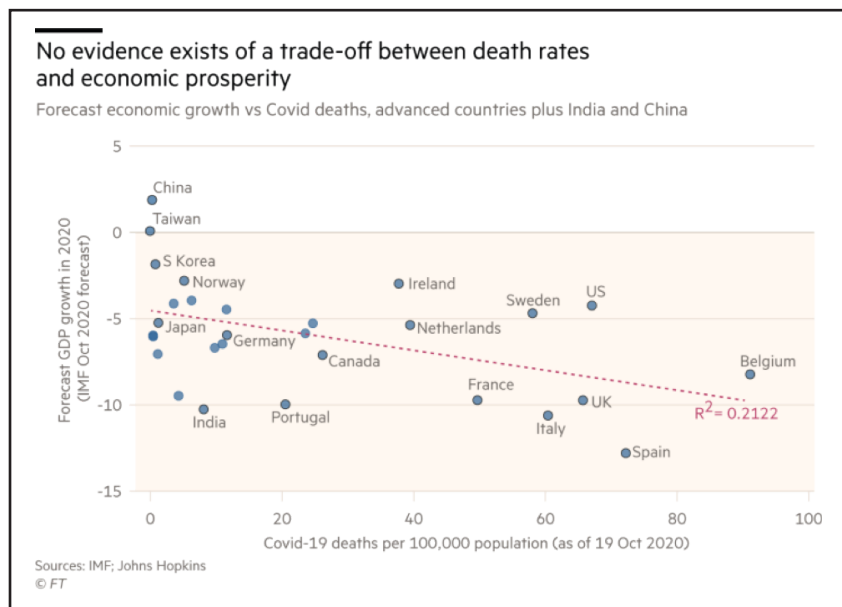
108 Viz např. Salmon, Andrew: Why East beat West on COVID-19, in *Asia Times*, 15. 5. 2020, [Why East beat West on Covid-19 - Asia Times](#).

– *trade off* mezi počtem nakažených/mrtvých a mezi růstem ekonomiky. Bohužel, podle tohoto zvrhlého *trade offu* se většina západních zemí chovala a chová – a výsledek je dosti jasný, více mrtvých není žádnou „obětí“ bohu HDP. Naopak, země s kolabujícím zdravotnictvím jsou zároveň země s kolabující ekonomikou.

Naopak ty země, které daly zdraví a životy svých občanů na první místo, si vedou nejlépe. Kromě Číny to jsou i další asijské země, jako je Jižní Korea, Vietnam, ale také Japonsko či Tchaj-wan. Přehledně to deklaruje graf z *Financial Times*.

Graf 1: Neexistuje *trade off* mezi mírou úmrtí a ekonomickou prosperitou

Zdroj: Wolf, Martin: Ten Ways Coronavirus Crisis Will Shape World in Long Term, in *Financial Times*, [link](#), 3. 11. 2020.

Západní vlády, které se tak nadřazeně chlubí svými „vyššími hodnotami“ a nevynechají jedinou příležitost, aby kultury jiných zemí peskovaly ohledně lidských práv či práv sexuálních menšin, se smířují s kolabujícím zdravotnictvím, nechávají seniory na pospas nemoci nebo se přímo ptají, „kolik mrtvých bude rozumná cena“. Právě přístupem k pandemii, která je směsicí neschopnosti vykonávat efektivní vládnutí a naprostého cynismu (jako např. v USA), ztratil Západ jakékoliv právo na morální nadřazenost.

Pokrytectví Západu samozřejmě není novým jevem, ale novinkou je viditelná nízká efektivita vlád (ve srovnání s uvedenými asijskými zeměmi) spolu s obyvatelstvem, které se nedokáže disciplinovat ani v době bezprecedentního ohrožení – celosvětové pandemie.

Důraz na individuální potřeby a jejich okamžité uspokojování, vedoucí ke glorifikaci sobectví, jsou výrazem neoliberální ideologie a výsledkem jejího panování od 80. let 20. století. Roztrženost západní společnosti není potřeba demonstrovat jen na výsledku voleb, je dobře patrná právě tváří v tvář koronavirové krizi, která vyžaduje solidaritu, soucit s ohroženými skupinami, a především schopnost disciplíny a dodržování pravidel. Místo toho se Západ ovšem může chlubit „demonstracemi za svobodu“ (aneb má svoboda chodit chlastat do baru je více než tvůj život) a šířením konspiračních blábolů, které neukazují jen na upadající vzdělanost a inteligenci, ale také na naprostou dezorientovanost v moderním světě. Dalším faktorem je nedůvěra vůči čemukoliv, co pochází z oficiálních míst. Nedůvěra v elity má určité opodstatnění. Dekády občané západních zemí poslouchali, že „bohatství proteče se shora dolů“, že není možné zvyšovat daně firmám, protože by odešly jinam a s nimi i pracovní místa. Byli svědky upadající moci národního státu (příčemž se té moci často vzdával dobrovolně sám), růstu moci bohatých jednotlivců i korporací a rostoucí prekarizace své vlastní pozice. Po takovýchto zkuš-

nostech se těžko buduje důvěra v akceschopný a efektivní stát. Když k tomu přičteme katastrofální kvalitu západních „elit“ (počínaje americkým prezidentem Donaldem Trumpem a konče předsedkyní Evropské komise, která si umí leda tak umýt ruce, Ursulou von der Leyenovou), je úpadek Západu zřetelný.

Taková kombinace rozhodně nenahrává tomu, aby si Západ „udržel“ své privilegované postavení ve světové ekonomice. Spíše reflektuje jeho dlouhodobý (a zasloužený) úpadek. Jak může přetrvat „společnost“ (resp. soubor atomizovaných, a tedy velmi dobře manipulovatelných jedinců), když není schopna reagovat ani na existenční nebezpečí?

Koronavirus ukazuje, jak slepou uličkou je volání po právech pro další a další bizarní menšiny, když práva nejsou doplněna odpovědností a solidaritou vůči slabším či ohroženým členům společnosti. Společnost orientovaná na „ubavení se k smrti“, která nedokáže žít bez uzavřených barů, připomíná vzdorovitěho pubertáka, pro něhož je odpovědnost cizím slovem.

Koronavirus potvrdil to, co už před sto lety napsal Oswald Spengler. Žijeme v éře konce Západu.

Změna v mezinárodní dělbě práce

Mezinárodní dělba práce má hierarchickou strukturu, od 80. let, tedy od počátku éry globalizace, v této struktuře dominují nadnárodní korporace. Právě tyto korporace kontrolují kolem 80 % světového obchodu. Pomocí komplexních výrobních řetězců rozhodují o tom, jaké výrobní operace budou určeny jaké ekonomice, mají tedy enormní vliv na přidanou hodnotu v ekonomice, potažmo tedy i na životní úroveň dané země.

Poslední dekády byly mimo jiné charakteristické vytvářením dlouhých výrobních řetězců. Ty byly umožněny nejen neoliberalní politikou (například liberalizací obchodu a kapitálu), ale také nízkými dopravními náklady a rozvojem moderních technologií umožňujících spolupráci mezi různými místy na světě v reálném čase.

Máloco vyjadřuje éru globalizace jako právě roztříštěná výroba, kdy se i produkty, které nemůžeme označit za high-tech, vyrábějí v řadě zemí, ba i kontinentů. Nadnárodní korporace byly schopné využít nákladových výhod v zemích mimo vyspělý svět a přesouvat tam velkou část svých výrobních kapacit. Především oblast východní, jihovýchodní a jižní Asie se z řady důvodů stala hlavním centrem výroby v posledních letech. Není účelem tohoto článku rozebírat tento proces vzniku tzv. globálních hodnotových řetězců, klíčové je, že na špici stojí nadnárodní korporace vyspělých zemí. Výjimkou je situace, kdy se je země rozvíjející snaží dohánět – pak za tímto účelem používají své vlastní nadnárodní korporace, které obvykle jsou pod nějakým vlivem státu, případně zcela ve státním vlastnictví.

Roztříštěný výrobní proces umožňuje využívat nákladové výhody v širokém slova smyslu – od nižších mezd po chybějící sociální standardy či zákaz odborové organizovanosti. Americký ekonom Joseph Stiglitz použil termín „závod ke dnu“. Přestože po Velké recesi zesilovala kritika nadnárodních korporací – od využívání dětské práce po vyhýbání se daním až k vynucování si „podmínek na míru“, tedy dobývání renty na národních státech, jiné kritické aspekty související s komplexními výrobními řetězci byly poněkud v pozadí.

Americký prezident Donald Trump se svou strategií „decoupling“ neboli odpojení se od Číny se minimálně rétoricky snažil, aby se výroby přesunutá americkými firmami vrátila zpět do USA. Ve stejném směru přitom působily moderní technologie, které umožňují lokalizaci (hovoří se o tzv. re-shoringu¹⁰⁹). Přestože můžeme zaznamenat určitou míru návratu výrob do mateřských zemí, byl tento trend před vypuknutím pandemie relativně slabý.

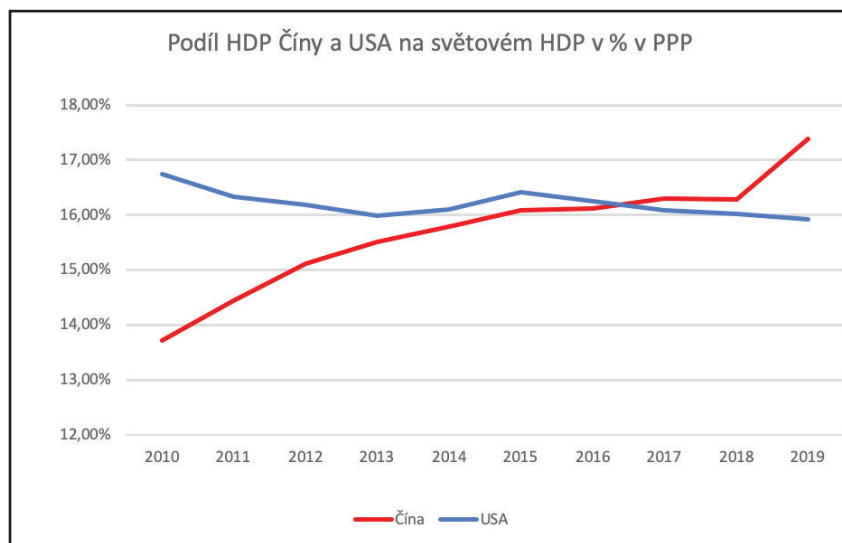
Koronavirus ovšem zvýraznil jiný aspekt výrobních řetězců éry globalizace – silnou vzájemnou závislost a zranitelnost, absenci strategického uvažování (v EU především), neochotu

109 UNCTAD: COVID-19 Will Likely Transform Global production, says UN report. *WIR*, 16. 6. 2020, [COVID-19 will likely transform global production, says UN report | UNCTAD](#).

a neschopnost podřídit nadnárodní korporace moci národního státu, protože jedině tak si může demokratický systém uchovat svou legitimitu.

Na začátku epidemie tak země EU zjistily, že nemají ani výrobní kapacity na výrobu tak elementárního statku, jako je rouška. ČR sice zabodovala improvizací, která má u nás dlouhou tradici, a hnutím zdola, ale více než kdy jindy se ukázala výrobní síla Číny. Ta byla schopná rychle najet na de facto válečnou výrobu zahrnující i postavení nemocnice během jednoho týdne.

Graf 2: Vzestup Číny a pokles ekonomické síly USA

Zdroj: MMF: WEO Database, říjen 2020

Pokud to ovšem západní země myslí s nepřijatelnou závislostí na dlouhých řetězcích skutečně vážně, pak řešení není „v ještě užší globalizaci“, ale přesně naopak – v posílení role státu, který musí definovat strategické výroby, které chce mít

pod svou kontrolu (nikoliv je nutně vlastnit). Jedná se o zcela jinou pozici a filozofii, většina západních zemí totiž nadnárodním korporacím ustupovala, resp. se jim snažila vytvořit podmínky na míru, a to včetně daňových schémat, dotací a dalších nástrojů k dobývání renty (ergo parazitování na veřejných rozpočtech).

Decoupling byl v Trumpově pojetí doprovázen také tlakem, aby si země „vybraly“ mezi USA, nebo Čínou. Tento výběr je pro řadu z nich existenčně nemožný (např. Jižní Korea, Vietnam či Japonsko). Trumpovo pojetí je možno extrapolovat k blokovému uspořádání světa. Oslabující pozice USA je patrná dlouhodobě, ale zcela nezvládaná koronavirová epidemie indikuje, že pokles americké ekonomické dynamiky bude ještě více kontrastovat s čínskou obnovou růstu. Čína navíc díky tomu, že nikdy nešla cestou „kompromisů“ mezi ekonomikou a zdravím občanů, získává větší tržní podíl¹¹⁰ na exportních trzích na úkor zemí, které nedokážou svou výrobu kvůli pandemii udržet.

Komplikovaná politická situace v USA neslibuje (kromě zahraničních intervencí, kde má americký prezident dosti velký manévrovací prostor) zásadní změnu ekonomického kurzu. Někteří komentátoři se dokonce domnívají, že Spojené státy se stávají „nevládnutelnými“.¹¹¹

Role státu

Pandemie covidu-19 zvýraznila význam hranic národních států i schopnost vlád zasáhnout vůči bezprecedentní hrozbě. Vlády se potýkají nejen se zdravotně-bezpečnostními následky pandemie, ale také s ekonomickými problémy. Zatímco na jaře byly v popředí záchranné programy a řešila se hlavně rychlost, v delším časovém horizontu je patrné, že pandemie změní strukturu ekonomik i mezinárodní dělbu práce jako takovou. V delším časovém horizontu proto před státem stojí jiné úkoly než vytvoření podpůrných programů pro určité

110 Bradsher, Keith: Trump's Tariffs? Coronavirus? China's Export are Surging Anyway, in *New York Times*, 31. 8. 2020, [China's Exports Are Surging Despite Tariffs and Coronavirus - The New York Times](https://www.nytimes.com/2020/08/31/economy/china-exports-tariffs-coronavirus.html) ([nytimes.com](https://www.nytimes.com)).

111 Luce, Edward: Biden Risks Being a Lame Duck President, in *Financial Times*, vydání 5. 11. 2020. [Biden Risks Being a Lame Duck President | Financial Times](https://www.ft.com/content/2020/11/05/biden-risks-being-a-lame-duck-president) ([ft.com](https://www.ft.com)).

sektory. Je to úkol obnovy a modernizace. Není přehnané se domnívat, že i pandemie covidu-19 vytváří jako koneckonců každá krize možnost pro změnu. Některé země budou reagovat lépe než jiné a využijí krizové období k zavedení politických a ekonomických opatření, která by v „běžném provozu“ vůbec neřešily. Zvládnutí pandemie a následné využití okna příležitosti k modernizaci ekonomik tedy může vést k tomu, že některé země získají značný náskok (prozatím si velmi dobře vede např. Čína), zatímco jiné se mohou ukotvit v pasti láce, protože jsou penetrovány lobbystickými skupinami, které si žádnou změnu nepřejí (ČR).

Aktivní role státu musí stát minimálně na dvou pilířích. Prvním jsou dostatečné zdroje. Kromě akutní pomoci musí mít stát zajištěny dlouhodobé zdroje, které využije k modernizaci. Jak obnova, tak modernizace jsou přitom řízené procesy (jsou-li podporovány aktivitami zdola, tím lépe). Druhým pilířem je pak schopnost vlády uvažovat dlouhodobě strategicky, definovat strategický výhled země (vnitřní i vnější vzhledem k mezinárodní dělbě práce a její hierarchii) a také svá rozhodnutí prosadit a realizovat. Na těchto dvou pilířích se bude takříkajíc „lámat chleba“ v následujících letech.

Situace bude komplikovaná tím, že vlády budou řešit obnovu a modernizaci v kombinaci s velkým dluhovým zatížením. Budou si navíc muset zvolit, kdy jednotlivé podpory odbourají, jakým způsobem a jak budou řešit strukturální přerod některých sektorů ekonomiky (nemovitosti, cestovní ruch atd.).

Vysoké dluhy nejsou vždy vnímány problematicky. Např. MMF zcela obrátil svou pozici a konstatuje, že země, které mají dobrý přístup na finanční trhy, mohou využít období rekordně nízkých úrokových měr a tak říkajíc z dluhu „vyrůst“.¹¹² MMF se tedy ve své dosti optimistické prognóze opírá o to, že vlády budou schopné definovat motory růstu a stimulovat je, a jejich růst přispěje ke snižování sledovaného poměru veřejného dluhu k HDP. Zcela vynechat nelze ani možnost rozšíření

112 IMF Says Austerity Is Not Inevitable to Ease Pandemic Impact on Public Finances, in *Financial Times*, 14. 10. 2020. [IMF Says Austerity Is Not Inevitable to Ease Pandemic Impact on Public Finances | Financial Times \(ft.com\)](https://www.ft.com/content/112).

monetizace dluhu, i když je sporné, do jaké míry lze u zemí, jako je ČR, počítat s možností přímého financování vlády centrální bankou.

Nutně se tak znovu do popředí, podobně jako v rámci vlny fiskální konsolidace, dostanou otázky výše daňové kvóty a složení daňového mixu. Martin Wolf se domnívá, že „ke kase“ budou pozvány bohatší skupiny, aby se spravedlivě podílely na obnově.¹¹³ Není možno vyloučit, že pokoronavirová pandemie posílí tlak na daňovou spravedlnost. Určité náznaky konekců vidíme ve Španělsku. ČR je ovšem zemí, která neklamně kráčí přesně opačným směrem. Trvalé změny v daňovém mixu, které vláda zavedla v tomto roce, prohlubují daňovou nespravedlnost mezi zaměstnanci a OSVČ. Vláda zrušila jednu z posledních majetkových daní, která se u nás vůbec vyskytuje (daň z nabytí nemovitostí) a hnutím ANO navrhované zrušení superhrubé mzdy nejenže vytvoří 90 miliard „sekyru“ ve veřejných financích, ale ještě pomůže nejvíce vysokopříjmovým zaměstnancům.

Strukturální změny

Urychlovací a zesilovací funkce koronaviru je nejvíce patrná u strukturálních otázek. A to jak v rámci struktury domácí / národní ekonomiky, tak v případě světové ekonomiky, jejíž struktura je silně hierarchizována.

Pandemie covidu-19 postihla silně sektor služeb. Tento sektor je ve vyspělých zemích největší, a to jak z hlediska podílu na HDP, tak z hlediska zaměstnanosti. Právě služby přitom měly být sektorem „budoucnosti“, do něhož se přesunou pracovníci, kteří kvůli nárůstu produktivity už nenajdou uplatnění v tradičních průmyslových odvětvích.

Mezi nejvíce postižené sektory patří ty, které jsou spjaté s mobilitou osob (doprava, cestovní ruch), případně vyžadují blízkost „kupujícího“ (gastro, kultura). K postiženým sektorům, které projdou značnou změnou, patří také nemovitosti

113 Wolf, Martin: Ten Ways Coronavirus Crisis Will Shape The World in Long Term, in *Financial Times*, 3. 11. 2020. [Ten Ways Coronavirus Crisis Will Shape The World in Long Term | Financial Times \(ft.com\)](#).

(využívání kancelářských prostor). Koronavirus změnil způsob, jak žijeme, jak pracujeme, jak komunikujeme. Řada těchto změn už s námi zůstane. Home office, resp. práce odkudkoliv (kde je internetové připojení) možná nebude stoprocentní, ale rozhodně se více rozšíří, spolu s ní klesne i potřeba výstavby dalších a dalších naddimenzovaných kancelářských ploch. Silně postižen je sektor orientující se na výstavy, kongresy a veletrhy.

Jak to u krizí bývá, některé sektory se budou nutně „čistit“ od nadkapacit, neboť státní podpory nemohou fungovat donekonečna. Na pražské gastroscéně je dobře vidět, že podniky spoléhající na neustálý příliv movité zahraniční klientely situaci nemohou ustát. Nové možnosti se naopak otevírají pro firmy operující v oblasti digitalizace (např. komunikační nástroje, jako je ZOOM), vyrábějící roboty (které lze využít k dezinfekci například v nemocnicích) nebo firmy zaměřující se na virtuální realitu (využitelné v situaci, kdy jsou zavřená muzea atd.)¹¹⁴. Koronavirus jako silný externí šok urychlil digitalizaci a aplikaci moderních technologií o řadu let. To se týká samozřejmě i školství, oblasti, která je autorce tohoto článku obzvláště blízká.

Pandemie covidu-19 zvýraznila typický rys globalizace – komplexní výrobní řetězce. Tyto dlouhé výrobní řetězce, které roztrhávají výrobní proces mezi mnoho zemí až kontinentů, umožnily nadnárodním korporacím využívat cenových rozdílů mezi zeměmi. Budovaly se v posledních cca 30–40 letech. Pandemie ovšem ukázala, že právě tyto řetězce nepřinášejí jen výhody (tedy výhody přinášely vždy hlavně matkám nadnárodních firem), ale jsou zároveň symbolem zranitelnosti. Kritika dlouhých výrobních řetězců tak rezonovala s postojem amerického prezidenta (v době psaní tohoto článku odcházejícího) Donalda Trumpa, který si jako jednu z priorit své politiky stanovil návrat výroby zpět do USA.

114 Pandemic Boosts Automation and Robotics, in *Financial Times*, 20. 10. 2020, [Pandemic Boosts Automation and Robotics | Financial Times \(ft.com\)](https://www.ft.com/content/0c0c0c0c-0c0c-0c0c-0c0c-0c0c0c0c0c0c).

Moderní technologie, zahrnující větší automatizaci (kdy levná pracovní síla přestává být hlavní výhodou) či přímo decentralizované výrobní technologie (3D tisk), zapadá do souboru úvah řady zemí o nutnosti posílení a kontroly strategických výrobních kapacit na svém území (typicky Francie). Pro země, jako je ČR, které jsou v závislém postavení, se jedná o přímé ohrožení modelu začlenění do mezinárodní dělby práce, na kterém v posledních dekádách spočívaly. Před závislými zeměmi stojí hořké přiznání, že o jejich ekonomické struktuře (nepřijde-li vláda s lokálně orientovaným plánem obnovy) rozhoduje někdo jiný.

Hodně faktorů tedy hraje pro zkracování výrobních řetězců. Tento proces může fatálně proměnit proces globalizace.

Místo závěru: budoucnost globalizace

Globalizace jako proces zahrnující roztržštěný výrobní proces řízený nadnárodními korporacemi (tj. právě ony jsou hlavním aktérem určujícím hierarchie mezinárodní dělby práce, pokud se jim do cesty nepostaví silný stát) začal oslabovat již po Velké recesi. Typické vzorce, které udávaly, že stále roste objem zboží procházejícího mezinárodní směnou (a s tím i problémy ve statistice související s pohybem meziproduktů), se po Velké recesi rozpadají.¹¹⁵

Ekonomové se nebyli schopni shodnout, zda globalizace „jen“ dosáhla svého vrcholu, nebo zda se jedná o postupný konec této etapy ve vývoji kapitalismu. Koronavirus nyní ukázal pro řadu vyspělých zemí poněkud trpké plody outsourcingu výrobních kapacit do „levnějších“ zemí, když například země EU na jaře roku 2020 zjistily, že nemají dostatečné výrobní kapacity ani na to, aby vyrobily tak banální statek, jako jsou už zmíněné roušky. Místo toho situaci konkrétně v ČR zachraňovala vzeptí „zdola.“

Proces globalizace je samozřejmě poškozen i odpojováním USA od Číny, které je jedním z výrazů prohloubeného mocen-

115 Např. Richter, Felix: Has Globalization passed Its Peak?, in *Statista*, 26. 5. 2020, [Chart: Has Globalization Passed Its Peak? | Statista](#).

ského soupeření mezi odcházejícím hegemonem a vzestupující velmocí. Varianta blokového uspořádání se tak jeví stále reálnější, se všemi nebezpečími, které tento scénář skýtá.

Proces globalizace samozřejmě nezmizí ze dne na den, ale lze se domnívat, že strategické úvahy se více odrazí v hospodářské politice vyspělých zemí a že se pokusí o návrat důležitých výrobních území, pravděpodobně i s razantnější rolí státu, která bude tak či tak pro obnovu a modernizaci ekonomik nezbytná. Nezmizí ovšem ona „virtuální“ globalizace, která zahrnuje sdílení, přenos myšlenek, idejí, návodů, manuálů atd. Tento typ celosvětové spolupráce není ohrožen pandemií, ale spíše snahami o cenzuru a vyvolávání duchů mccarthysmu zejména v USA.

Pandemie covidu-19 tvrdě zasáhla celý svět. Nabízí ale kromě poučení i možnosti rozvoje pro země, které budou mít dost odvážné a strategicky uvažující vlády, které ví, že právě v takovýchto momentech se „získává náskok“ pro příští dekády. První krok je jasný, přiznat si sami sobě, že nelze otočit kolem času zpět a „vracet se do února 2020“. Inteligence je schopnost adaptovat se na změnu. Kdo prokáže větší míru efektivnosti a inteligence, tomu bude patřit 21. století. Tuto schopnost ale nevykazují země Západu, nýbrž ty na Východě. ●

Literatura:

Bradsher, Keith: Trump's Tariffs? Coronavirus? China's Exports are Surging Anyway, in *New York Times*, 31. 8. 2020, <https://www.nytimes.com/2020/08/31/business/trumps-tariffs-coronavirus-china-exports.html>.

IMF Says Austerity is not Inevitable to Ease Pandemic Impact on Public Finances, in *Financial Times*, 14. 10. 2020, <https://www.ft.com/content/722ef9c0-36f6-4119-a00b-06d33fced78f>.

Luce, Edward: Biden risks being a lame duck president, in *Financial Times*, 5. 11. 2020, <https://www.ft.com/content/7eef4ec9->

[-0dc5-4880-bb89-1fc83a72ad84.](#)

Pandemic boosts automation and robotics, in *Financial Times*, 20. 10. 2020, <https://www.ft.com/content/358f6454-e9fd-47f3-a4b7-5f844668817f>.

Richter, Felix: Has Globalization Passed its Peak?, in *Statista*, 26. 5. 2020, <https://www.statista.com/chart/21821/global-trade-volume-as-a-percentage-of-gdp/>.

Salmon, Andrew: Why East beat West on COVID-19, in *Asia Times*, 15. 5. 2020, <https://asiatimes.com/2020/05/why-east-beat-west-on-covid-19/>.

Švihlíková, Ilona: Spengler měl pravdu. Toto je konec Západu, in *!Argument*, 14. 10. 2020, <http://casopisargument.cz/?p=32059>.

UNCTAD: COVID-19 will likely transform global production, says UN report, in *WIR*, 16. 6. 2020, <https://unctad.org/news/covid-19-will-likely-transform-global-production-says-un-report>.

Wolf, Martin: Ten Ways coronavirus Crisis Will Shape the World in Long Term, in *Financial Times*, 3. 11. 2020, <https://www.ft.com/content/9b0318d3-8e5b-4293-ad50-c5250e894b07>.

Pandemie covidu-19 jako bod obratu neboli proč neoliberalní kapitalismus není fraška, nýbrž tragédie

Michael Hauser

V tragédii nastával okamžik, v němž přišel náhlý obrat děje, který nebylo možné předem vyvodit z předcházejících epizod, a zároveň ze zpětného pohledu k němu tyto epizody směřovaly. V Sofoklově *Králi Oidipovi* přijde posel z Delf k Oidipovi, aby ho potěšil a zbavil strachu, že kvůli němu Théby zasáhla morová epidemie. Jakmile mu odhalí jeho minulost, způsobí pravý opak a Oidipus pozná děsivou skutečnost, že zabil svého otce a žije se svou matkou. Tento obrat děje označovaný jako *peripetie* přinesl poznání, že Oidipus, který byl oslavován jako zachránce města, byl ve skutečnosti původcem morové rány, která hrozila zahubit celé Théby. Toto poznání se chápalo jako rozpoznání pravého stavu věcí a mělo název *anagnórise*. Aristoteles o ní píše jako o přeměně nevědění ve vědění, při níž rozpoznáváme skutečný charakter postav nebo neznámé okolnosti a souvislosti, které však určovaly pravou povahu předchozích epizod.¹¹⁶ Podle Aristotela je toto rozpoznání nejpůsobivější tehdy, když je spojeno s bodem obratu děje, tedy když *anagnórise* je výsledkem *peripetie*. Můžeme takto rozpoznat i věci, které nevyplývají z děje, jako jsou různé nahodilosti nebo přírodní danosti, tedy *anagnórise* není nutně spjata s *peripetii*. Zároveň *peripetii* nemusí doprovázet *anagnórise*.

V souvislosti se současnou pandemií je pozoruhodné, že Homérova Iliada, jež je na počátku evropské kultury, začíná

116 Aristotelés: *Poetika*, přel. M. Mráz. Svoboda: Praha, 1996, s. 78.

líčením dějů, které uvedla do pohybu morová epidemie. V prvním zpěvu Iliady vypukne v achajském vojsku mor vyvolaný Apollonem, který tímto zásahem trestá krále Agamemnona za to, že se provinil na jeho věštci Chrýseovi, jehož dceru si odvedl jako válečnou kořist. Z toho povstane spor mezi vůdcem vojska Agamemnonem a ústředním hrdinou Achillem, který málem způsobí porážku Achajců a vítězství Trojanů. Bezprostředním podnětem k rozběhnutí nesčetných dějových linií, jež líčí toto zakládající dílo evropské kultury, byla morová epidemie. Ta byla bodem obratu v monotónních potyčkách Achajců s Trojaný, které trvaly deset let a nepřinesly žádný výsledek. Byla to *peripetie* vyvolaná epidemií, již však nedoprovázelo rozpoznání jejích následků. *Anagnórise* jako rozpoznání konečného výsledku těchto dějů dokonce není vůbec součástí Iliady. Její líčení končí pohřby hrdinů Patrokla a Hektora a o pádu Troje a konci války se nedozvíme nic. Bod obratu nedoprovází poznání toho, k jakému konci bude děj směřovat.

Covid-19 se v jistém smyslu podobá morové epidemii, která se objevuje na začátku Iliady jako bezprostřední podnět děje. V Iliadě sice morová epidemie představuje projev božího hněvu a je začleněna do mýtického obrazu světa, ale tím se její význam nevyčerpává. Především totiž představuje bod obratu, jehož následky si postavy děje plně neuvědomují. Mor si vykládají pouze jako zákrok Apollona kvůli Chrýseovi, který se týkal ukořistění jeho dcery. Byl to přečin, který se však nijak nevymykal tehdejšími praktikám. Je dost možné, že ani Apollon, který byl bohem věsteb odkrývajících budoucnost, nedospěl k rozpoznání, tedy k *anagnórisi* konečného výsledku dějů na počátku vyvolaných morem, který seslal na Achajce. Po mnoha dalších událostech a zvratech nakonec přichází porážka Trojanů, na jejichž straně Apollon stál.

Covid-19 je pandemie, kterou lze považovat za bod obratu. Nemalá část odborníků a myslitelů se shoduje na tom, že svět se nevrátí do stavu, v němž byl před pandemií. Covid-19 vy-

volal situaci, která odpovídá bodu obratu, tedy *peripetii*, jež se objevuje v tragédiích, eposech a dalších klasických žánrech. Vzniká tu však *anagnórise*, rozpoznání toho, co tato pandemie odhalila a jakým směrem ukazuje? Covid-19 představuje *peripetii*, kterou ve většině případů dosud neprovází odpovídající *anagnórise*. Z tohoto hlediska je covid-19 obdobou moru, s nímž se setkáváme v Iliadě. Objevuje se tu zvláštní souvislost. *Peripetie* bez *anagnórise* vylíčená Homérem tkví v počátcích evropské kultury a covid-19 je rovněž *peripetii* bez dostatečné *anagnórise*. Homérovo literární ztvárnění moru v Iliadě je na začátku evropské kultury. Covid-19 je v jistém smyslu na konci určitého období evropské či „euroamerické“ kultury a civilizace, jež se zakládala na představě, že liberálně demokratický kapitalismus tu s námi bude vždy, neboť přes všechny nedostatky je to nejlepší možný systém. Pandemie covidu-19 je bodem obratu proto, že se v ní zauzlily či althusserovsky řečeno „zahustily“ dlouhodobé krizové procesy, které se projevíly ve finanční krizi v roce 2008 a v jiných typech krizí od konce osmdesátých let, kdy vznikl „nový světový řád“.¹¹⁷ Pandemie byla bezprostředním původcem tohoto zauzlení či zahuštění, v němž se zdravotnická krize propletla s krizí demokratické reprezentace, s krizí ekonomickou i krizí psychologickou.

Pandemie covidu-19 nedopadá pouze na neprivilegovanou část společnosti nebo především na chudé země, nýbrž se týká všech společenských tříd a všech zemí. Pandemie vyjevila pro všechny, v jakém stavu jsou veřejné zdravotnické systémy, na nichž závisí zdraví a fyzické přežití potenciálně každého občana. Jak uvedl předseda Světové zdravotnické organizace Tedros Ghebreyesus, pandemie odhalila slabost veřejných zdravotnických systémů nejen v chudých a středně bohatých zemích, ale také v nejbohatších zemích.¹¹⁸ Zdravotnické systémy se hroutí i v zemích, jako je Velká Británie nebo Spojené státy. Joe Biden mluví o „velmi temné zimě“, protože americké zdravotnictví není schopno se vypořádat s takovým nápořem nemoci. I když

117 Pojem „zahuštění“ krizových procesů a jejich rozporů a další Althusserovy pojmy lze podle mne využít jako analytických nástrojů při popisu současné pandemické situace. Althusserovská analýza covidu-19 však není tématem tohoto článku. Výklad těchto Althusserových pojmů viz Kužel, P.: *Filosofie Louise Althussera. O filosofii, která chtěla změnit svět*. Filosofía: Praha, 2014, s. 175.

118 Dr. Tedros Adhanom Ghebreyesus on the Dangers of Politicizing the Coronavirus Pandemic, in *Time*, 24. 9. 2020, [Tedros on the Dangers of Politicizing the COVID-19 Pandemic | TIME](#).

ekonomická a politická elita má přístup do soukromých zdravotních zařízení s nejlepší možnou péčí, nemůže se vyhnout kontaktu s lidmi, kteří představují potenciální riziko nákazy. Neoliberální kapitalismus sice umožnil extrémní bohatnutí ekonomických elit, ale podfinancované zdravotnické systémy kolabují a covid-19 se masově šíří. Neoliberální kapitalismus dlouhodobým omezováním veřejných výdajů vedl k následkům, které se nyní dotkly i příslušného jednoho procenta nejbohatších. Covid-19 je demokratičtější než liberální demokracie, která umožňuje, aby negativní následky neoliberálního kapitalismu v podobě úsporných opatření dopadaly na většinu společnosti, a ekonomická elita přitom nadále extrémně bohatla. Covid-19 je pandemií v původním významu tohoto slova. Týká se bez výjimky celé společnosti, jak lze přeložit tento řecký výraz („pan“ vyjadřuje celek něčeho a „demie“ znamená, že se to týká „lidu“, v dnešním chápání „společnosti“). Každá pandemie už svým názvem oživuje smysl pro demokratičnost a stírá sociální privilegia, byť jen částečně. Dělníci, zaměstnanci na nižších pozicích a prekariát musí nadále pracovat i ve velkých provozech s vysokým rizikem nákazy, kdežto ostatní sociální vrstvy a třídy zůstaly v relativní bezpečí doma. Avšak v určité míře pandemie ohrožuje všechny, včetně ekonomických oligarchů, vysoce postavených manažerů a politiků. Covid-19 byl náhlým obratem v distribuci rizik v neoliberální ekonomice. Vznikla situace, v níž se riziko v podobě ohrožení zdraví a života vztahuje na potenciálně každého člena společnosti, a to ve všech zemích světa. Covid-19 jako *pan-demie* demokratizovala negativní následky neoliberální politiky, jež dosud zasahovaly většinu společnosti, ale nedotýkaly se bohaté a privilegované úzké menšiny. Ekonomická a politická elita poprvé osobně zakusila negativa neoliberálního kapitalismu, a to přímo na úrovni svého fyzického těla.

Negativa liberálně demokratického kapitalismu a jeho krizové procesy vyjádřil v širších souvislostech Jacques Derrida

už v první polovině devadesátých let v knize *Marxovy přízraky*. Polemizuje v ní s Fukuyamovou tezí, že liberální demokracie znamená konec dějin, a euforii z liberálně demokratického kapitalismu nazývá nejzaslepenější a nejblouznivější halucinací současné doby. Vypočítává krizové procesy, které tato kolektivní halucinace učinila téměř neviditelnými. Derrida uvádí např. nezaměstnanost jako výsledek regulované deregulace, která je socializovaná jako utrpení; masivní vylučování sociálně slabých z participace na demokratickém životě; vyhánění a deportace utečenců; bezohlednou ekonomickou válku mezi evropskými zeměmi, USA, Japonskem; neschopnost zvládnout rozpory v pojmu, normách a realitě volného trhu (proteccionistické bariéry chránící ekonomiku v bohatých zemích versus zrušení této ochrany v chudých zemích); mafiánské struktury, které prorůstají do socioekonomické tkáně společnosti, do cirkulace kapitálu i do státních institucí; rozpory mezinárodního práva a jeho institucí, které spočívají v tom, že mezinárodní právo je příliš spjato s evropskými koncepcemi státu a suverenitou, a také v tom, že interpretaci mezinárodního práva ovládají nejmocnější národní státy, a tudíž si před mezinárodním zákonem nejsou všechny země rovny.¹¹⁹ Derrida vykresluje tento stav věcí na pozadí Shakespearovy tragédie *Hamlet* a cituje slavný Hamletův výrok, že „z kloubů se vymknul svět“. Derrida tyto krizové procesy liberálně demokratického kapitalismu nazývá *mory* „nového světového řádu“. Tyto krizové procesy jsou morem proto, že se nekontrolovaně šíří v těle liberálně demokratického kapitalismu. Tehdejší fukuyamovská halucinace bránila rozpoznat, že v oslavovaném „novém světovém řádu“ se skrývá hned několik druhů moru.

Na pozadí Sofoklovy tragédie *Oidipus* můžeme tuto halucinaci chápat jako objektivně danou slepotu, kvůli níž nedokážeme rozpoznat, že oslavovaný král, který nás má zachránit od moru, je ve skutečnosti jeho původcem. Fukuyamovská halucinace byla způsobená tím, že v sedmdesátých a osmdesátých

119 | Derrida, Jacques: *Specters of Marx. The State of the Debt, the Work of Mourning, and the New International*. Routledge: London – New York, 1994, s. 81.

tých letech se změnily ideologické souřadnice studené války a východní blok se začal zobrazovat jako totalitní „říše zla“. Tento obraz získal společenskou odezvu jistě také následkem celkového úpadku a selhávání Sovětského svazu a východního bloku obecně (potlačení pražského jara 1968, válka v Afghánistánu jako sovětský „Vietnam“, zaostávání v technologickém a vědeckém vývoji atd.). Fukuaymovská halucinace nebyla výsledkem bezprostředních manipulací, nýbrž byla daná „objektivně“ předchozím celosvětovým vývojem. Proto slepotu vůči morům „nového světového řádu“, kterou tato halucinace zavinila, lze pochopit jako objektivně danou slepotu, jež připomíná slepotu krále Oidipa, kterou si nemohl uvědomit a kterou mu odhalilo až poselství z Delf. Liberálně demokratický kapitalismus byl postižen oidipovskou slepotou, jež bránila tomu, aby si tento „král“ uvědomil, že není zachráncem světa od morů, nýbrž sám tyto mory vytváří. Tato slepota odpovídá „osudové“ slepotě, která není způsobená individuální neschopností spatřit pravý stav věcí, nýbrž je vyvolaná historickým vývojem od osmdesátých let, kdy se liberálně demokratický kapitalismus začal jevit jako záchrana před nákazou totalitního zla, a přitom spouštěl krizové procesy jako nové mory. Tato osudová slepota není prvkem frašek, nýbrž je prvkem tragédií.

Mory „nového světového řádu“, o nichž píše Derrida, se začaly výrazněji zviditelňovat po roce 2008 v době světové finanční krize, při níž se prohloubila krize demokratické reprezentace a vznikly podmínky pro vzestup nacionalismu a konzervativního populismu. Teprve pandemie roku 2020 však znamená bod obratu, neboť zasáhla nejen periferie systému, nýbrž také jeho „srdce“. Tato pandemie odpovídá středověkému chápání moru jako každé nemoci, která přináší smrt ve velkém a „moří“ společnost. Covid-19 si dosud vyžádal celkem 1,3 milionu mrtvých a nakazilo se jím 54 milionů lidí.¹²⁰ Evropa a Spojené státy se od epidemie španělské chřipky po první světové válce s ničím podobným nesetkaly. Globální rozšíření tohoto

¹²⁰ Údaj Světové zdravotnické organizace k 17. listopadu 2020. [Weekly epidemiological update - 17 November 2020 \(who.int\)](#).

současného moru bylo umožněno krizovými procesy, o nichž Derrida mluvil jako o morech v metaforickém významu. V rozšíření tohoto moru lze spatřit působení morů liberálně demokratického kapitalismu v kondenzované podobě, která může zasáhnout fyzické tělo kteréhokoliv člověka. Těla nemocných a zemřelých následkem covidu-19 můžeme chápat jako text, v němž čteme o jednotlivých morech liberálně demokratického kapitalismu, jako je „regulovaná deregulace“ a podfinancování veřejných systémů. Teprve tento mor, který na úrovni fyzických těl zobrazuje dosavadní krizové procesy, umožňuje, aby se představitelé liberálně demokratického kapitalismu plně zbavili své slepoty jako král Oidipus po zprávě z Delf. Příchod covidu-19 je *peripetii* ve vývoji krizových procesů, které Derrida označil jako mory liberálně demokratického kapitalismu. Je to *peripetie*, která umožňuje zbavit se objektivně dané slepoty vůči krizovým procesům, jež umožnily jeho globální rozšíření.

V této situaci se liberálně demokratický kapitalismus již neprojevuje jako fraška, jak tomu bylo v době finanční krize roku 2008, nýbrž má povahu tragédie. Žižek v knize *Jednou jako tragédie, podruhé jako fraška* (2009) psal o tom, že reakce politických a ekonomických elit na finanční krizi připomínají frašku, neboť jejich recepty na uzdravení ekonomiky se míjejí s realitou globálního kapitalismu. Žižek použil známého Marxova výroku, že světodějná události přicházejí dvakrát: jednou jako tragédie, podruhé jako fraška. Žižek tuto frašku vysvětloval mimo jiné tím, že politické a ekonomické elity žijí ve zvláštním izolovaném světě přístupném „jen členům“.¹²¹ Nedotýká se jich realita globálního kapitalismu, kterou svými rozhodnutími a oligarchickými zájmy vytvářejí. Covid-19 však prolomil uzavřené dveře tohoto klubu vyvolených a demokratizoval fyzické bytí jeho členů. Covid-19 je skutečná *pan-demie*, která se týká všech, včetně členů klubu vyvolených. Jejich reakce na pandemii a navržené postupy záchrany proto

121 Žižek, Slavoj: *Jednou jako tragédie, podruhé jako fraška*. Rybka Publishers: Praha, 2011, s. 9.

na rozdíl od finanční krize 2008 budou mít dopady na ně samotné. Tyto dopady se netýkají pouze otázky jejich finančního bohatství, nýbrž se vztahují k něčemu podstatnějiššímu, totiž k jejich fyzickému bytí. Pokud se tato elita nezbaví objektivně dané slepoty způsobené životem v klubu vyvolených, přijme nesprávná rozhodnutí, jež budou mít reálné následky nejen pro celou společnost, ale také pro jejich životy. Proto reakce ekonomické a politické elity na covid-19 již není fraška jako v roce 2008, nýbrž získává rysy tragédie.

Směr, kterým je nutné postupovat, ukázal předseda Světové zdravotnické organizace (WHO) Tedros Ghebreyesus, který vybízí k mezinárodní solidaritě a ke změně přístupu k lékům. Vakcínu proti koronaviru je třeba celosvětově distribuovat takovým způsobem, aby ji dostala určitá riziková skupina obyvatelstva v každé zemi, nikoliv všichni obyvatelé jen v některých zemích. Političtí vůdci by se měli zavázat, že tuto vakcínu učiní „globálním veřejným statkem“.¹²² Pandemie navodila situaci, která vyžaduje změnit pohled na léky a zdravotnické prostředky a v zájmu boje s covidem-19 z nich učinit veřejné či obecně sdílené statky (commons). Tento požadavek na prvním místě nepřichází kvůli ideji rovnosti a sociální spravedlnosti, nýbrž z důvodu přežití co největšího množství lidí ve všech společenských třídách a ve všech zemích. V globálním světě nelze zastavit šíření covidu-19 pouze v rámci jedné země nebo jedné třídy, nýbrž nezbyvá než prosadit globální postup, který spočívá v tom, že protikoronavirová vakcína nebude zbožím, které si mohou dovolit jen někteří, nýbrž se stane veřejným statkem. Slavoj Žižek z těchto vyjádření předsedy WHO vyvodil logický závěr, že pokud veřejné či obecně sdílené statky (commons) pochopíme jako základní sociálně ekonomický princip komunismu pro současnou dobu, pak v čistě pragmatickém a egoistickém zájmu každého člověka a každé země je, abychom tento princip uplatnili, a tedy celoplanetárně zavedli komunismus. Podle Žižka tento komunismus založený na ce-

¹²² Dr. Tedros Adhanom Ghebreyesus on the Dangers of Politicizing the Coronavirus Pandemic, in *Time*, 24. 9. 2020 [Tedros on the Dangers of Politicizing the COVID-19 Pandemic | TIME](#).

loplanetárně sdílených statcích (commons) není utopický sen, nýbrž vyjadřuje to, co je nutné udělat v zájmu přežití. Žižek píše, že pandemie covidu-19 je pádný argument, proč změnit kapitalistické pojetí vlastnictví, jež nejen brání účinně bojovat s pandemií, nýbrž se již dříve dostalo do rozporu se „sdíleným“ charakterem současných digitálních technologií, komunikačních sítí a vědeckou praxí, jejichž další rozvíjení vyžaduje, aby se staly veřejnými či obecně sdílenými statky (commons). Podle Žižka pandemie ukazuje na to, že celoplanetární zavedení principu veřejných statků je otázkou nutnosti podobně jako opatření v době „válečného komunismu“ v Rusku v roce 1918.¹²³

Tedros Ghebreyesus, Žižek a někteří další představitelé veřejných institucí, odborníci a myslitelé uskutečnili akt rozpoznání, tedy *anagnórisi*. Rozpoznali pravý stav věcí a vyvodili z něj, co je nutné udělat, abychom se vymanili ze současné zdravotní krize spjaté s krizí ekonomickou i psychologickou. Většina politických vůdců však dosud váhá s tím, aby dospěla k tomuto plnému rozpoznání, o němž tuší, že ukazuje směrem ke globální solidaritě a ke komunistickým principům jako nutné odpovědi na současné zauzlení několika krizí. Předchozí krizové procesy dospěly do bodu obratu, do *peripetie*, kterou však dosud neprovází plná a účinná *anagnórise*, která změní dosavadní neoliberálně kapitalistické chápání ekonomiky, společnosti a globálního světa. Jestliže tato *peripetie* zůstane bez své *anagnórise*, my všichni se staneme součástí velké globální tragédie, jejíhož konce nelze dohlédnout. ●

Literatura:

Aristotelés: *Poetika*, přel. M. Mráz. Svoboda: Praha, 1996.

Derrida, Jacques: *Specters of Marx. The State of the Debt, the Work of Mourning, and the New International*. Routledge: London – New York, 1994.

Kužel, Petr: *Filosofie Louise Althussera. O filosofii, která chtěla*

123 Žižek, Slavoj: *Pandemic! Covid-19 Shakes the World*. OR Books: London – New York, 2020, s. 92.

změnit svět. Filosofia: Praha, 2014.

Žižek, Slavoj.: *Jednou jako tragédie, podruhé jako fraška*. Rybka Publishers: Praha, 2011

Žižek, Slavoj.: *Pandemic! Covid-19 Shakes the World*. OR Books: London – New York, 2020.

Nemoci chodí po lidech aneb Epidemie a pandemie v dějinách

Veronika Sušová-Salminen

Epidemie nebo pandemie jsou nedílnou součástí lidských dějin, i když jsme si jejich akutní přítomnosti do značné míry odvykli. V tomto článku se podíváme do minulosti na příklady tří různých historických epidemií (pandemií) černého moru v Evropě a dobytí Ameriky v 15. a v 16. století, spolu s exkurzí do doby pandemie tzv. „španělské“ chřipky na začátku 20. století. Tyto příklady by nám měly pomoci v hledání odpovědi na dvě hlavní otázky. Jak moc se epidemie či pandemie staly příčinou společenských změn či proměn a o jaké typy změn se například jednalo?

Pandemie nemoci covid-19 překvapila a zachytila nás nepřipravené. „Technologizovaný“ člověk na začátku 21. století neočekával, že jeho značně individualizované životní návyky, styl, práce a představy o světě omezí téměř ze dne na den jeden mikroskopický organismus. Krutou pravdou ovšem je, že infekční nemoci jsou skutečně integrálním prvkem lidských dějin. Dlouho do moderní doby se i západní společnosti tragicky potýkaly s infekčními onemocněními, jako jsou pravé neštovice nebo tyfus či cholera. Až moderní medicína (především očkování) a důraz na nové hygienické normy ve městech do značné míry většinu nejběžnějších infekčních nemocí vymýtily. Nikoliv ale všichni a všude. První poznatek, který si ohledně epidemie a pandemie můžeme hned zkraje říct, je totiž skutečnost, že jsou důsledkem způsobu sociálního života. Lépe řečeno, epidemie infekčních nemocí jsou výslednicí

způsobu společenského uspořádání a interakce společnosti a přírody či životního prostředí.¹²⁴

Odborníci tak předpokládají, že infekční nemoci s charakteristikami, které vedou ke vzniku epidemií, souvisejí se zemědělstvím či se zemědělským, usedlým způsobem života. Předpokladem je, že nomádský život v loveckých a pasteveckých skupinách nevytvářel natolik příznivé podmínky pro infekční nemoci a jejich šíření (či pro epidemie a pandemie). Ty přišly až se třemi fenomény, které všechny leží ve vínku toho, co chápeme jako „civilizaci“: spolu se zemědělstvím, městy a obchodem.

Infekční nemoci mají často zvířecí původ – jsou důsledkem specifické interakce mezi lidskými pospolitostmi a domestikovanými zvířaty. Odborně se tento proces přenosu nazývá také zoonóza. Infekční nemoci způsobující epidemie nebo pandemie souvisejí s agrární společností. Na prvním místě je to vzhledem k tomu, že zemědělský způsob života umožnil existenci početnějších a hustějších lidských sídel. Podle amerického antropologa a geografa Jareda Diamonda dokonce početně 10–100krát větší ve srovnání s lovci a sběrači.¹²⁵ Dalším zdrojem nemoci bylo samotné prostředí, ve kterém zemědělci tradičně žili, včetně hygienických podmínek a využití fekálií ke hnojení či soužití s dobyt看em v rámci jednoho obydlí. Městské prostředí pak tvořilo dlouho dokonalý inkubační prostor pro viry i bakterie. Příčiny jsou nasnadě – na prvním místě hustota obyvatelstva a na druhém hygienické podmínky středověkých (ale i novověkých) měst (nulová kanalizace, snadná kontaminace zdrojů vody, osobní hygiena). Kromě toho ovšem také platilo, že právě města představovala obchodní centra, kam směřovaly jednak kupecké karavany, jednak sedláci se zbožím, které prodávali na místních trzích.

Domestikace zvířat je považována za hlavní zdroj vzniku lidských infekčních nemocí. Biologové jsou dnes schopni zjistit prostřednictvím molekulární analýzy nejbližší příbuzné lid-

124 Více například Shah, Sonia: *The Microbes, the Animals and Us*, in *Covid-19. A Shock to the System*, in *Le Monde Diplomatique*, 2020, s. 6–14.

125 Diamond, Jared: *The Guns, Germs and Steel. The Fate of Human Societies*. Norton & Company: New York-London, 1997, s. 205.

ských infekčních onemocnění. Tak například spalničky mají nejbližší k tzv. moru skotu, což naznačuje, že virus spalniček nejspíše vznikl přenosem moru skotu na člověka a jeho adaptací na lidskou biologii. „*Tento přenos není překvapivým s ohledem na to, že řada zemědělců žije nebo spí v blízkosti dobytka a jejich výkalů, moče, dechu, boláků a krve. Naše blízkost dobytku je 9 tisíc let dlouhá, což je dostatečný čas na to, aby nás vir moru skotu našel,*“ konstatuje k tomu Diamond.¹²⁶ Podobná genealogie přenosu se pak předpokládá u celé řady lidských infekčních onemocnění: skot je nejspíš zdrojem virových onemocnění tuberkulózy a neštovic. Chřipka je zase považována za dárek (tedy přenos viru) od prasat a kachen. Černý kašel má původ u prasat a psů, zatímco malárie je zřejmě důsledkem přenosu z ptáků (snad kachen).¹²⁷ Podobný je ale také osud současných či novějších virů – například nemoc AIDS způsobená virem HIV je zřejmě přenosem z opice na člověka.

Podstatným poznatkem o mikrobech je pak jejich schopnost adaptovat se a měnit se. Podle Diamonda „...*nemoci představují evoluci v běhu a mikroby se adaptují prostřednictvím přírodního výběru na nové hostitele a vektory*“.¹²⁸ V novém prostředí musí mikroby hledat nové způsoby, jak žít a jak se dále šířit či rozmnožovat. Z čistě biologického hlediska by nás tedy pandemie nového koronaviru neměla vlastně vůbec překvapit.

Černá smrt 1348–1351

Černá smrt neboli středověká epidemie (vlastně pandemie v podmínkách středověkého světa či „globalizace“) dýmějového moru je první nákazou, která se do dějin zapsala jako kupecký dovoz, tedy infekce šířená prostřednictvím obchodních stezek, které propojovaly vzdálené oblasti Asie a Evropy. Černá smrt byla vlastně eurasijskou pandemií, která ovšem zasáhla také Afriku a v polovině 14. století (v letech 1348–1351) způsobila obrovské demografické ztráty právě v Evropě.

126 | Diamond, c.d., s. 206–207.

127 | Diamond, c.d., s. 207.

128 | Diamond, c.d., s. 209.

Přesný původ této středověké pandemie, která zasáhla Asii, Evropu a také Afriku, neznáme. Jedním z důvodů je nedostatek historických pramenů. Předpokládá se, že bakterie *Yersinia pestis* se poprvé objevila buď na hranicích mezi Mandžuskem a Mongolskem, nebo snad na hranicích mezi Barmou a čínskou provincií Jüan-an. Existuje ale i další teorie, které hovoří o původu moru v oblasti kontrolované Zlatou hordou (dnešní Rusko), která byla geograficky bližší jejím evropským epicentřům.¹²⁹ Víme ale, že středověká Čína prošla ve 30. až 50. letech velkou epidemií s rozsáhlými demografickými důsledky. Podle historika Marka Harrisona, který se ve své práci věnoval vztahu mezi obchodem a epidemiemi, se ovšem nedá doložit, zda tato čínská epidemie byla způsobena stejným morem, tj. stejným typem infekční nemoci, jako tomu bylo v Evropě.¹³⁰

Jak už bylo řečeno, mor se šířil podle všeho z Asie do Evropy podél středoasijských kupeckých cest, které představovaly hlavní obchodní dálnici mezi Čínou a Evropou. Historička Janet Abu L. Lughod ve své knize o středověkém světovém systému důkladně ukazuje na propojenost středověkého (ještě nekapitalistického) světa, ve kterém byla Evropa jen jedním z jeho vedlejších subsystémů.¹³¹ Nákaza se šířila prostřednictvím obchodu a měst. I přes středověký charakter komunikací dostala fakticky pandemický charakter. V Evropě se mor poprvé objevil v roce 1346 na Krymu, konkrétně v krymském přístavu Kaffě, založeném Janovany (což podporuje Benedictovu teorii o původu nemoci v oblastech kontrolovaných Zlatou hordou). Má se za to, že z Krymu se dostal do byzantské Konstantinopole, kde se morová nákaza rozšířila v roce 1347. V roce 1348 se morová nákaza objevila v afrických městech, v Káhiře, Alexandrii a v Tunisu. Kupecké cesty ve Středomoří se staly hlavním zprostředkovatelem morové nákazy skrze sicilský přístav Messina a odsud dál do Evropy; dále mor pronikl do dalšího evropského středověkého obchodního centra, do francouzského přístavu Marseille. Šířil se i prostřednictvím vnitrozemských stezek –

129 Benedictow, Ole: *The Black Death, 1346-1353: The complete history*. The Boydell Press: Woodbridge, 2004, s. 60.

130 Harrison, Mark: *Contagion. How Commerce Has Spread Disease*. Yale University Press: New Haven-London, 2012, s. 2 (Kindle Edice).

131 Abu-Lughod, Janet J.: *Before the European Hegemony. The World-System A.D.1250-1350*. Oxford University Press: Oxford-New York, 1989.

podél důležitých evropských řek jako Rhona, Loira, Rýn a Pád. Ze severu dnešní Itálie morová nákaza překročila Alpy a šířila se do Rakous a dále do střední Evropy, kupecké lodě mor přivezly také do oblasti atlantického pobřeží, Baltického a Severního moře – tedy dál na sever. Ve všech těchto místech nacházela nákaza příznivé prostředí ke svému šíření, a to vzhledem k životnímu stylu ve středověkých městech. Ostatně města platila za nemoc vysokou cenu – v některých případech přišla v důsledku morové nákazy o až 70 % obyvatel¹³², což lze právem označit za demografický kolaps. Celkově se předpokládá, že tato epidemie připravila o život něco mezi třetinou až 45 % Evropanů.¹³³ Nejnovější odhad hovoří o tom, že v roce 1300 v Evropě žilo 94 milionů lidí a v roce 1400 pak jen 68 milionů lidí. Demografický propad mezi začátkem a koncem 14. století je přičítán hlavně vysoce infekčnímu moru, který zabíjel podle odhadů něco mezi 50 až 60 % nakažených.¹³⁴

Rakouský historik Walter Scheidel ve své knize Velký nivelezátor chápe epidemie či pandemie jako jeden ze čtyř „apokalyptických“ zdrojů významných změn v oblasti distribuce společenského bohatství. Podle Scheidela měla morová rána nejsignifikantnější důsledky v oblasti ekonomické. Mor se do Evropy dostavil v době masivního demografického růstu, který souvisel s technologickými inovacemi, se zlepšením zemědělských postupů, ale také se snížením politické nestability, která vedla k rozšíření procesu osidlování. To všechno se mimo jiné promítlo do celkového (i demografického) růstu měst.¹³⁵

Mor vedl ovšem k velkému poklesu počtu obyvatel, i když fyzická infrastruktura zůstala nedotčená. V důsledku se půda stala přebytečná ve vztahu k práci, která se stala nedostatkovou, což zvyšovalo její význam i cenu. Nájmy se propadaly a úrokové sazby se snížily v absolutních i relativních relacích k platům či odměnám. V západní Evropě došlo k nárůstu odměn středověkých pracovníků, které změnila až pozdější demografická obnova během 16. století. „*Snížení cen půdy a potravin a*

132 | Diamond, c.d., s. 202.

133 | Scheidel, Walter: *The Great Leveler. Violence and the History of Inequality from the Stone Age to the 21st Century*. Princeton University Press, 2017, s. 309 (Kindle edice).

134 | Scheidel, c.d., s. 309 a 307.

135 | Scheidel, c.d., s. 310.

růst cen práce byly vázány ve prospěch chudých před bohatými, což utlumilo bohatství a příjmovou nerovnost,“ argumentuje Scheidel.¹³⁶ Jak ale dále autor upozorňuje, tyto dopady byly různé v různých středověkých společnostech Evropy, v závislosti na jejich mocenské struktuře a jejich ekologii. V západní Evropě lze vysledovat posílení postavení práce a utlumení nerovností, ale také ranější likvidaci středověké instituce nevolnictví. Rolníci posílili svoje postavení vůči pánům, dosáhli větší mobility při hledání výhodnějších podmínek na jiných panstvích. Například v anglickém případě došlo k vytvoření nové sociální třídy, tzv. *yeomanů*, kteří představovali skupinu bohatších rolníků (či střední třídu rolníků). Podle všeho došlo tedy k závažnému poškození jedné ze základních feudálních institucí, kterými byla panství s jejich právní i ekonomickou mocí. Odsud se pak postupně otevírala cesta ke zrození kapitalismu, kterou ještě podpořily další procesy.

Ovšem v jiných případech vedla demografická krize způsobená morem k posílení postavení panstva. Jak Scheidel píše: *„Ve východoevropských zemích, v Polsku, Prusku a Uhrách, bylo po černé smrti zavedeno nevolnictví.“*¹³⁷ Místní aristokracie totiž využila právních kroků k vyrovnání propadu svých důchodů zavedením mzdových stropů a cen. Ve východní Evropě tak v důsledku stejných procesů došlo ke zvýšení pracovních povinností, plateb a k omezení svobody pohybu rolníků, což je jedním z prvků nevolnictví. Jeho prvky byly pak ještě posíleny v průběhu 16. století, kdy už se formoval kapitalistický moderní světový systém s jeho globalizující se dělbu práce mezi novými centry a periferiemi. Scheidel vidí hlavní příčiny tohoto vývoje v posílení postavení nobility, která dostala také soudní pravomoc nad populací, a nepříznivém rozvoji v oblasti obchodu a měst. Jinak řečeno, dopady černé smrti v oblasti socioekonomických vztahů ukazovaly už ve středověku na západo-východní osu divergence na evropském kontinentu, která v podstatě trvá do dnešních dnů, byť samozřejmě v jiných podobách.

136 Scheidel, c.d., s. 317.

137 Scheidel, c.d., s. 325.

Dobytí Ameriky – biologický střet kontinentů

V českém myšlení je rok 1492 spojen spíše s „objevením Ameriky“ než s jejím „dobytím“ (*conquista*), což je historicky přesnější popis toho, k čemu v důsledku cesty Kryštofa Kolumba směřující do Indie na podzim roku 1492 v realitě došlo. Jednalo se spíš o akt dobytí či lépe řečeno vzetí než o projev nějaké výhradní zvědavosti tehdejších Evropanů (i když opravdoví objevitelé samozřejmě nechyběli). Toto „objevení“ představovalo také obrovskou transformaci ekologie planety Země, zřejmě největší s ohledem na to, že byla v podstatě antropogenní.

V rámci tzv. „kolumbovské výměny“¹³⁸ došlo k propojení dosavadních tří kontinentů – Evropy, Asie a Afriky s oblastí severní, střední a jižní Ameriky, a to z hlediska flory, fauny a právě infekčních nemocí. Jestli pro tuto výměnu bylo něco zvláště typického, byla to její výrazná nerovnoměrnost. Tento biologický střet kontinentů byl na jednu stranu tragický, na druhou zcela transformativní v globálních rozměrech. Bez „kolumbovské výměny“ si můžeme dnes jenom těžko představit například základní jídelníček většiny planety.¹³⁹ V tomto textu se ovšem věnujeme tématu historických epidemií, takže u nemocí zůstaneme. Spalničky, neštovice, příušnice, chřipka, tyfus nebo černý kašel patřily nejenom ke „kolumbovským“ dovozům z Evropy do Ameriky, ale staly se také hlavním *dobyvatelem* amerických říší a kultur. Z Afriky, která se brzy stala součástí tzv. transatlantického trojúhelníku, do Ameriky přišla také žlutá horečka a malárie. Syfilis se považuje dnes za jediný dovoz infekční nemoci z Ameriky do Evropy, i když někteří o americkém původu nemoci pochybují.

Střet kontinentů však znamenal pro původní Američany prakticky genocidu. Americký historik David E. Stannard jde dokonce tak daleko, že tento proces nazval „americkým holocaustem“.¹⁴⁰ Eurasijské mikroby totiž představovaly mnohem efektivnější zbraně než hrstky conquistadorů z Evropy, kteří v Americe reálně čelili přesile milionů původních obyvatel.

138 Crosby, Alfred: *The Columbian Exchange. Biological and Cultural Consequences of 1492*. Praeger: Westport-London, 2003.

139 VICE: Nunn, Nathan – Qian, Nancy: *The Columbian Exchange: A History of Disease, Food, and Ideas*, in *The Journal of Economic Perspectives*, Vol. 24, No. 2 (Spring 2010), s. 163–188, zde: 168.

140 Stannard, David E.: *American Holocaust: Columbus and the Conquest of the New World*. Oxford University Press: New York-London, 1992, (Kindle edice).

Mocné říše Inků a Aztéků padly v důsledku oslabení či vyhubení nemocemi dovezenými z Evropy, než že by byly dobyty vojenskou strategickou přesilou Španělů. V případě dobytí Ameriky tak jejím dobytélům pomáhali velmi silně neviditelní a nutno dodat často *nevědomí a nezamýšlení* spojenci v podobě virů a bakterií.

I když se nám Stannardovo přirovnání k „hořící oběti“ (holocaustu) může zdát přehnané, čísla obětí tohoto střetu kontinentů se vyrovnají válečným konfliktům moderní doby. Epidemie z Evropy dovezených infekčních nemocí doslova a do písmene decimovaly americké obyvatelstvo. Naprosto symbolický je osud prvního ostrova, který Kolumbus ve vodách Karibského moře v roce 1492 objevil, Hispanioly, kde žilo podle odhadů asi osm milionů lidí, které, jak Stannard upozorňuje, začal Kolumbus nazývat „Indiány“ (protože věřil, že dorazil do Indie). Po 21 letech kolumbovského „objevování“ padla skoro všechna zdejší populace za oběť násilí, ale především dovezeným nemocem. Celkově odhaduje Stannard demografické ztráty v důsledku kontinentálního střetu v celé oblasti Ameriky až na 95 %.¹⁴¹ Jiné odhady hovoří o tom, že v oblasti Karibiku se depopulace rovnala 99 %, v případě zbytku Ameriky pak číslu mezi 50 až 95 % (srovnání k roku 1650).¹⁴² Velký díl jde přitom na vrub infekčním nemocem, které byly v Americe neznámé a místní obyvatelé proti nim neměli žádnou imunitu. Pokud se vrátíme k biologické tezi Jareda Diamonda, jedním z důvodů proto byla skutečnost, že americké původní kultury téměř neznaly domestikaci zvířat. Původní Američané neznali ani skot, ani prasata a ani koně. K jediným dvěma domestikovaným zvířatům patřili (vedle psů) lama a krocán. Z odhadů pak vyplývá poměrně jasně, že epidemie jako jedna z výrazných součástí dobývání a kolonizace Ameriky byla ničivější než černá smrt v polovině 14. století v Evropě.

Tato nezamýšlená depopulace Ameriky v důsledku jejího „objevování“ se neobešla bez důležitých socioekonomických

141 Stannard c.d., loc. 54 a 55.

142 J. R. McNeill, *Columbian Exchange*, in *Encyclopædia Britannica* (zde [link](#)).

a kulturních změn. V socioekonomické rovině znamenala depopulace nedostatek pracovní síly, kterou kolonizátoři potřebovali pro svou ekonomickou expanzi. V kulturní rovině znamenala likvidaci nebo kulturní *přepsání* domorodých kultur i jazyků.

Španělské a portugalské conquistadory od počátku výrazně zajímaly drahé kovy a jejich těžba, následně se snažili využít zdejší úrodné půdy k zemědělské výrobě či plantážnictví, které už představovaly nové formy agrárního kapitalismu. Zdecimované původní Američany nahradil dovoz otroků z Afriky, což lze vnímat jednak jako součást oné „kolumbovské výměny“, ale také socioekonomicky jako expanzi další formy *nucené práce* v rámci raného kapitalismu – tedy moderního otroctví. I v tomto případě vidíme v souvislosti s dopady epidemií podobný trend jako v oblasti východní Evropy po morové ráně. Totiž v důsledku depopulace a nedostatku pracovní síly dochází k posílení institucí nucené práce (nevolnictví, otroctví) jako nástroje k vyrovnání se s nepříznivými důsledky úbytku pracovní síly ve vztahu k půdě v podmínkách periferie. „*Zeměpisná a ekonomická expanze Evropy v 16. a 17. století s sebou přinesla i vznik – v některých případech znovuobjevení se – nucené práce na obou východních i západních okrajích (raně moderní Evropy)*“, konstatuje ve svých paralelních dějinách ruského nevolnictví a amerického otrokářství historik Peter Kolchin.¹⁴³ Znovu se zde setkáváme s trendem, který je ovšem v novém kontextu 16. století už spojen s periferním kapitalismem, nikoliv už feudalismem. Demografické dopady epidemie vedly v případě černé smrti na východě Evropy k posilování nevolnictví ještě jako feudální instituce (která ovšem na přelomu 16. a 17. století začala být institucí raného kapitalismu), zatímco na americkém kontinentu k zavedení instituce moderního otroctví už jako kapitalistické instituce. V obou případech tento trend zřejmě souvisel s mocensky silnějším postavením nobility či plantážníků.

143 Kolchin, Peter: *Unfree Labour. American Slavery and Russian Serfdom*. Harvard Uni Press: Cambridge Mas.-London, 1987, s. 1–2. Kolchin vnímá Ameriku jako prodloužený okraj Evropy.

„Španělská“ chřipka aneb Nemoci chodí po lidech

„Španělská“ chřipka v letech 1918 až 1919 (v některých případech spolu se třetí vlnou v roce 1920) dramaticky zasáhla v podstatě celý svět. Tato pandemie na jednu stranu navazovala na prastaré pravidlo, že válka a epidemie jdou ruku v ruce, i když se od dvou předchozích příkladů v mnohém značně odlišovala. Ve srovnání s nimi totiž vstupovala ve značné části (nikoliv ale všude) světa do prostředí, které už nefungovalo plně podle malthusiánských pravidel zemědělských společností (souvztažnosti mezi růstem zdrojů obživy a počtem obyvatel), ale podle pravidel průmyslového světa.

„Španělská“ chřipka vzala dle konzervativních odhadů životy asi 30 milionům lidí, tj. třikrát více než první světová válka (skoro 10 milionů obětí). Odhad obětí této pandemie se nicméně značně liší. Zatímco tedy konzervativní odhady hovoří o 30 milionech lidí, další odhady se pohybují mezi 18 až 39 či dokonce 50 miliony lidí.¹⁴⁴ Každopádně na skutečnost, že nemoc už byla součástí moderního světa a že se jednalo „jenom“ o chřipku, se jedná o obrovská čísla.

Dopady „španělské“ chřipky lze považovat vzhledem k první světové válce za kumulativní. Samotný válečný konflikt měl rozměry, které mnohé ve své době šokovaly a jen málokdo je skutečně očekával. Víc než kdy jindy se první průmyslová válka dotkla také týlu, tj. zázemí, a to nikoliv jenom místně (v místech, kde se konkrétně válčilo), nýbrž plošně (i když s různou intenzitou, zvláště silně se válka dotkla měst). Chřipková pandemie byla ovšem nemocí jak týlu, tak zákopů a kasáren, kde nepochybně nacházela velmi vhodné podmínky pro další šíření nejen hygienicky, ale i psychosomaticky.

Právě souběžnost této pandemie s první průmyslovou válkou vede k tomu, že socioekonomické dopady pandemie nejsou lehce měřitelné, respektive je nelze dost dobře odlišit od těch spojených s válkou. Historik Scheidel píše: „*Nedokážeme říct, zda měla globální chřipková pandemie let 1918 až 1920 ... sig-*

¹⁴⁴ Johnson, Niall P.A.S. – Mueller, Juergen: Updating the Accounts: Global Mortality of the 1918-1920 „Spanish“ Influenza Pandemic, in *Bull. Hist. Med.* 2002/76, s. 105–115, zde 108.

nifkantní dopad na materiální zdroje, který by se scházel s vyrovnávacím dopadem první světové války.¹⁴⁵ Scheidel ve své knize argumentuje, že právě válka je jedním z „jezdců apokalypsy“, které vedou ke snížení společenských nerovností. Epidemie či pandemie patří k dalším. Vzhledem k tomu se podíváme na jiný rozměr pandemie, který nám připomíná staré české pořekadlo, že nemoci chodí po lidech.

V době stále probíhající pandemie na jaře roku 1919 se v Paříži sešla mírová konference, která měla dojednat mírové uspořádání po první světové válce. Versailleský mír měl nakonec velmi krátké trvání a daleko spíš, než že by našel recept na mírové soužití, založil podmínky pro konflikt nový. To je hodnocení, na kterém se dnes shoduje většina historiků. Zvláště stroze je potom hodnocena mírová dohoda s Německem, která mu stanovila tvrdé podmínky na základě nepravdivé teze o Německu jako *jediném viníkovi* rozpoutání války. Jak připomíná historik pandemie „španělské“ chřipky John M. Barry, mírové podmínky pro Německo vytvořily ekonomické těžkosti, nacionalistickou reakci a politický chaos, což všechno byly faktory pro vzestup Adolfa Hitlera.¹⁴⁶

Versailleský systém mírových smluv byl výsledkem interakcí několika představitelů významných vítězných velmocí, především Velké Británie, Francie a Spojených států amerických, které zrovna vstupovaly do doby svého světového vzestupu. Vyjednávání mezi britským premiérem Lloydem Georgem, francouzským premiérem Georgesem Clemenceauem a americkým prezidentem Woodrowem Wilsonem byla během konference velmi složitá a napjatá. Kompromis se hledal těžko. Jedním z bodů napětí byla právě otázka tvrdého potrestání Německa, se kterým nesouhlasil americký prezident, a které prosazoval Clemenceau. Wilson viděl francouzské podmínky míru pro Německo jako něco, co je zcela proti jeho principům. Situace dokonce na jaře roku 1919 dospěla tak daleko, že Wilson hrozil tím, že Paříž opustí bez dohody. Předtím po jednom

145 Scheidel, c.d., s. 454–455.

146 Barry, John M.: *The Great Influenza. The Story of the Deadliest Pandemic in History*. Oxford University Press: Oxford-New York 2004, s. 387 (Kindle Edice).

sporu s Clemenceauem odešel z jednací místnosti poté, co ho premiér Francie označil za proněmeckého politika. Do celého tvrdého vyjednávání vstoupila nemoc, která už měsíce řádila po celém světě a podle některých přispěla k dřívějšímu ukončení bojů první světové války, „španělská“ chřipka.

Na začátku dubna 1919 Wilson v Paříži náhle onemocněl vysokými horečkami a silným kašlem, což jeho osobní lékař diagnostikoval právě jako „španělskou“ chřipku. Ve stejný den jako prezident onemocněl další člen americké delegace, 25letý Donald Frary, který po čtyřech dnech nemoci podlehl. „Španělská“ chřipka neboli virus H1N1 měl tu vlastnost, že zabíjel mladé a zdravé. Americký prezident trpěl kašlem, křečemi, vysokými horečkami a také průjmy. Byl upoután na lůžko a průběh jeho nemoci byl vážný, jak ukazují poznámky jeho okolí.¹⁴⁷ Co víc, podle všeho se v případě amerického prezidenta projevy i další komplikace spojené s touto nemocí, které měly zřejmě neurologickou povahu. Barry cituje celou řadu komplikací onemocnění H1N1, které se projevovaly mentální nestabilitou, například psychózou, blouzněním, zvýšenou nervozitou, podezřívavostí, melancholií, depresí a dalšími podobnými projevy. Vedle toho výzkum potvrdil, že nemoc H1N1 mohla mít za následek mozkové příhody (ta Wilsona potkala o čtyři měsíce později).

Wilsona chřipka oslabila fyzicky i duševně, a to uprostřed velmi důležitého vyjednávání. Projevila se ale i na prezidentově mentálním stavu, což neušlo jeho okolí. Wilson třeba začal být posedlý tím, že jeho dům je plný francouzských špiónů, kteří ho sledují. Jeden z lidí z prezidentova okolí napsal: „*Nic, co bychom mohli říct, nemohlo jeho mysl této myšlenky zbavit. Zhruba v té době také nabyl zvláštní představu, že je osobně zodpovědný za veškerý majetek v zařízeném místě, které obývá... Od prezidenta, kterého jsme všichni tak dobře znali, to byly velmi legrační věci a mohli jsme se jen domnívat, že se v jeho mysli děje něco podivného.*“¹⁴⁸ Zdá se tak, že virus měl v případě téměř

147 Barry, c.d., s. 383.

148 Barry, c.d., s. 385.

třiašedesátiletého politika závažnější průběh s neurologickými problémy.

Vyjednávání ve Versailles pak dostalo v nejcitlivějším bodě nový zvrat. Wilson náhle a bez konzultací s kýmkoliv z americké delegace opustil všechny svoje principy a výhrady a francouzskému premiérovi ustoupil. Díky tomu byla naformulována mírová dohoda s Německem, kterou by Wilson podle vlastních slov „*kdyby byl Němec, nikdy nepodepsal*“. Britský premiér Lloyd George později psal o Wilsonově nervovém a duchovním zlomu, který zřejmě vedl k tomu, že Wilson před francouzským premiérem nakonec kapituloval.

Jedno chřipkové onemocnění amerického prezidenta s vážnějším průběhem dost možná velmi klíčově ovlivnilo budoucnost Evropy i světa. Jistě, že lze spekulovat o tom, zda by Wilson i v lepší kondici Clemenceauovi ustoupil. Průběh událostí ale naznačuje, že chřipka a její průběh měly výrazný dopad na psychiku amerického lídra v tom nejnevhodnějším momentě.

Pandemie jako velké disruptce i memento

Pandemie měly v minulosti velmi různé sociální, ekonomické a politické důsledky, které však nelze zcela zevšeobecnit či jednoduše historicky extrapolovat. Často působily v souběhu s jinými procesy, které se mohly i v dobovém kontextu regionálně lišit. Tyto dopady odpovídají vždy nejenom typu nemoci a síle epidemie, ale také dobovému kontextu a celkovému stavu společnosti. Naše tři příklady prostupují celkem sedm století. Ve dvou případech jsme si mohli srovnat socioekonomické dopady makrosociálního typu v kontextu zemědělských společností. V prvním případě jsme sledovali konsekvence morové rány v kontextu feudalismu a ve druhém případě v kontextu raného (tj. formulujícího se) kapitalismu. Černá smrt 14. století rezonovala sama o sobě jako obrovské narušení společenského rozvoje ve středověké Evropě. Naopak epidemie evropských nemocí na americkém kontinentu se staly

nezamýšlenou součástí globálního procesu kontinentálního střetu a kolumbovské výměny, které doprovázely vznik moderního kapitalismu a světa, jak jej dnes známe. Tyto americké epidemie měly ekologické, kulturní i socio-ekonomické rozměry a dopady, které do značné míry určily tvářnost budoucího světa. Z těchto příkladů vyplývá, že epidemie a pandemie působí jako disruptivní události, které mohou například narušit (či nově konfigurovat) vztahy (v moderním slovníku) mezi prací a kapitálem (privilegovanými), a to ve prospěch prvních nebo druhých v závislosti na místních podmínkách. Lze předpokládat, že k něčemu obdobnému, leč podle dosavadních čísel v opačném sledu¹⁴⁹, povede i pandemie nového koronaviru v dnešních, specifických podmínkách stále výraznějšího „kapitalismu bez práce“ (Ulrich Beck).

Případ „španělské“ chřipky byl zaměřený na dopady na úrovni politických aktérů v kontextu průmyslové společnosti, i když i on potvrzoval obecnější trendy – například fakt, že války a epidemie se často a po dlouhou dobu lidských dějin „doplňovaly“. Pandemie nebo epidemie nicméně nikdy nejsou jenom anonymními katalyzátory širších společenských či kulturně-ekologických procesů, týkají se živých lidí z masa a kostí. Náš poslední příklad tak ukazuje, že nemoc měla nejenom svoje demografické dopady, definované obvykle statistikou úmrtnosti, ale třeba i konkrétní důsledky v rovině osobního politického rozhodování. Nicméně i tato osobní rovina měla nakonec velmi závažné důsledky pro budoucnost Evropy a světa, které tento jeden osobní příběh onemocnění infekčním virem zcela a tragicky přesahovaly.

Nemoci chodí po lidech, ne po horách. V případě pandemií a epidemií infekčních nemocí to ovšem platí několikanásobně. Epidemie jsou totiž produktem lidského vztahu k přírodě i lidského způsobu života, který se v důsledku expanze průmyslové společnosti stal pro přírodu i planetu neudržitelným. Pandemie nám ale rovněž připomínají, že i v momentech, kdy

149 Pandemie totiž po prvním roce vzala podle informací ILO celosvětově 500 milionů pracovních míst. Srovnej: [Pandemie už vzala pracovníkům celosvětově 10 % jejich příjmů – !Argument \(casopisargument.cz\)](#), 20. 11. 2020. Na druhé straně ovšem vedla k dalšímu zbohatnutí miliardářů. Například v USA se v září 2020 odhadovalo, že 643 amerických miliardářů jen od 18. března do září 2020 zbohatlo o celkem 845 miliard dolarů. Srovnej: [Bohatství amerických miliardářů vzrostlo během pandemie téměř o třetinu – !Argument \(casopisargument.cz\)](#), 20. 11. 2020.

se nám zdá, že máme věci díky stále sofistikovanějším technologiím ve svých rukou, můžeme čelit neočekávané síle přírody, již jsme navzdory všemu pevnou součástí. ●

Literatura:

Abu-Lughod, Janet J.: *Before the European Hegemony. The World-System A.D.1250-1350*. Oxford University Press: Oxford-New York, 1989.

Barry, John M.: *The Great Influenza. The Story of the Deadliest Pandemic in History*. Oxford University Press: Oxford-New York, 2004, (Kindle Edice).

Benedictow, Ole: *The Black Death, 1346–1353: The complete history*. The Boydell Press: Woodbridge, 2004.

Crosby, Alfred: *The Columbian Exchange. Biological and Cultural Consequences of 1492*. Praeger: Westport-London, 2003.

Diamond, Jared: *The Guns, Germs and Steel. The Fate of Human Societies*. Norton & Company: New York-London, 1997.

Harrison, Mark: *Contagion. How Commerce Has Spread Disease*. Yale University Press: New Haven-London, 2012 (Kindle Edice).

Johnson, Niall P.A.S – Mueller, Juergen: Updating the Accounts: Global Mortality of the 1918-1920 „Spanish“ Influenza Pandemic, in *Bull. Hist Med.* 2002/76, s. 105–115.

Nunn, Nathan – Qian, Nancy: The Columbian Exchange: A History of Disease, Food, and Ideas, in *The Journal of Economic Perspectives*, Vol. 24, No. 2 (Spring 2010), s. 163–188.

Scheidel, Walter: *The Great Leveler. Violence and the History of Inequality from the Stone Age*. Princeton University Press, 2017 (Kindle edice).

Shah, Sonia: The Microbes, the Animals and Us, in Covid-19. A Shock to the System, in *Le Monde Diplomatique*, 2020, s. 6–14.

Stannard, David E.: *American Holocaust: Columbus and the Conquest of the New World*. Oxford University Press: New York-London, 1992 (Kindle Edice).

Autoři:

Václav Cílek je geolog, klimatolog a spisovatel. Působí na Geologickém ústavu Akademie věd ČR a v Centru pro teoretická studia UK a AV ČR.

Jan Keller je sociolog a bývalý europoslanec za Českou republiku. Působí na Ostravské univerzitě.

Petr Drulák je politolog, bývalý náměstek ministra zahraničí ČR a velvyslanec ČR ve Francii. Působí na Ústavu mezinárodních vztahů a na Západočeské univerzitě v Plzni.

Tomáš Daněk je kulturolog, filozof a publicista.

Petr Schnur je historik, religionista a publicista. Žije trvale v Německu, kde pracuje jako sociální psycholog v pedagogické a psychosociální oblasti.

Ilona Švihlíková je ekonomka a publicistka. Působí na Vysoké škole obchodní v Praze.

Michael Hauser je filozof. Působí ve Filosofickém ústavu Akademie věd ČR a na Pedagogické fakultě UK v Praze.

Veronika Sušová-Salminen je komparativní historička a publicistka. Pracuje jako nezávislý analytik a šéfredaktor časopisu !Argument.

Veronika Sušová-Salminen

Ilona Švihlíková

(eds.)

Pandemie covid-19: konec neoliberální globalizace?

Odpovědná redaktorka: Veronika Sušová-Salminen

Grafická úprava: Michal Černý

Korektura českého jazyka: Jitka Pourová

Korektura slovenského jazyka: Zita Mudráková

Vydal: Argument OVIA z.s., Praha (Spolek vydává !Argument)

<http://casopisargument.cz/>

První vydání, 2020

ISBN 978-80-907365-6-6

